Van

Postbus 60055, 6800 JB Arnhem
Velperplein 8, 6811 AG Arnhem
Telefoon (026) 355 13 55
Fax (026) 355 13 99
info@kplusv.nl
www.kplusv.nl

Rapport

Evaluatie Lokale Klimaatagenda (LKA) 2011-2014

Opdrachtgever
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Referentie

Arnhem, 21 april 2015
Ons kenmerk 1014345-006/rtr/aht

Inhoud

Bijlagen

1 Inleiding

Het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) heeft KplusV organisatieadvies (KplusV) een evaluatie van de Lokale Klimaatagenda (LKA) 'Werk maken van klimaat' over de periode 2011-2014 uit laten voeren. De staatssecretaris heeft deze evaluatie aan de Tweede Kamer toegezegd.

De Lokale Klimaatagenda 2011-2014 was gericht op het ondersteunen van decentrale overheden bij het realiseren van hun klimaatambities door succesvolle, kansrijke energie- en klimaatinitiatieven meer bekend te maken voor de rest van Nederland en door op rijksniveau knelpunten weg te nemen. De LKA moest leiden tot het onderling verbinden van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid, het verbinden van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk, het in beweging brengen van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid en het opschalen van succesvolle energie- en klimaatinitiatieven.

In de Lokale Klimaatagenda staat beschreven welke acties de decentrale overheden en de rijksoverheid binnen de LKA uitvoeren voor ondersteuning van de decentrale overheden in het bereiken van de lokale energie- en klimaatdoelstellingen. Bij ieder van de vijf thema's en tien speerpunten zijn acties geformuleerd voor zowel decentrale overheden als voor de rijksoverheid.

In 2012 is door het ministerie van IenM een tussentijdse evaluatie van de Lokale Klimaatagenda 2011-2012 uitgevoerd. De aanbevelingen van de tussentijdse evaluatie zijn waar mogelijk doorgevoerd. Voor de periode van 2015 en verder is een voortzetting van de Lokale Klimaatagenda (de LKA 3.0) voorzien.

Doel van de evaluatie

Het doel van de evaluatie van de LKA is:

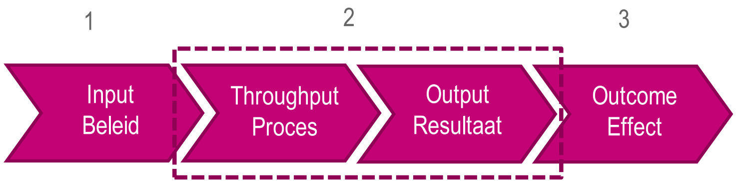
- Inzicht geven in de opbrengsten en de doelrealisatie van de LKA in 2011-2014.
- Aanbevelingen doen voor het vervolg van de LKA: de LKA 3.0.

Focus van de evaluatie

In de evaluatie van de LKA onderscheiden we input-, throughput-, output- en outcome-aspecten. De evaluatie richt zich primair op throughput en output van de LKA.

- *Input*: historie en context LKA, doelen, opzet en financiering LKA.
- *Throughput*: aantal deelnemers, themateams en leergroepen, kennisproducten en kennisbijeenkomsten.
- *Output:* activiteiten van decentrale overheden, link met de LKA en opschaling, goede voorbeelden van opgeschaalde initiatieven, activiteiten van het Rijk, opvolging aanbevelingen uit de tussentijdse evaluatie, wegnemen van belemmeringen en knelpunten, de rol van de klimaatambassadeurs en verbinding van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk.
- *Outcome:* kwalitatieve schets van de impact van de LKA door op hoofdlijnen te kijken naar mogelijke bijdrage van de LKA op de trend/richting van energiebesparing, duurzame energieopwekking, duurzame mobiliteit en CO_2-reductie in Nederland.

Het onderzoek richt zich niet op de stand van zaken en de effectiviteit van het brede lokale energie- en klimaatbeleid. De LKA is hiervoor primair een ondersteunend instrument.

Figuur 1-1: Focus van de evaluatie

Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen in de evaluatie van de LKA zijn weergegeven in de onderstaande tabel:

Input	Throughput	Output		Outcome
Inleiding: wat is de historie, context en opzet van de LKA? Wat zijn de doelen, opzet en financiering van de LKA?	• Hoeveel gemeenten, regio's, waterschappen en provincies hebben deelgenomen aan de LKA? • Hoeveel is gebruik gemaakt van LKA-kennisproducten en kennisbijeenkomsten? • Hoe zijn de aanbevelingen uit de tussentijdse evaluatie van de LKA voor de periode 2013 en 2014 opgevolgd?	• Wat heeft de LKA opgeleverd in termen van gerealiseerde, verspreide en opgeschaalde energie- en klimaat-initiatieven? • Zijn deze resultaten toe te schrijven aan de LKA?	• Hoe zijn de acties zoals in de LKA benoemd[1] uitgevoerd door lokale en regionale overheden en het Rijk? • Wat is het resultaat van deze acties? (inclusief de resultaten van het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden (IKS)? • Is het gelukt om naast de koplopers ook 'het peloton' mee te krijgen? • Zijn energie- en klimaatinitiatieven opgeschaald? • Wat zijn goede voorbeelden van opgeschaalde initiatieven? • Welke belemmeringen en knelpunten zijn er bij het realiseren van initiatieven? Hoe worden deze opgelost? Zijn daarmee kansrijke initiatieven opgeschaald?	Zijn de doelstellingen van de LKA 2011-2014 gerealiseerd? Welke aanbevelingen zijn er voor de volgende LKA-periode?

[1] Werk maken van klimaat, Klimaatagenda 2011-2014, pagina 26 tot en met 32.

2 Aanpak van de evaluatie

In dit hoofdstuk wordt de aanpak van de evaluatie van de LKA beschreven.

De evaluatie van het Lokale Klimaat Agenda 2011-2014 is uitgevoerd door onderzoekers van KplusV. De evaluatie is hoofdzakelijk gebaseerd op bij IenM en Rijkswaterstaat Water, Verkeer en Leefomgeving (RWS) beschikbare informatie over de uitvoering en resultaten van de LKA. Aanvullend is een expertbijeenkomst georganiseerd om informatie aan te vullen en de eerste inzichten te toetsen bij experts in het veld (gemeenten en waterschappen). Ook zijn gesprekken gehouden met de beleidsadviseurs van IenM en RWS en de RWS-secretarissen. Er zijn geen aanvullende gesprekken met decentrale overheden gevoerd. Wel zijn de resultaten onder decentrale overheden van de LKA-enquête 2014 en VNF-enquête 2014 gebruikt.

3 Historie en context van de LKA

De LKA staat als klimaatprogramma niet op zichzelf en moet worden beschouwd binnen de context van het gehele klimaatbeleid en in de historische context. Vanaf 2007 (kabinetsperiode Balkenende IV) is er voor gekozen om de uitvoering van het klimaatbeleid mede vorm te geven via sector- en bestuursconvenanten in de vorm van Klimaatakkoorden:

- Klimaatakkoord Gemeenten en Rijk 2007-2011 (12 november 2007).
- Klimaat- en Energieakkoord Rijk en Provincies 2009-2011 (14 januari 2009).
- Klimaatakkoord Unie en Rijk 2010-2020 (12 april 2010).

De drie Klimaatakkoorden liepen per 31 december 2011 af. Daarnaast liep ook de Taskforce Verlichting (onder andere energiebesparing in de openbare verlichting) eind 2011 af.

Het rijksbeleid dat aan de Klimaatakkoorden ten grondslag lag – het werkprogramma Schoon en Zuinig – is na aantreden van het Kabinet Rutte in september 2010 opgehouden te bestaan, hoewel onderliggende beleidspakketten veelal in stand bleven. De beleidsambities werden versoberd, met name de doelstelling voor hernieuwbare of duurzame energie in 2020 (van 20% naar 14%). De Klimaatakkoorden bleven echter formeel ongewijzigd van kracht.

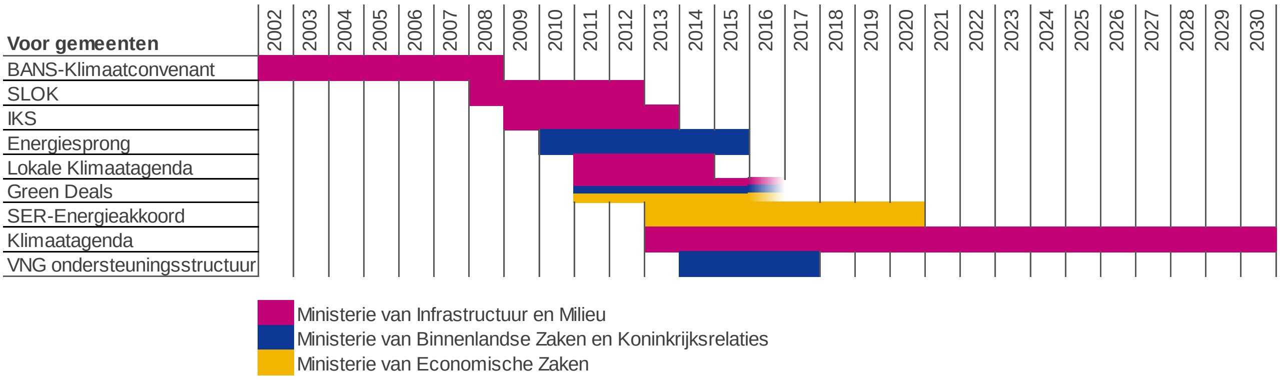
Zowel gemeenten als provincies begonnen de convenantsperiode met ambitieuze programma's en in veel gevallen aanzienlijk hogere meerjarenbegrotingen voor klimaatbeleid dan in de voorgaande periode van het BANS-Klimaatconvenant (uitvoering 2004-2007). Al gauw werd duidelijk dat gemeenten met de implementatie achter liepen op de planning in hun klimaatprogramma's. De bezuinigingsdruk die zich met ingang van 2010 manifesteerde als gevolg van de economische crisis, heeft onder gemeenten en provincies doorgaans niet geleid tot verminderd bestuurlijk draagvlak voor duurzaamheid en energietransitie – hoewel het accent op klimaat is afgenomen. Met ingang van 2012 is merkbaar dat (beoogde) bezuinigingen bij decentrale overheden het klimaatbeleid raken, waarmee met name in kleine – maar ook een deel van de middelgrote gemeenten – een teruggang van het klimaatbeleid voor de periode na 2012 dreigt. Daar komt bij dat de stimuleringsregeling voor lokale klimaatinitiatieven (SLOK-regeling) in 2011 afliep[2], waardoor er voor gemeenten ook financiële middelen wegvielen voor het klimaatbeleid.

Het Rijk introduceerde in 2011 twee nieuwe samenwerkingsmodellen: de Green Deal en de Lokale Klimaatagenda 2011-2014. Green Deals betreffen concrete afspraken op projectniveau om burgers, bedrijven, organisaties of andere overheden te helpen bij het realiseren van duurzame initiatieven die moeilijk van de grond komen. In de LKA staan acties beschreven waarmee overheden in de periode 2011-2014 het bereiken van CO_2-reductiedoelstellingen (lokaal, landelijk) kunnen stimuleren en faciliteren. Decentrale overheden hebben zich op individuele basis voor de LKA aangemeld. Het verschil met voorgaande rijksprogramma's is dat met de LKA en de Green Deals geen financiële ondersteuning voor gemeenten beschikbaar is. Gemeenten worden nu primair ondersteund met kennis en het wegnemen van belemmeringen voor klimaatinitiatieven. Niet onbelangrijk is het SER-Energieakkoord waarin een belangrijk deel van de LKA-speerpunten terugkomen en waarvoor er een VNG Ondersteuningsstructuur is ingericht. Zie voor verdere toelichting bijlage 2.

---

[2] Formeel liep de SLOK-regeling tot 2012. Echter, in 2011 waren alle beschikbare SLOK-middelen al aangevraagd en toegekend. Hierdoor konden gemeenten in 2012 geen gebruik meer van de SLOK-regeling maken.

In de onderstaande figuur is een aantal belangrijke regelingen van de afgelopen 8 jaar gericht op gemeentelijke klimaatbeleid weergegeven in de tijd. Het betreft daarmee overigens slechts een fractie van het totaal aan besluiten, regelingen en acties op het klimaatterrein. De lengte van de balk geeft de looptijd weer in hele jaren. Met verschillende kleuren is aangegeven welk ministerie er verantwoordelijk is voor de uitvoering van de regeling. In bijlage 2 zijn de regelingen kort toegelicht.

Figuur 3-1: Overzicht klimaatregelingen gemeenten.

Andere regelingen en initiatieven met effect op lokaal energie- en klimaatbeleid

Naast het rijksbeleid en de gemeentelijke stimuleringsregelingen zijn er een groot aantal initiatieven en regelingen die qua doelstelling ondersteunend zijn voor het bereiken van de doelstellingen uit het lokaal energie- en klimaatbeleid, bijvoorbeeld het VANG-programma. Ook zijn er tal van regelingen voor bedrijven en burgers om op lokaal niveau klimaatinitiatieven te stimuleren. Het voert in het kader van dit onderzoek te ver om hier een overzicht te verschaffen van de verschillende initiatieven en regelingen. Wel is het van belang om te bedenken dat deze initiatieven en regelingen een zekere mate van invloed hebben op de effecten van het lokale energie- en klimaatbeleid.

4 Input: doelen, opzet en financiering van de LKA

In dit hoofdstuk worden de inputaspecten van de LKA beschreven. Het betreft de doelen, de opzet en de financiering van de LKA.

4.1 Doelen van de LKA

De LKA is opgebouwd uit de volgende onderdelen:
- Thema's en Speerpunten
- Rijksdoelen en decentrale 'Perspectieven'
- Acties lokale overheden en acties Rijk

De LKA beschrijft vijf thema's met ieder twee (in totaal tien) speerpunten. De thema's en speerpunten zijn gekoppeld aan rijksdoelen en lokale perspectieven. De perspectieven zijn volgens het LKA document vooral bedoeld als inspirerende stippen op de horizon waar de ambitieuze inzet op gericht is en niet zozeer als afrekenbare doelen. Daarbij is geen eenduidige nulsituatie vastgelegd.

De overall-doelstelling van de LKA is te verwoorden als het onderling verbinden van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid, het verbinden van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk, het in beweging brengen van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid en het opschalen van succesvolle energie- en klimaatinitiatieven. Ook wil de LKA door decentrale overheden gesignaleerde knelpunten in onder meer regelgeving opheffen. De LKA wil dat bereiken via een breed netwerk van gemeenten, waterschappen en provincies met een actieve rol van de klimaatambassadeurs. De LKA heeft zich zo ontwikkeld tot zowel een (interactief en inspirerend) kennisplatform als een beleidsagenda voor lokale energie- en klimaatinitiatieven.

De actietabel LKA[3] geeft aan welke rijksdoelen en perspectieven gekoppeld zijn aan de thema's en speerpunten en welke acties lokale overheden en de rijksoverheid daartoe uitvoeren. In de tabel hieronder zijn de LKA-thema's en speerpunten weergegeven. In bijlage 2 zijn in een tabel per thema en speerpunt de gekoppelde rijksdoelen en perspectieven weergegeven. In een tweede tabel zijn de bijbehorende acties opgenomen van lokale overheden en Rijk.

De doelen van het werkprogramma LKA van het ministerie van IenM en RWS (beleidsdoel en doelgroep) zijn voor 2012, 2013 en 2014 beschreven. De focus in het werkprogramma voor RWS is het leggen van de verbinding tussen rijksbeleid en uitvoeringspraktijk en het opschalen van succesvolle lokale energie- en klimaatinitiatieven. Ook een doel was om, zonder financiële middelen als BANS, beweging bij lokale overheden ten aanzien van energie- en klimaatacties tot stand te brengen en te houden. De focus in de doelgroep is zowel de koplopergemeenten (leveren van inspiratie en kennis) en pelotongemeenten (beweging en opschaling).

[3] Werk maken van klimaat, Klimaatagenda 2011-2014, pagina 26 tot en met 32.

Thema	Speerpunt
Duurzame Gebouwde Omgeving	Bestaande woningen en gebouwen energiezuiniger maken
	Naar energieneutrale nieuwbouw
Duurzame Mobiliteit	Naar betere ketenmobiliteit
	Duurzaam goederenvervoer
	Groen gas en elektrisch vervoer
Duurzame Bedrijven	Lokale duurzame economie
	Energiebesparing bedrijven via handhaving
Duurzame Energieproductie	Lokale duurzame energie productie
	Smart grids
Klimaatneutrale stad/regio	Transitie naar de 'Klimaatneutrale stad en regio'

4.2 Opzet van de LKA

LKA als kennisnetwerk én beleidsagenda

In de LKA staat beschreven met welke acties decentrale overheden en de rijksoverheid het bereiken van hun lokale energie- en klimaatdoelstellingen willen faciliteren in de periode 2011-2014. Door succesvolle, kansrijke klimaatinitiatieven meer bekend te maken voor de rest van Nederland en door knelpunten weg te nemen. De LKA richt zich voornamelijk op de mitigatieaspecten van het energie- en klimaatbeleid. De LKA is een afspraak op basis van gelijkwaardigheid tussen decentrale overheden en rijksoverheid over hun samenwerking aan klimaatbeleid. De deelnemende overheden bepalen uiteindelijk zelf hun eigen energie- en klimaatbeleid.

- Enerzijds kent de LKA de opzet van een (ambtelijk) kennisnetwerk. Gemeenten, waterschappen en provincies kunnen gebruik maken van de kennis die binnen het LKA-netwerk aanwezig is. Ze kunnen deelnemen aan themagroepen, specifieke leergroepen, bijeenkomsten en ze kunnen gebruik maken van diverse in het kader van LKA ontwikkelde kennisproducten als het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk)[4], de onlinemonitor/database Klimaatmonitor, digitale handreikingen, maar ook van via het LKA-netwerk beschikbaar gestelde andere informatie en goede voorbeelden.
- Anderzijds volgt de LKA een (bestuurlijke) beleidsagenda die gevat is in de overall energie- en klimaatdoelstellingen van het Rijk en zogeheten perspectieven voor lokale overheden en die belangrijke speerpunten en knelpunten agendeert. Zowel lokale overheden als Rijk zetten zich in om via acties en het agenderen en wegnemen van knelpunten een bijdrage te leveren aan de rijksdoelen en perspectieven.

De aan de LKA deelnemende partijen en op welke speerpunten en acties zij inzetten is openbaar gemaakt op de website Klimaatmonitor[5].

[4] LKA Viadesk: zie https://lokaalklimaatbeleid.viadesk.com

[5] www.klimaatmonitor.databank.nl

Klimaatambassadeurs

Er zijn negen klimaatambassadeurs benoemd. Dit zijn aansprekende bestuurders bij gemeenten en waterschappen en sinds 2012 ook provincies. De klimaatambassadeurs agenderen knelpunten in de regelgeving. Ook agenderen zij knelpunten en acties op rijksniveau en lokaal niveau en hebben zij een communicatiefunctie en aanjagersfunctie richting partijen.
De klimaatambassadeurs sturen ook de vijf themateams aan. Dit zijn Duurzame Gebouwde Omgeving, Duurzame Mobiliteit, Duurzame Bedrijven, Duurzame Energieopwekking en Klimaatneutrale stad/regio's. De Klimaatambassadeurs overlegden drie à vier keer per jaar in het Ambassadeursoverleg met de staatssecretaris van IenM. Hier werden acties en knelpunten besproken. De klimaatambassadeurs zijn in onderstaande tabel opgenomen.

Klimaatambassadeur	Lokale/regionale overheid	Thema
Jeroen Nobel (tot 2014)	Haarlemmermeer	Gebouwde omgeving
Joost Helms (tot 2014)	Eindhoven	Duurzame Mobiliteit
Alexandra van Huffelen (tot 2014)	Rotterdam	Duurzame Bedrijven
Maarten van Poelgeest (tot 2014)	Amsterdam	Duurzame Energie
Berend de Vries	Tilburg	Klimaatneutrale stad/regio's
Gert Verwolf (tot 2012)[6]	Waterschap Veluwe	Duurzame Energiewinning
Stefan Kuks	Waterschap Regge en Dinkel	Waterschappen
Annemieke Traag	Gelderland	Provincies
Jaap Bond[7]	Noord-Holland	Provincies – duurzame energie

Themateams

In de themateams zijn, naast de decentrale overheden, ook de departementen IenM, EZ en BZK vertegenwoordigd. Leden van de themateams waren ambtenaren van koplopergemeenten en provincies. Naar behoefte van de leden zijn 20 leergroepen en diverse communities of practice opgericht rondom specifieke subthema's. Waterschappen werkten met eigen 'actieteams' rondom onder andere duurzame energie en mitigatie-adaptatie. Door het hele jaar werden tevens werkbezoeken georganiseerd.

Sinds 2011 maakten de Innovatieprogramma's Klimaatneutrale Steden (IKS 1 en 2), gestart in 2009 als apart, vijfde thema onderdeel uit van de LKA (LKA themateam KNS). Sinds april 2014 was geen ondersteuning meer beschikbaar op het thema KNS en Duurzame Mobiliteit vanuit de LKA in de vorm van een themateam/leergroepen. Een kwalitatieve evaluatie van het IKS programma heeft in opdracht van het ministerie van IenM plaatsgevonden medio 2014.

Kennisproducten

De LKA ondersteunt lokale overheden via diverse kennisproducten. Dit zijn onder andere publicaties die kennisuitwisseling bevorderen, goede voorbeelden geven en aanpakken beschrijven.

Online ondersteuning is opgezet door middel van de website Lokaal Klimaatbeleid[8], een digitale nieuwsbrief LKA, Twitteraccount, LinkedIn-groepen, het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid

[6] Hennie Roorda van Waterschap Rivierenland volgde per 2012 Gert Verwolf van Waterschap Veluwe op.

[7] Jaap Bond volgde in juni 2014 Tanja Klip (Gedeputeerde provincie Drenthe) op.

[8] LKA website: zie www.lokaalklimaatbeleid.nl

(Viadesk). Monitoring van lokale en regionale resultaten op de diverse deelthema's wordt ondersteund door de Klimaatmonitor. Hiermee kunnen lokale en regionale trends worden onderkend, benchmarks worden gemaakt en decentrale overheden kunnen de data gebruiken ter verantwoording en onderbouwing van hun klimaatbeleid.

Financiering van de LKA

Het werkprogramma van de LKA wordt uitgevoerd door het ministerie van IenM en door RWS (vanaf 1 januari 2013; daarvoor AgentschapNL) in opdracht van het ministerie van IenM. RWS had in de periode 2011-2014 jaarlijks 200.000 euro beschikbaar (in totaal 800.000 euro in de periode 2011-2014) voor de organisatie, ontwikkeling van instrumenten en communicatie. De personele formatie voor uitvoering van het werkprogramma bij RWS varieerde tussen 5 en 7 fte, waarbij de formatie vanaf 2012 tot en met 2014 afnam van 7 fte naar 5 fte. Bij het ministerie van IenM was in de periode 2011-2014 gemiddeld 3 fte aan personele formatie voor de LKA beschikbaar.

Er zijn geen subsidies beschikbaar gesteld. Voorheen werden via de regelingen BANS-, SLOK- en IKS-subsidies beschikbaar gesteld aan decentrale overheden voor de uitvoering van decentraal klimaatbeleid. Een deel van de provincies en gemeenten heeft in 2012 nog gebruik gemaakt van de eerder verkregen SLOK-subsidie.

5 Throughput: wat is er binnen de LKA gedaan?

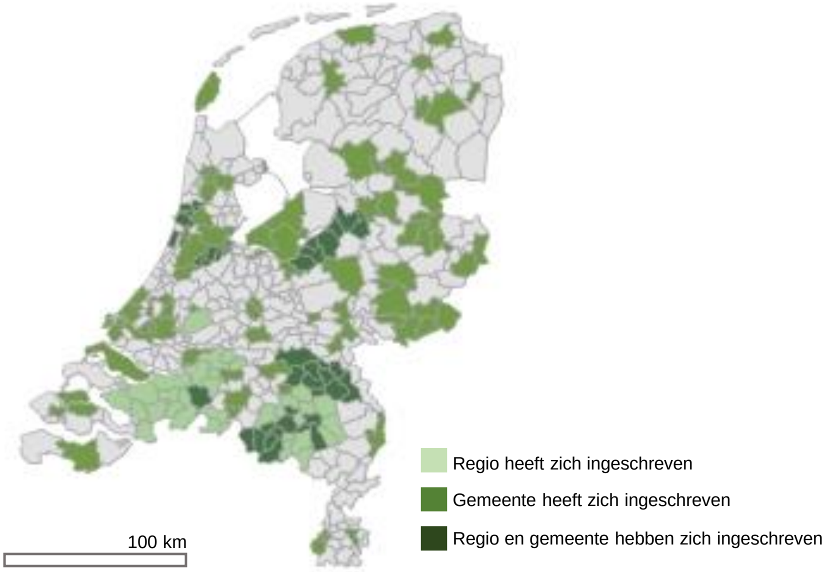
In dit hoofdstuk worden de throughput-aspecten van de LKA beschreven. Het betreft de deelnemers, de themateams en leergroepen, de kennisproducten en kennisbijeenkomsten van de LKA.

5.1 Deelnemers aan de LKA

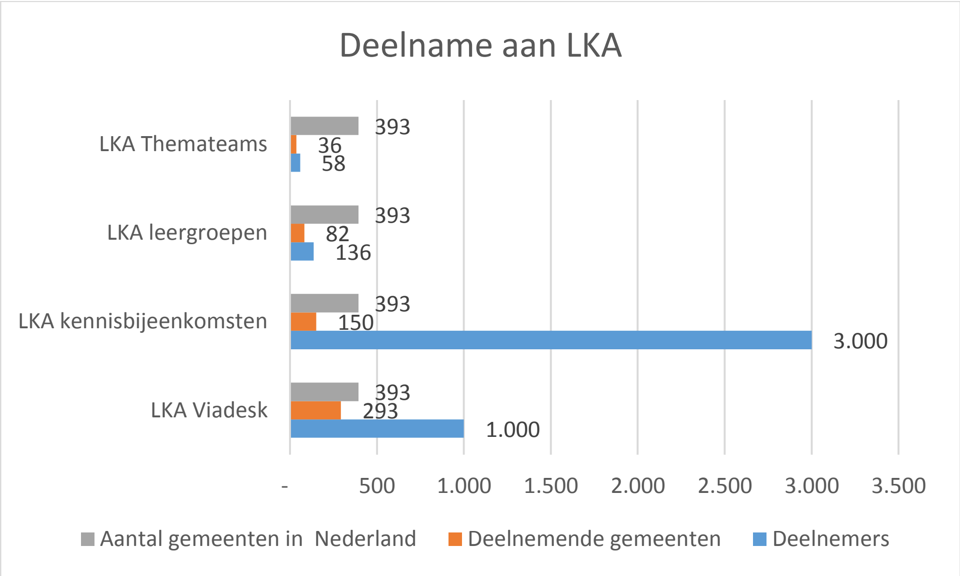
In 2011 en 2012 zijn de decentrale overheden uitgenodigd om aan de LKA deel te nemen. Highlights met betrekking tot de deelnemers aan de LKA zijn:

- in totaal hebben 135 gemeenten/regio's, 2 provincies (Gelderland en Noord-Holland) en 22 waterschappen zich ingeschreven bij de LKA;
- 36 gemeenten[9] nemen deel aan LKA-themateams (58 deelnemers);
- 82 gemeenten nemen deel aan LKA-leergroepen (136 deelnemers);
- 150 gemeenten, alle provincies en een scala aan betrokken maatschappelijke partijen nemen jaarlijks deel aan LKA-kennisbijeenkomsten (2.000-3.000 deelnemers per jaar);
- 293 gemeenten nemen deel aan LKA-Viadesk (naast alle provincies en bijna alle regio's), in totaal meer dan 1.000 deelnemers.

Figuur *5-1*. Overzichtskaart van deelnemende gemeenten/regio's (bron: klimaatmonitor).

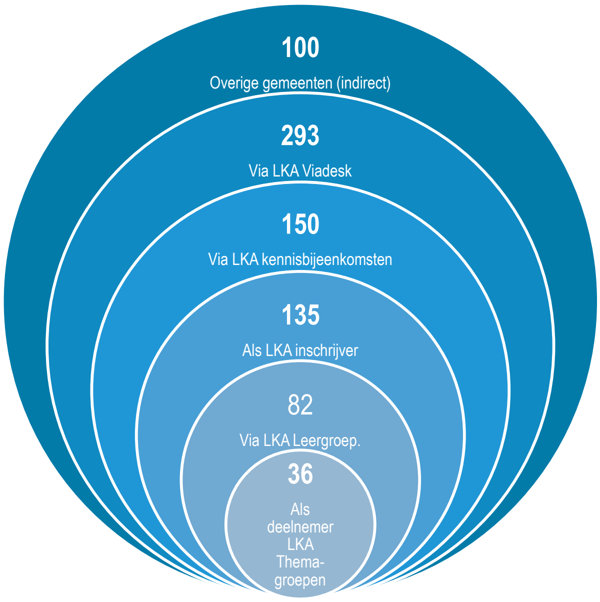

[9] Tilburg, Rotterdam, Amsterdam, Zaanstad, Nijmegen, Utrecht, Haarlem, Breda, Heerhugowaard, Meppel, 's-Hertogenbosch, Zoetermeer, Eindhoven, Groningen, Wageningen, Apeldoorn, Helmond, Almere, Venlo, Arnhem, Den Haag, Haarlemmermeer, Hardenberg, Emmen, Heerlen, Lochem, Delft, Goes, Leeuwarden, Zwolle, Houten, Terneuzen, Noordwijk, Texel, Zeewolde.

Figuur 5-2. *Deelname aan LKA (Themateams, leergroepen, kennisbijeenkomsten, Viadesk).*

De bovenstaande cijfers geven aan dat driekwart van de gemeenten/regio's, bijna alle waterschappen en enkele provincies direct zijn bereikt. Waarschijnlijk zijn de overige gemeenten wel indirect (via nieuwsbrief, websites, of regio/omgevingsdienst) bereikt.

Figuur 5-3. Schema van het bereik van de LKA onder gemeenten (deelnemers aan respectievelijk LKA-themagroepen, LKA-leergroepen, LKA-inschrijvers, LKA kennisbijeenkomsten, LKA Viadesk platform en overige gemeenten (indirect bereikt).

5.2 Themateams en leergroepen

Er zijn vijf LKA-themateams gevormd. De themateams zijn:

1. Duurzame gebouwde omgeving
2. Duurzame mobiliteit
3. Duurzame bedrijven
4. Duurzame energieproductie
5. Klimaatneutrale stad en regio

Er zijn 19 LKA-leergroepen rondom specifieke onderwerpen binnen de thema's gevormd. De LKA-leergroepen waren:

- Woonlasten/Toekomstbestendig wonen
- Energieneutraal bouwen
- Kwaliteitsborging (voorheen handhaving bouwregelgeving)
- Financiering voor lokale duurzame projecten
- Smart grids
- Lokale duurzame energie initiatieven en de rol van de gemeente
- COP leergroep Warmte Gemeenten
- Wegwijzer Draagvlak voor Duurzame Energie
- Groen gas
- Expertgroep stedelijk gebied (vanuit waterschappen)
- P+R/transferia en duurzame mobiliteit
- Duurzame Binnenvaart
- Duurzame logistiek/stadsdistributie
- Lokale MVO-bedrijvennetwerken (incl. Lokale Green Deals)
- Co-regulering en normering
- Toezicht- en handhavingsaanpak energiebesparing
- Stadslandbouw
- Duurzame Verlichtingstafels voor bestuurders
- Workshops voor OVL-beheerders en -beleidsmedewerkers

Een groot deel van deze leergroepen is inmiddels afgerond. In bijlage 2 staat beschreven wat er binnen de leergroepen bereikt is.

5.3 Kennisproducten

Er zijn binnen de LKA-themateams en leergroepen diverse kennisproducten ontwikkeld. Dit zijn onder andere publicaties, bijeenkomsten, digitale tools en communicatie uitingen.

Publicaties

Er zijn in totaal 72 publicaties ontwikkeld om kennisuitwisseling rondom bijvoorbeeld goede voorbeelden te stimuleren en om de aanpak op de diverse thema's te verbeteren (onder andere door het geven van handvatten) en op te schalen. In bijlage 4 is een overzicht van de publicaties per jaar weergegeven.

Volgens de LKA-enquête 2014 waren de door de respondenten meest gebruikte publicaties:

- de Klimaatmonitor: website met uitgebreide databank waarin per gemeente veel gegevens te vinden zijn over gemeentelijk klimaatbeleid; van hoeveelheden energiezuinige auto's tot woningen met energielabels.

- de Gereedschapskist particuliere woningen: bevat routekaart, documenten, doorverwijzingen, tips en trucs om een succesvol project gericht op energiebesparing bij particuliere woningeigenaren op te zetten en uit te voeren.
- de Startgids elektrisch vervoer: bedoeld om gemeenten op weg te helpen in de wereld van elektrisch vervoer. Het bevat achtergrondinformatie en ondersteuning bij het maken van keuzes.
- de Leidraad energieneutraal wonen: biedt een bundeling van kennis en ervaring binnen negen gemeenten opgedaan over het stimuleren en faciliteren van energieneutraal wonen.
- de Handreiking Klimaatbeleid en duurzame mobiliteit: gaat in op landelijke en Europese beleidskaders, het interne proces en geeft inzicht in mogelijke maatregelen die genomen kunnen worden om het lokale of provinciale mobiliteitsbeleid te verduurzamen.
- de Handreiking Klimaatneutraal worden doe je zo!: richtinggevend document dat beschrijft hoe op een verantwoorde wijze invulling kan worden gegeven aan het begrip klimaatneutraal.
- de Kansenkaart: nieuwe kansen voor klimaatbeleid gemeenten en waterschappen: geeft een beeld van 12 kansen die waterschappen en gemeenten samen kunnen oppakken en realiseren in het kader van klimaatbeleid.
- de Handreiking en presentaties borging klimaatbeleid: geeft handvatten om klimaatbeleid structureel een plaats te geven in beleid, organisatie en uitvoering. De handreiking gaat in op acht elementen waarop een gemeente haar borging zal moeten richten.

Gemeenten gebruiken de kennisproducten om kennis intern en extern over te dragen (bijvoorbeeld Klimaatmonitor 75% van de respondenten, Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen 39%), maar ook om projecten en initiatieven op te zetten (bijvoorbeeld Klimaatmonitor 80%, Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen 30%).

De respondenten van de LKA-enquête geven aan dat zij de LKA-kennisproducten gebruiken om kennis intern en extern over te dragen (73%) en om projecten en initiatieven op te zetten (56%). Vooral Klimaatmonitor en Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen scoren hoog.

Het gebruik van de publicaties loopt nog door. Goed voorbeeld is dat de activiteiten op het thema Duurzame Mobiliteit na het 1e kwartaal 2014 zijn gestopt, maar dat de kennisproducten nog steeds goed worden gebruikt, getuige onder meer downloads en vragen erover.

Bijeenkomsten

Er zijn circa 125 LKA-kennisbijeenkomsten georganiseerd in de vorm van cursussen, werkbezoeken, leergroepen, kenniscarrousels en communities of practice. Deze hebben 150 gemeenten en jaarlijks in totaal 2.000 - 3.000 bezoekers getrokken.

Volgens de LKA-enquête 2014 waren de meest bezochte bijeenkomsten door de respondenten van de enquête:

- HIER Opgewekt, side-event decentrale overheden
- Duurzame verlichtingstafels
- Ondersteuningsstructuur VNG koopwoningen
- Bespaar Lokaal
- Postcoderoos
- Klimaattheater
- Energiemanagement

De respondenten geven aan dat zij de LKA-bijeenkomsten gebruiken om kennis intern en extern over te dragen (76%) en om projecten en initiatieven op te zetten (56%).

Communicatiekanalen

Er zijn verschillende kanalen ingezet om kennisuitwisseling en opschaling te bevorderen. Hiervan is het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) de meest gebruikte: 293 gemeenten nemen deel, alsmede alle provincies en bijna alle regio's met in totaal meer dan 1.000 deelnemers. Ook de online monitor/database van gemeentelijk klimaatbeleid Klimaatmonitor[10] wordt veelvuldig gebruikt (circa 15.000 bezoekers per jaar).
Verder is ontwikkeld de Nieuwsbrief LKA, de Website LKA[11], alsmede Twitteraccounts @klimaatbeleid en @zuiniglicht en kennisdeling via relevante LinkedIn-groepen. Ook was er contact/informatie-uitwisseling (persoonlijk, telefonisch of e-mail) tussen ambtenaren van decentrale overheden en de LKA-themasecretarissen.

De respondenten geven aan dat zij met name LKA Viadesk en Klimaatmonitor gebruiken om intern en extern kennis over te dragen (beide 57%) en om projecten en initiatieven op te zetten (Klimaatmonitor 60%, LKA Viadesk 48%).

Overall beeld gebruik LKA

Op basis van de LKA-enquête onder de LKA-deelnemers kan gesteld worden dat gemeenten de netwerkfunctie, de webtools, de communicatie-uitingen en de kennisproducten van de LKA in het algemeen goed kennen en ook gebruiken. Driekwart van de respondenten geeft aan kennisproducten en kennisbijeenkomsten te gebruiken om kennis intern en extern over te dragen en circa 60% om projecten en initiatieven op te zetten (63% respectievelijk 56%). Ook de download-count van de kennisproducten geeft aan dat de doelgroep er goed gebruik van maakt (of er in ieder geval kennis van neemt).

De gemeenten geven in de LKA-enquête voor enkele tientallen specifieke projecten welke (een of meerdere kennisproducten) van de LKA zij gebruikt te hebben voor hun eigen projecten en initiatieven. Het gaat hier om relevante projecten die zich richten op oplossingen binnen de LKA-thema's.

Voor veel gemeenten is de LKA een netwerk voor (fysieke en digitale) kennisuitwisseling en ondersteuning, maar ook een manier om in gesprek te blijven met het Rijk en een bron voor inhoudelijke vernieuwing of versnelling. Voor sommige gemeenten is de LKA een instrument voor uitvoering van rijksbeleid zonder dat er (financiële) middelen tegenover staan.
Uiteindelijk is het aan de gemeenten zelf om de kennis, de informatie en de netwerkmogelijkheden die worden geboden binnen de LKA te benutten.

[10] www.klimaatmonitor.databank.nl

[11] www.lokaalklimaatbeleid.nl

Wel is, ondanks het vrij grote gebruik van de LKA-kennisproducten, de LKA als specifiek "label" of specifiek programma niet bij alle decentrale overheden erg zichtbaar geweest. Dit is verklaarbaar doordat gedurende de opeenvolging van de verschillende beleidsprogramma's (zie hoofdstuk 3) niet de specifieke naam van het programma de constante factor was, maar het via die beleidsprogramma's gevormde uitvoeringsnetwerk: de bij decentrale overheden en rijk betrokken medewerkers. Niet onderzocht is of dit het bereik en de werking van de LKA-kennisproducten heeft beïnvloed.

6 Output van de LKA: wat heeft de LKA opgeleverd?

6.1 Acties van lokale overheden

Overall beeld van acties

Overall komt uit de VNG-enquête en de LKA-enquête gecombineerd het volgende beeld naar voren wat betreft de acties per thema van gemeenten en de relatie die deze acties hebben met de LKA inspanningen, kennisproducten en bijeenkomsten. Er vinden in totaal ruim 10.000 gemeentelijke activiteiten op het gebied van energie en klimaat plaats. Deze acties variëren van kleine proefactiviteiten, activiteiten als onderdeel van grotere projecten tot enkele grote lokale projecten. In de VNG-enquête hebben de gemeenten zelf in totaal 244 icoonprojecten aangegeven (gemiddeld 1 per responderende gemeente).

Ook kan een overall beeld worden gegeven van de trends in Nederland op belangrijke klimaatdoelstellingen. Er zijn indicaties dat gemeentelijke activiteiten daar een bijdrage aan leveren, maar dit verband is niet specifiek onderzocht. Zie hiervoor ook hoofdstuk 7.

Ook is op basis van de LKA-enquête en de VNG-enquête voor sommige kennisproducten aantoonbaar dat de gebruikers van het product circa 1,5 keer zo actief zijn (dat wil zeggen lokale energie- en klimaatactiviteiten uitvoeren) als de niet-gebruikers van het product. En tevens dat hoe meer LKA communicatiekanalen een gemeente gebruikt, hoe groter de verhouding tussen de activiteit van de gebruikers versus de niet gebruikers. Gemeenten die alle 5 communicatiekanalen gebruiken zijn tot ruim 2,5 keer zo actief ten opzichte van de gemeenten die de kennisproducten niet gebruiken.

In de onderstaande tabel treft u een overzicht aan van de LKA-thema's[12] met een overall beeld van acties van decentrale overheden. In de laatste kolom zijn de algemene trends in Nederland op dit thema weergegeven. Er is een relatie tussen de kolommen, maar die relatie kan niet één op één gelegd worden. Naast gemeenten spelen ook andere stakeholders en overheden een rol bij de geleverde prestaties. Het gaat om een samenspel, waarbinnen decentrale overheden ook invloed hebben. De percentages in de laatste kolom hebben betrekking op het specifieke onderzoeksdeel en dekken niet het gehele thema. Ter illustratie: de trend dat het gasgebruik van woningen met 6,5% is gedaald hoort weliswaar onder het thema gebouwde omgeving, maar betekent niet dat het gasgebruik van de gehele gebouwde omgeving met 6,5% is gedaald. Meer detailinformatie is opgenomen in paragraaf 7.1 (landelijke trends).

Thema Gebouwde omgeving		
Acties gemeenten en typen acties (percentage van respondenten VNG-enquête 2014)	Link met LKA – relatie met populaire LKA-producten en bijeenkomsten	Voorbeelden trend energie en klimaat in Nederland (gerealiseerd)
Gemiddeld 8,5 acties per gemeente (ruim 3.000 acties): • Ondersteunen van burgerinitiatieven: 73% • Communiceren met burger via eigen kanalen: 63% • Campagne woongedrag: 56% • Handhaven wettelijke EPC: 55% • Betrekken lokale spelers: 53% • Communicatie via wijkavonden e.d.: 48%	• Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen • Leidraad Energieneutraal wonen • Bespaar Lokaal • VNG Ondersteuningsstructuur • Klimaatmonitor	• Nederland: - 6,5% gasverbruik en – 3,5% elektriciteitsverbruik in woningen in de periode 2010-2013

Thema Duurzame Energie		
Acties gemeenten en typen acties (percentage van respondenten VNG-enquête 2014)	Link met LKA – relatie met populaire LKA-producten en bijeenkomsten	Trend energie en klimaat in Nederland
Gemiddeld 8 acties per gemeente (ruim 3.000 acties): • Zelf DE opwekken op eigen gebouwen (voorbeeld): 52% • In kaart brengen potentieel aan lokale DE-productie: 50% • Creëren draagvlak voor DE-plannen lokale initiatiefnemers: 47% • Faciliteren particulieren bij DE-productie: 45% • DE integraal onderdeel structuurvisie/omgevingsbeleid: 43% • Inhaken op landelijke of regionale campagnes: 43%	• HIER Opgewekt • Postcoderoos • Klimaatmonitor	• Nederland: +35% windenergie, +1600% zonne-energie, +80% AVI-w, +48% warmte/koudeopslag uit ondiepe bodem, +32% warmte uit biogas gemiddeld in de periode 2010-2013

[12] NB Thema Klimaatneutrale steden is niet bevraagd in de VNG-enquête.

• Ontwikkeling van lokale DE-opwekking: 42%		

Thema Duurzame Mobiliteit		
Acties gemeenten en typen acties (percentage van respondenten VNG-enquête 2014)	Link met LKA – relatie met populaire LKA-producten en bijeenkomsten	Trend energie en klimaat in Nederland
Gemiddeld 7,8 acties per gemeente (ruim 3.000 acties): • Wandelvriendelijk maken openbare ruimte: 54% • Energieprestaties zwaar meewegen bij eigen wagenpark: 54% • Aanleggen/upgraden (elektrische) fietsvoorzieningen: 51% • Lobby voor aanleg haltes/fietsstallingen: 46% • Faciliteren innovatie/transitie duurzame transportmiddelen: 45% • Stimuleren OV/fietsgebruik in woon-werkverkeer: 44% • Faciliteren deelauto's door reservering parkeerplaatsen: 43%	• Startgids Elektrisch Vervoer • Handreiking Klimaatbeleid en duurzame mobiliteit • Klimaatmonitor	• Nederland: +106% aantal personenauto's op aardgas en +28% aantal personenauto's op aardgas, +527% aantal elektrische personenauto's en +240% aantal elektrische bedrijfsauto's in de periode 2013-2015 • Nederland: +1100% aantal deelauto's, +52% aantal tankpunten voor transitiebrandstoffen, +460% aantal elektrische laadpunten in de periode 2012-2014

Thema Duurzame Bedrijven		
Acties gemeenten en typen acties (percentage van respondenten VNG-enquête 2014)	Link met LKA – relatie met populaire LKA-producten en bijeenkomsten	Trend energie en klimaat in Nederland
Gemiddeld 5,6 acties (ruim 2.000 acties): • Wet milieubeheer: 52% • Actief handhaven wettelijke EPC en BEG: 44% • Energieloket/aanspreekpunt bedrijven: 42% • Afspraak om TVT 5 jaar te hanteren: 42% • Agendasetting Duurzaam Ondernemen: 40% • MVO-platform, duurzame ondernemerskring: 37% • Handhaven wettelijke EPC: 55% • Betrekken lokale spelers: 53% • Communicatie via wijkavonden e.d.: 48%	• (Infomil informatie) • Praktijkvoorbeelden en informatie m.b.t. SER-Energieakkoord-doelstellingen voor duurzame bedrijven • Beter en groener energie besparen ICT-systemen	• Nederland: –6,5% gasverbruik bedrijven en +0,2% elektriciteitsverbruik bedrijven 2010-2012. NB: 2010 was een koud jaar.

6.2 Acties binnen de thema's, link met de LKA en opschaling

Hieronder worden per thema enkele highlights van de acties op het thema binnen de LKA en een kwalitatieve beschrijving van (de bijdrage aan) de mate van opschaling bij lokale overheden geschetst.

Activiteiten lokale overheden op Thema Duurzame Gebouwde Omgeving en link met LKA
Het themateam werkt samen met de VNG-ondersteuningsstructuur gericht op de aanpak van particuliere woningeigenaren. Daarnaast onderhoudt het themateam contacten met onder andere het programma Energie en Gebouwde Omgeving van BZK, Blok voor Blok, Energiesprong, Meer met Minder en Milieucentraal. Het themateam had onder andere de signalerende functie van kansen en knelpunten op dit terrein. De LKA heeft bijvoorbeeld de link gelegd met woonlasten en sociale problematiek (beperken van de energielasten van lagere inkomensgroepen) en droeg zo bij aan de opschaling. Voor het thema duurzame gebouwde omgeving zijn er twee leergroepen met als onderwerp woonlasten actief[13]. De leergroepen zijn in 2014 afgerond.

Binnen het themateam zijn diverse bijeenkomsten gehouden en kennisproducten opgeleverd die van belang zijn voor gemeenten die met het thema aan de slag willen. Uit de LKA-enquête blijkt dat de kennisproducten die de gemeenten - naast andere bronnen - hebben gebruikt om tot actie en projecten te komen de volgende zijn:

- Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen
- Leidraad Energieneutraal wonen
- Bespaar Lokaal
- VNG Ondersteuningsstructuur[14]
- Klimaatmonitor

Speerpunt Bestaande woningen/gebouwen energiezuiniger

Uit de VNG-enquête blijkt dat de activiteiten van gemeenten bestaan uit een combinatie van onderstaande interventies: communicatie (80% van de gemeenten), financiële regelingen (69%), allianties met burgers, lokale ondernemers en andere partners (82%) en regelgeving (78%) (6% laat bijvoorbeeld energiekosten meewegen als onderdeel van de totale woonlasten in het toewijzingsbeleid). Het gaat om ruim 2.000 acties. Dit speerpunt is bij de meeste gemeenten momenteel het belangrijkste klimaatthema. Er is kijkend naar deze aantallen en het belang van het speerpunt sprake van een flinke opschaling.

[13] Leergroep Woonlasten/Toekomstbestendig wonen en leergroep Energieneutraal bouwen.

[14] Dit betreft een programma van de VNG en is geen actie of project binnen LKA. Er is wel een nadrukkelijke rol vanuit LKA in deze ondersteuningsstructuur.

Highligts:

- Het project Hardenberg Bewust Duurzaam Thuis is de basis van het LKA-kennisproduct Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen en is een langlopend traject met steeds weer nieuwe leermomenten en inzichten. Het project wordt uitgedragen door de LKA en is daardoor ook een belangrijk onderdeel binnen de VNG-ondersteuningsstructuur en een belangrijk voorbeeld binnen het Blok voor Blok programma.
- Het project Duurzaam Soesterkwartier in Amersfoort (een initiatief van en voor betrokken wijkbewoners voor een duurzame, leefbare en weerbare wijk) is mede dankzij de LKA-kennisuitwisselingen en -producten tot stand gekomen.
- In Tilburg worden op het vlak van woonlasten afspraken gemaakt met wooncorporaties. Tilburg is een zeer actieve gemeente binnen de LKA. Ook zijn er woonlastenprojecten in Zwolle (Wij Bedrijven) en Emmen (woonlasten integraal opgepakt in eigen organisatie).
- De aanpak rondom particuliere woningeigenaren (verduurzaming bestaande koopwoningen) wordt vanuit de LKA actief gericht en opgeschaald. 400 gemeenten hebben de intentie getekend om de komende drie jaar hun bestaande woningvoorraad te verduurzamen via de VNG-Ondersteuningsstructuur.
- Op gebied van Energieneutraal verbouwen speelt de LKA een rol als klankbord voor het BZK Innovatieprogramma Energiesprong en draagt de LKA de bevindingen vanuit Energiesprong uit. De Leidraad 'Gemeente vol Energie'[15] is voortgekomen uit een leergroep van het thementeam Duurzame Gebouwde Omgeving. Energiesprong heeft dit vervolgens verder gebracht met de tot haar beschikking staande middelen.

Speerpunt Energiebesparing gemeentelijk vastgoed, verlichting en ICT

Uit de VNG-enquête blijkt dat 82% van de gemeenten activiteiten uitvoeren gericht op eigen gebouwen en organisatie, inrichting en inkoop. Het gaat om ruim 1.200 acties.

Highlights:

- Vastgoed: de rijksgebouwen in het beheer van de Rijksgebouwendienst beschikken inmiddels over een energielabel. Gegevens over de overige overheidsgebouwen van decentrale overheden worden op dit moment niet centraal geregistreerd. Het energiegebruik van de gas- en elektriciteitsaansluitingen van de rijksoverheid wordt actief gemonitord door Rijkswaterstaat en op deze systematiek worden momenteel enkele gemeenten aangesloten.
- Verlichting: de Taskforce Verlichting is in 2011 afgerond en heeft vanaf 2012 binnen de LKA een doorstart gekregen. Met betrekking tot de doelen uit het SER-Energieakkoord[16] van 2013 is RWS het aanspreekpunt voor zowel de branche als de overheden ten aanzien van openbare verlichting[17]. Circa 48% van alle gemeenten heeft in 2014 deelgenomen aan de monitor OVL/VRI. In 2014 is er in Nederland een besparing van 0,7% gerealiseerd op het energiegebruik van de openbare verlichting en verkeersregelinstallaties. Door alle activiteiten en communicatie is er nu meer kennis en draagvlak bij alle overheden voor energiebesparing OVL en voor de SER-Energieakkoorddoelstellingen OVL en ook bestuurlijk draagvlak bij gemeenten.

Speerpunt Naar energieneutrale nieuwbouw

---

[15] http://energiesprong.nl/wp-content/uploads/2013/09/GemeentevolEnergie.pdf.

[16] Doel in het SER-Energieakkoord is 20% energiebesparing in 2020 t.o.v. 2013 ten aanzien van de openbare verlichting en VRI's. http://www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/ovl/energieakkoord

[17] http://www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/ovl/energieakkoord/stand-2014/

Uit de VNG-enquête blijkt dat 78% van de gemeenten regelgeving en/of toezicht gebruikt in het streven naar energieneutrale nieuwbouw.

Highlights:

- Leergroep Handhaving/kwaliteitsborging heeft zich ingezet voor de controle op de energetische kwaliteit van de bouw.
- In de leergroep Energieneutraal verbouwen zijn voorbeelden vanuit bouw- en woningtoezicht opgenomen hoe soepel omgegaan kan worden binnen de huidige wetgeving met huishoudens die energieneutraal willen verbouwen.
- In het programma Energiesprong wordt het onderwerp bouw- en woningtoezicht meegenomen door te voorzien in taak- en wijkspecifieke regels. De LKA speelt een belangrijke rol als klankbord voor Energiesprong en draagt de bevindingen uit via haar kanalen.
- In het project Excellente Gebieden worden woningen en kantoren gebouwd met tenminste een 25% scherpere energieprestatiecoëfficiënt (EPC) dan het Bouwbesluit voorschrijft. Voor twaalf gebieden is dit zelfs vastgelegd in een algemene maatregel van bestuur (AMvB), zodat de afspraken niet vrijblijvend zijn. De LKA communiceert deze resultaten binnen en buiten haar netwerk en kijkt naar uitgewerkte voorstellen om meer continuïteit te bieden in regelgeving voor experimenteerruimte voor zeer energiezuinige gebouwen en wijken.

Activiteiten lokale overheden op Thema Duurzame Mobiliteit en link met LKA

Uit de VNG-enquête blijkt dat gemeenten gemiddeld 7,8 acties op het thema Duurzame Mobiliteit uitvoeren. De activiteiten van gemeenten bestaan uit een combinatie van ruimtelijke ordening (bijvoorbeeld terugdringen van CO_2-uitstoot en in stand houden van voorzieningen dichtbij de burger), communicatie (bijvoorbeeld stimuleren van OV-gebruik en doorverwijzen van burgers en bedrijven naar kennis en/of subsidies), inrichting en beheer openbare ruimte (bijvoorbeeld wandelvriendelijk maken van de openbare ruimte en aanleggen/upgraden van fietsvoorzieningen), regelgeving (bijvoorbeeld het toepassen van de Verruimde Reikwijdte Wet Milieubeheer voor verduurzamen van goederenvervoer) en eigen vervoer/voorbeeldfunctie (zoals energieprestaties van eigen wagenpark en stimuleren van OV- en fietsgebruik voor woon-werkverkeer).

Speerpunt Naar een betere ketenmobiliteit

Highlights:

- Om het lokaal en regionaal vervoer te verduurzamen is door gemeenten en marktpartijen ingezet op het verhogen van het aanbod van deelauto's. In de periode 2011-2014 is het aanbod en de spreiding van deelauto's fors toegenomen. Dit komt vooral door de introductie van particulier autodelen, waardoor meer deelauto's beschikbaar kwamen in landelijk gebied. In maart 2014 is in 380 van de 403 gemeenten minstens 1 deelauto beschikbaar. In totaal waren er in maart 2014 ruim 11.000 deelauto's. Vanuit de LKA zijn activiteiten georganiseerd om gemeenten te stimuleren en ondersteunen om actief autodelen te stimuleren.
- Om gemeenten te ondersteunen bij het verhogen van het aanbod van deelauto's heeft de LKA ingezet op kennisuitwisseling in bijeenkomsten en een intensieve samenwerking met KpVV-CROW die veel expertise op dit terrein heeft.

Speerpunt Verbeteren lokale en regionale fietsinfrastructuur

Highlights:

- In de periode 2011-2014 is de aanleg van snelfietsroutes doorgegaan, in samenwerking tussen Rijk, provincies, stadsregio's en gemeenten. In veel collegeakkoorden 2014-2018 zijn ambities opgenomen om de fietsinfrastructuur te verbeteren.
- Om de reiziger tot ander gedrag te verleiden door verbeteren van de informatievoorziening is door de gemeente Breda een app ontwikkeld die duurzaam reisgedrag moet stimuleren met behulp van de IKS-subsidie. Vanuit Beter Benutten zijn, in samenwerking met gemeenten en grote werkgevers, zeer veel projecten uitgevoerd gericht op het beïnvloeden van reisgedrag van werknemers.

Speerpunt Duurzaam goederenvervoer

Highlights:

- Om efficiënte lokale logistiek/stadsdistributie te stimuleren is eind 2014 de Green Deal zero emissie stadsdistributie gestart. Hieraan neemt ook een negental (grotere) steden deel. Een voorbeeld van een dergelijk stadsdistributieconcept is de cargohopper in Utrecht en Amsterdam.

Speerpunt Regionale goederenhubs (rail/weg/water) ontwikkelen

Highlights:

- Er is geïnvesteerd in verbetering van voorzieningen voor vervoer over water, deels ook via regioprogramma's Beter Benutten. In de Duurzame Brandstofvisie (SER-Energieakkoord) werken marktpartijen en overheden samen aan verduurzaming vervoer over weg en water.

Speerpunt Milieuzones inrichten/uitbreiden

Highlights:

- De gemeente Arnhem heeft in 2014 (als 13e gemeente) een milieuzone vracht gestart. Utrecht start als eerste in 2015 met milieuzone voor personenauto's/busjes, Amsterdam voert deze per 2017 in en Rotterdam heeft besluitvorming hierover aangekondigd begin 2015. De afweging om een milieuzone in te stellen komt voort uit luchtkwaliteit/gezondheidsbeleid. Het CO_2-effect is 'bijvangst' en speelt een beperkte rol in de vormgeving van de maatregelen. In Rotterdam, Den Haag en Utrecht is een sloopregeling uitgevoerd c.q. lopend voor oude diesel personenauto's en bestelbusjes.

Speerpunt Alternatieve brandstoffen

Highlights:

- Gemeenten hebben gewerkt aan de realisatie van een dekkend netwerk voor CNG en elektrische oplaadpunten. Later kwamen daar ook wensen voor LNG bij (vracht over weg/water). Dat is een flinke groei, al blijft de groei van openbare oplaadpunten in sommige gemeenten wat achter bij de groei van het aantal elektrische voertuigen. Vrijwel in alle gemeenten zijn openbare oplaadpalen geplaatst. Met name door inzet van de provincies is ook gezorgd voor een landelijke dekking van CNG-vulpunten. Daarnaast rijden enkele waterschappen op zelf geproduceerd groengas.

- De aanschaf van elektrische auto's en bestelbusjes is in grotere steden gestimuleerd door aanschafsubsidie, (tijdelijk) gratis parkeren bij openbare laadpalen en voorrang bij een parkeervergunning. Via duurzaam inkopen van transport en contractvervoer is in een deel van de gemeenten ook het aantal elektrische-, CNG en zeer zuinige dieselvoertuigen gestimuleerd.
- In veel gemeenten, provincies en waterschappen zijn stappen gezet met de verduurzaming van het eigen wagenpark. Dat betreft zowel de aanschaf van elektrische als CNG-voertuigen. Daarnaast stappen gemeenten deels over op elektrische scooters en e-fietsen en wordt eigen vervoer steeds vaker (verplicht) vervangen door poolauto's.

Activiteiten lokale overheden op Thema Duurzame Energie en link met LKA

Uit de VNG-enquête blijkt dat gemeenten gemiddeld 8,5 acties op dit thema uitvoeren. 88% van de gemeenten voert activiteiten uit. De activiteiten van gemeenten bestaan uit een combinatie van visievorming, versterken van draagvlak, regelgeving en planvorming, financiële arrangementen en vervullen van een voorbeeldfunctie.

Speerpunt Lokale duurzame energie

Highlights:

- Er is een verdubbeling te zien van het aantal lokale DE-initiatieven. In samenwerking met RVO en Klimaatbureau Hier is driemaal een jaarlijks, landelijk kennisuitwisselingscongres georganiseerd voor initiatiefnemers en gemeenten. Er is in het kader van het SER-Energieakkoord de 'postcoderoos' regeling ontwikkeld en uitgewerkt in de energiebelastingwet. Vanuit LKA is input geleverd bij de totstandkoming van de postcoderoosregeling. Sinds 2014 is een versnelling zichtbaar met name voor grootschalige zonprojecten door de gunstige situatie als gevolg van de SDE+ regeling. Het betreft projecten op grote (gemeente)daken en zonneparken op braakliggende bedrijven/woningbouwterreinen of langs wegen. Via het themateam zijn ervaringen en kennis uitgewisseld. Mede via de klimaatambassadeurs zijn knelpunten geagendeerd en onder de aandacht van het Rijk gebracht (ambassadeursoverleg, speerpuntenbrief, onderhandeling SER-Energieakkoord).
- Veel gemeenten faciliteerden de groei van zonnepanelen bij particulieren door lokale/regionale collectieve inkoopacties.
- Een aantal gemeenten heeft roadmaps opgesteld om vast te stellen hoe zij een bijdrage aan duurzame energie kunnen leveren.
- Er is een toename van duurzame warmtegebruik te zien, door onder meer realisatie van lokale restwarmte projecten, WKO en bio-energie. In de leergroep Warmte/koude is in een vijftiental bijeenkomsten expertise ingebracht en kennis uitgewisseld.
- Waterschappen: via het 'Energiefabriek'-project produceren waterzuiveringsinstallaties duurzame energie (onder andere groen gas en warmte). In diverse gemeenten wordt groen gas gebruikt voor het eigen wagenpark en/of van derden (onder andere Den Bosch) of wordt de warmte ingezet in een nieuwbouwwijk (Meppel). Er zijn diverse waterbergingsprojecten die vaak gecombineerd zijn met natuur en recreatie, zoals het Kristalbad in Hengelo. Steeds vaker spelen groene daken een rol tegen hitte in de stad en wateroverlast (water wordt vertraagd afgevoerd). Er zijn verschillende projectenvoorbeelden zoals in Amsterdam, Utrecht en Groningen. Er ontstaan ook binnenstedelijke waterbergingsplekken zoals in Rotterdam het Benthemplein waarin verschillende doelen in één project zijn opgepakt.

- In samenwerking met RVO is in een leergroep een product ontwikkeld waarmee gemeenten het inzicht krijgen in hoe zij kleinschalige vergisting en realisatie groen gas-hubs op een effectieve wijze kunnen stimuleren.
- Er is een toename te zien van planologische ruimte voor wind op land. Er wordt in samenwerking met RWS en waterschappen gewerkt aan het mogelijk maken van kleinschalige parkjes, op RWS en waterschapsgronden. Deze dynamiek is nu overgenomen door afspraken voor wind op land in het SER-Energieakkoord.
- In het themateam DE is voortdurend aandacht gevraagd voor een zo uitgebreid mogelijke salderingsregeling voor collectieve DE-systemen bij flatwoningen met een VVE. Er is nu een regeling waarmee in sommige gevallen business cases rond gemaakt kunnen worden.
- Een leergroep richtte zich op Smart grids. Er was nauwe samenwerking met RVO (Topsector Energie die werkte aan proeftuinen om 'real life' te leren over de maatschappelijke haalbaarheid, kosten en baten, marktkansen. Hier werd een online product ontwikkeld om gemeenten handvatten te geven over hoe en wanneer zij te maken krijgen met Smart grids, de marktkansen en maatschappelijke wenselijkheid van hun betrokkenheid in beeld te brengen.

Activiteiten lokale overheden op Thema Duurzame Bedrijven en link met LKA

Uit de VNG-enquête blijkt dat gemeenten gemiddeld 5,6 acties op het thema Duurzame Bedrijven uitvoeren. De activiteiten van gemeenten bestaan uit een combinatie van communicatie, financiële arrangementen, regelgeving/formele positie en alliantievorming. De meeste belangstelling ging daarbij uit naar het handhaven van de Wet milieubeheer, Energieprestatiecoëfficiënt en Besluit Energieprestatie Gebouwen en het oprichten van een energieloket/aanspreekpunt voor bedrijven.

Speerpunt Lokale duurzame economie

Highlights:

- Tijdens enkele bijeenkomsten is gekeken naar het gezamenlijk oppakken van activiteiten, onder andere op de thema's MVO, lokaal platform, parkmanagement, centrummanager, energieloket. Wegens gebrek aan belangstelling hebben deelnemers geen vervolg gegeven aan deze initiatieven. Ook op Viadesk is weinig activiteit waargenomen op dit speerpunt. Wel hebben veel gemeenten dit onderwerp eigenstandig opgepakt, buiten de LKA om.

Speerpunt energiebesparing bij bedrijven via handhaving

Highlights:

- Er zijn diverse acties uitgevoerd die zijn gericht op het plukken van het laaghangend fruit, adequate vergunningverlening en handhaving ten aanzien van energiebesparing en het vergroten van het aantal bedrijven dat rendabele maatregelen treffen met een terugverdientijd tot 5 jaar. In leergroepen zijn de ervaringen gedeeld. De ontwikkelde kennis is vervolgens beschikbaar gesteld en verspreid via verschillende clusters in het land, waarbij de deelnemers zelf het initiatief moesten oppakken om de kennis in regionale bijeenkomsten te verspreiden, bijvoorbeeld onder de verschillende omgevingsdiensten. Er is beperkt zicht op de mate waarin dit ook is gebeurd.

Activiteiten lokale overheden op Thema Klimaatneutrale Stad en link met LKA

Ruim 55 gemeenten hebben in 2009 een ambitie vastgesteld om in een periode van 20 á 40 jaar (2020-2050) klimaatneutraal[18] te worden. Sinds 2010 nemen 8 gemeenten (Wageningen, Nijmegen, Tilburg, Heerhugowaard, Amsterdam Zuid, Rotterdam, Lochem en Breda) deel aan het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden IKS, dat in 2011 is opgegaan in het LKA-programma). Zoetermeer sloot zich in 2013 aan bij het themateam. Het ministerie van IenM heeft in mei 2014 een kwalitatief evaluatieonderzoek[19] gedaan naar de projecten van het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden (IKS). In de evaluatie zijn 4 van de 8 IKS-projecten nader onderzocht (namelijk Nijmegen, Wageningen, Amsterdam Zuid en Lochem).

Highlights:

- Gemeenten hebben in het themateam ervaringen met hun IKS-projecten gedeeld. De ervaringen zijn ook op de LKA-site gepubliceerd. De IKS-projecten hebben bij afronding individueel gepubliceerd en/of een afsluitende bijeenkomst georganiseerd.
- Binnen de LKA zijn diverse bijeenkomsten aangeboden op borging van het klimaatbeleid en is een hulpmiddel gepubliceerd (Handreiking Borging). Er blijkt veel behoefte te zijn bij gemeenten om de interne borging en draagvlak te versterken.
- Een aantal gemeenten had in 2011 een doelstelling om eigen bedrijfsvoering in 2015/2020 klimaatneutraal te hebben. Dit blijkt een lastige opgave (zeker inclusief mobiliteit) en na het vaststellen van de doelstelling is ook niet altijd sprake van een helder uitvoeringsprogramma inclusief budget en monitoring. Wel zijn er steeds meer gemeenten die (deels via SDE+) zelf op grotere schaal zonnepanelen plaatsen op gemeentelijke daken. Hierdoor kan de business case uit ondanks de lage stroomprijs die overheden als grootverbruiker betalen.
- Een aantal gemeenten en regio's (circa 40) heeft een studie uitgevoerd/ambitie/stappenplan vastgelegd hoe ze klimaatneutraal (energieneutraal) willen worden. Vastgesteld beleid voor Klimaatneutraal hebben onder andere Den Haag, Utrecht, Amsterdam, Tilburg, Rotterdam en Wageningen.
- De Energieatlas wordt opgeschaald en kan bijdragen aan beleidsvorming over inpassing van duurzame energie en een lange termijn energie-strategie.
- Een aantal gemeenten heeft allianties met lokale partijen gesloten, al dan niet vergezeld van een fonds. Voorbeelden zijn de Achterhoekse Groene Energiemaatschappij (AGEM) en de Middenbrabantse Ontwikkelmaatschappij voor Energie en Duurzaamheid (MOED). Ook zijn er gemeenten/regio's waar wordt gedacht over een lokale vertaling van het SER-Energieakkoord. Recent zijn in Noord-Brabant en Gelderland provinciale energieakkoorden gesloten.
- Opvallende ontwikkeling is de herbestemming van braakliggende bedrijventerreinen (al dan niet tijdelijk) voor zonneparken (realisatie met behulp van SDE+). Gemeenten verlenen omgevingsvergunningen en geven in een aantal gevallen vrijstelling van leges.

---

[18] De doelstelling 'klimaatneutraal' (gericht op het hele grondgebied) verschilt per gemeente: soms is het vooral bedoeld als inspirerende 'stip aan de horizon' als basis voor brede samenwerking met maatschappelijke partijen. In andere gemeenten wordt kwantitatief gemonitord op doelbereik en worden activiteiten (maar meestal doelen/doeljaar) bijgesteld op basis van tussenresultaten.

[19] Rapport Evaluatie Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden, masterthesis Eva Damen, Radboud Universiteit, mei 2014.

Activiteiten lokale overheden op Thema Water – Klimaatactieve Stad (KAS) en link met LKA

Eind 2013 is het initiatief Klimaatactieve Stad (KAS) gestart. KAS ondersteunt het Deltaprogramma Klimaatbestendige stad en de LKA door innovatieve ontwikkelingen op het gebied van klimaatverandering mogelijk te maken. KAS sluit ook aan op de Klimaatagenda van het Rijk, die mitigatie en adaptie als samenhangend beschouwt. Het programma is er op gericht dat gemeenten en waterschappen de activiteiten en ontwikkelingen zo organiseren dat deze de uitstoot van broeikasgassen verminderen en de schade ten gevolge van een veranderend klimaat zo veel mogelijk beperken. Het verminderen van klimaatverandering (mitigatie) en het omgaan met klimaatverandering (adaptatie) worden zo bij elkaar gebracht. De meeste klimaatactieve gemeenten willen energie- en klimaatneutraal worden. Ook is het programma gericht op intensieve samenwerking tussen waterschap en gemeente om zo in duo's samen te werken aan de klimaatopgave.

Dit onderwerp is in 2013 toegevoegd aan de LKA. KAS bestaat uit een bestuurlijk traject met de inzet van klimaatambassadeur Stefan Kuks waarbij hij op diverse bijeenkomsten aandacht vraagt voor KAS. Daarnaast is er ook een ambtelijke insteek met de expertgroep KAS waarin koppels zitten van gemeenten en waterschappen. Deze partijen werken al samen voor klimaatbeleid. Dit is een relatief nieuw traject waarbij tijdens de twee bijeenkomsten van de expertgroep veel leerervaringen uitgewisseld worden. Echter voordat het peloton gemeenten zover is, is het van belang dat ze de meerwaarde van samenwerking ook kennen. Met een presentatie worden gemeenten tijdens regionale overleggen geïnformeerd over deze meerwaarde bij de uitvoering van klimaatbeleid. Bij dit agenda-item zijn ook vertegenwoordigers van waterschappen aanwezig en vindt er voorlichting plaats aan de hand van de Kansenkaart.

6.3 Voorbeelden van succesvolle projecten

In bijlage 5 is voor de verschillende LKA-thema's een aantal succesvolle voorbeeldprojecten op hoofdlijnen beschreven die in het kader van LKA vormgegeven, gestart, opgeschaald zijn of een goede basis bieden voor opschaling en het mechanisme van opschaling goed illustreren.

In onderstaande tabel is de kern van deze voorbeeldprojecten beknopt weergegeven.

Thema Duurzame Gebouwde Omgeving	
Watt voor Watt Slachthuisbuurt en Amerikaanse buurt in Haarlem	Voorlichting (Groene Moeders) en advies (Groene Ambassade) over verduurzaming van de bestaande woningvoorraad aan gezinnen die leven rond het bestaansminimum in veelal slecht geïsoleerde huizen en aan particuliere woningbezitters. De LKA biedt ondersteuning en kennisuitwisseling. Het project is in veel wijken in Nederlandse steden toe te passen en op te schalen.
Bewust Duurzaam Thuis. Maataanpak grootschalige energiebesparing particuliere woningvoorraad Dedemsvaart-Balkbrug	Energiebesparing in de particuliere woningvoorraad via een reproduceerbare aanpak per doelgroep. Dit project was de basis van de digitale Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren waarmee de LKA kennis deelt. Opschaling vindt plaats in de hele provincie Overijssel en diverse gemeenten in Groningen en Friesland.

Thema Duurzame Mobiliteit	
Stimuleren aanbod deelauto's	Groeiend aanbod van deelauto's in zoveel mogelijk gemeenten stimuleren. De LKA heeft samen met het kennisplatform van Verkeer en Vervoer kennisbijeenkomsten georganiseerd en de jaarlijkse monitor autodelen van KpVV actief gebruikt als benchmark (opgenomen in de Klimaatmonitor) om gemeenten te prikkelen en ondersteuning aan te bieden. De hoeveelheid en spreiding van deelauto's is in de periode 2011-2014 gegroeid van 120 naar 380 gemeenten en van 2.100 naar ruim 11.000 deelauto's. In het SER-Energieakkoord is een doelstelling opgenomen van 100.000 deelauto's in 2020.
Groen OV in regio Arnhem-Nijmegen	Voor het eerst in Nederland is een hele keten “from well to wheel” in de regio georganiseerd. Via concessieverlening rijden nu in de regio Arnhem-Nijmegen 218 bussen op regionaal geproduceerd groengas, 1 bus op waterstof en 45 trolleybussen op regionaal geproduceerde elektriciteit. Dit heeft geleid tot 90% verlaging van de uitstoot van fijnstof en CO_2 en stimulering van de groengasmarkt in de regio. Via LKA-bijeenkomsten is deze aanpak bij andere provincies onder de aandacht gebracht. Nu hanteren ook concessieverleners van andere provincies de aanpak in Arnhem-Nijmegen. Als uitwerking van de mobiliteitsafspraken in het SER-Energieakkoord wordt nu gewerkt aan het Aktieplan Duurzame Brandstofvisie.
Thema Duurzame Bedrijven	
Toezicht- en handhavingsaanpak energiebesparing bij bedrijven	Bereiken dat alle gemeenten en alle Regionale Uitvoeringsdiensten (RUD's)/Omgevingsdiensten (OD's) in Nederland energiebesparing systematisch in hun toezichts- en handhavingsaanpak in het kader van Wet milieubeheer (Wm) en Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) betrekken. Door de LKA leergroep is een systematische toezichts- en handhavingsaanpak ontwikkeld. Eind 2013 is 80% van de deelnemende partijen gestart met het hanteren van deze aanpak.
Normstelling energieverbruik datacenters	Komen tot een landelijk te hanteren norm voor het energiegebruik van datacenters. Een LKA leegroep tracht meer gemeenten, omgevingsdiensten en provincies achter een initiatief van de gemeente Amsterdam gericht op energiebesparing bij datacenters te scharen en daarmee een grotere massa als vragende partij voor energiebesparing in datacenters te genereren. De inzet is het delen van kennis en het door de betrokken gemeenten hanteren van een uniforme aanpak waarmee voor bedrijven een 'level playing field' wordt gecreëerd. De ontwikkelde kennis is inmiddels verspreid over gemeenten met grote datacenters in hun gebied. Diverse gemeenten en omgevingsdiensten werken op dit terrein samen en komen zo tot een uniforme aanpak. De aanpak in Amsterdam liet zien dat er een grote efficiëntieverbetering mogelijk is op het gebeid van het elektriciteitsverbruik.

Thema Duurzame Energieproductie	
Gemeentelijke zonne-aanvragen binnen de SDE+-regeling	De LKA heeft kennisbijeenkomsten georganiseerd over de vergunning regeling, de aanleg van zonneparken (specifiek aandacht voor braakliggend terrein) en de inrichting van fte's bij gemeenten voor een optimale voorbereiding voor aanvraag van de SDE+ subsidie. optimaal voor te bereiden voor de subsidieregeling. Er is specifiek aandacht besteed aan het gebruik maken van braakliggend terrein; zodat de beschikbare ruimte goed kan worden gebruikt. In totaal hebben 50 gemeenten een positieve SDE+ beschikking gekregen voor zonnepanelen. En het initiatief groeit nog verder.
Doorbraak van zonne-energie in Wageningen	Stichting Zonne-energie Wageningen (samenwerking van bedrijven, instellingen, burgers en overheid in Wageningen) heeft verschillende organisatorische, juridische en fiscale modellen verkend om bestaande barrières te slechten en investeringen in zonne-energie zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Binnen de LKA is samengewerkt met gemeenten als Amsterdam en Tilburg en met alle gemeenten die deelnemen aan het themateam Duurzame Energie. Dit is een voorbeeld van een initiatief dat landelijk opgeschaald is door de SDE+ regeling.
Thema Klimaatneutrale steden en regio's	
De Energiefabriek	Er is een business case ontwikkeld voor waterschappen om energie-neutraal te zuiveren en energie te leveren, de zogenaamde "Energie fabriek". Bij vijftien zuiveringen leverde dit een positieve business case én energiewinst op. Binnen de LKA zijn door middel van een kansenkaart verschillende initiatieven onder de aandacht gebracht. Dit heeft geleid tot verschillende projecten van gemeenten en waterschappen. Waterschappen zijn gestart met Energiefabrieken in onder andere Tilburg, Den Bosch, Breda, Amersfoort, Hengelo, Olburgen, Nieuwegein, Apeldoorn, Kampen en Nijmegen.
Zandwindplas icoon voor water als energiebron	Koelingspotentieel van een plas lokaal inzetten en zo energie besparen. Betrokken zijn gemeente Almelo, gemeente Enschede en waterschap Vechtstromen, XL businesspark en ziekenhuis Almelo. Door koudewinning uit de Leemslagenplas wordt een lokaal koude-netwerk voor het ziekenhuis, andere gebouwen in de omgeving en het XL Businesspark vormgegeven. Dit project is uitgevoerd door de expertgroep van LKA: Klimaat actieve stad. Hier is een LKA klimaatambassadeur bij betrokken.

6.4 Activiteiten van het Rijk

De acties van de rijksoverheid waren gericht op meer ruimte te scheppen voor de initiatieven en activiteiten van gemeenten, provincies en waterschappen door onder andere beleidsknelpunten weg te nemen. Dit is ten dele gelukt. De rijksacties vallend onder het thema Duurzaam gebouwde omgeving zijn nagenoeg allemaal uitgevoerd en de rijksacties onder de overige vier LKA thema's zijn gedeeltelijk uitgevoerd.

Voor de vijf LKA thema's zijn de belangrijkste uitgevoerde rijksacties als volgt:

Thema duurzaam gebouwde omgeving

- Uitvoering van programma's zoals 'Stroomversnelling' en 'Alle lichten op groen' ter ondersteuning van gemeenten, bewoners en corporaties bij energiebesparing en woonlastenverlaging door gedragsverandering.
- Labelen van rijksgebouwen (als voorbeeldfunctie). Actualisatie van het convenant 'Meer met minder', uitvoering en evaluatie van het Blok voor Blok programma en overdragen van kennis en ervaringen aan de VNG in het kader het SER-Energieakkoord.
- Doorstart van de Taskforce Verlichting in de Duurzame verlichtingstafel in het kader van het SER-Energieakkoord. Dit is het aanspreekpunt voor zowel de branche als de overheden ten aanzien van energiebesparing met betrekking tot openbare verlichting.
- Ontwikkeling van de digitale Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren.

Thema duurzame mobiliteit

- Ondersteunen en versterken van gemeentelijke een provinciale acties bij het vergroten van het aanbod van deelauto's via het programma Beter Benutten.
- Onderzoek naar autodelen en initiatief om met stakeholders te komen tot Green Deal autodelen.

Thema duurzame bedrijven

- Er zijn binnen het thema Duurzame bedrijven diverse Green Deals gesloten die aan de LKA gerelateerd zijn.
- Afspraken met de VNG in het kader van het SER-Energieakkoord over ondersteuning van gemeenten en regionale uitvoeringsdiensten (RUD's) voor handhaving van de energiebesparingsvoorschriften in het Activiteitenbesluit (Wet milieubeheer).
- Opdracht aan het CBS om jaarlijks geactualiseerde gas- en elektriciteitsgegevens van bedrijven (20 branches) per gemeente te leveren.

Thema duurzame energieproductie

- Ontwikkeling van de `postcoderoos' regeling en uitwerking in de energiebelastingwet om daarmee saldering mogelijk te maken voor collectieve duurzame energiesystemen.
- Vaststelling van de Structuurvisie Windenergie op land waarin op voordracht van provincies 11 locaties voor grootschalige windturbineparken zijn opgenomen.
- Zending van de warmtevisie naar de Tweede Kamer (april 2015) waarmee het rijk lokale overheden ruimte geeft om lokale (rest-) warmteprojecten mogelijk te maken.
- Opnemen van de aansluitplicht van warmtenetten voor nieuwbouw in het Bouwbesluit en een overgangsregeling voor bestaande warmtenetten.

Thema klimaatneutrale stad en regio

- Bevorderen van innovatie door kennisontwikkeling en –uitwisseling in Nederland en daarbuiten: leerervaringen van het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden en het leggen van een verbinding tussen gemeenten en het EUConvenant of Mayors.
- Onderzoek naar nut en noodzaak van een groene investeringsmaatschappij (GIM). Het idee van een GIM is getransformeerd tot het idee van een expertise centrum.
- Green Deal expertisecentrum financiering duurzame projecten gesloten met de banken in 2013. Het expertisecentrum brengt technische en financiële kennis en expertise samen omtrent specifieke energieprojecten, zodat deze kennis en expertise gebundeld en in samenhang kan worden gedeeld met alle belanghebbenden in de markt.

Een deel van de in de LKA benoemde rijksacties zijn niet of niet volledig uitgevoerd. Redenen hiervoor zijn dat:

- de werkelijkheid is veranderd: bijvoorbeeld dat later bleek dat het gebrek aan financiering op de duurzaamheidsmarkt niet zozeer een knelpunt was, maar het gebrek aan technische en financiële kennis ten aanzien van duurzame projecten. Een ander voorbeeld is dat het fiscaal stimuleren van Euro-VI vrachtwagens sinds 2014 niet meer aan de orde was vanwege de invoering van de wettelijke verplichting van de Euro-VI norm. Voorafgaand aan deze verplichtstelling was er een subsidieregeling voor vrachtwagens die vervroegd aan Euro-VI voldeden.
- de benoemde maatregel niet haalbaar bleek: bijvoorbeeld zorgen dat provincies bij het realiseren van winenergieprojecten doorzettingsmacht gebruiken als gemeenten niet meewerken bleek niet te passen binnen de doelstelling van de crisis- en herstelwet om draagvlak te vergroten. Eventuele knelpunten dienen dan via bestuurlijk overleg opgelost te worden.
- de maatregelen wetswijzigingen vergen en daardoor langer duren. Zo worden sommige in de LKA benoemde maatregelen later in de Omgevingswet opgenomen, zoals het bieden van meer continuïteit in regelgeving voor experimenteerruimte voor zeer energiezuinige gebouwen en wijken.

6.5 Wegnemen belemmeringen en opvolging aanbevelingen tussentijdse evaluatie

Tijdens de uitvoering van de LKA hebben de klimaatambassadeurs een aantal knelpunten in het veld geconstateerd die de uitvoering van klimaatinitiatieven in het kader van de LKA bemoeilijken. Een deel van deze knelpunten zijn door de klimaatambassadeurs als speerpunt benoemd. Het betreft een vijftal speerpunten voor 2013 die zij in een brief op 28 februari 2013 aan staatssecretaris Mansveld onder de aandacht hebben gebracht. Daarin is ook aangegeven wat van het Rijk wordt verwacht. Het betreffen de volgende speerpunten:

1. Woningwaardering/verduurzaming bebouwde omgeving
2. Salderen
3. Intensivering handhaving 5 jaar terugverdientijd Wet milieubeheer
4. Financiële instrumenten
5. Experimenteerruimte

Daarnaast werd door de klimaatambassadeurs in de brief aandacht gevraagd voor monitoring van klimaat- en energiebeleid.

Staatssecretaris Mansveld heeft vervolgens als reactie per speerpunt aangegeven op welke wijze daaraan opvolging wordt gegeven.[20] Zij geeft daarbij aan dat een belangrijk deel van de speerpunten terug komen in het SER 'Energieakkoord. Daarmee zijn de genoemde knelpunten opgepakt c.q. zijn er oplossingen aangedragen. Er was echter nog wel discussie over saldering (zie hiervoor het Speerpunt Salderen hieronder).

---

[20] Bronspecificaties ontbreken.

Speerpunt Woningwaardering/verduurzaming bebouwde omgeving

In het kader van het SER-Energieakkoord is overeenstemming bereikt over een breed pakket van maatregelen dat naar verwachting voldoet aan de Europese verplichting van 1,5% energiebesparing per jaar. Verder wordt in het kader van het SER-Energieakkoord de komende jaren meer uitgegaan van een integrale benadering van huur en energiekosten (woonlastenbenadering). Investeringen in energiebesparing moeten (ook op de lange termijn) leiden tot lagere woonlasten, onder meer gegarandeerd via een woonlastenwaarborg. Daarbij gaat extra aandacht uit naar het voorkomen en bestrijden van energiearmoede bij lage inkomens. Hiermee krijgt het speerpunt van de klimaatambassadeurs ten aanzien van de Woningwaardering/verduurzaming bebouwde omgeving expliciete aandacht in het SER-Energieakkoord. Uiteraard is een volledige uitvoering van het SER-Energieakkoord essentieel en zal dat ook bewaakt moeten worden.

Speerpunt Salderen

In het regeerakkoord is opgenomen dat er een verlaagd tarief in de eerste schijf van de energiebelasting komt voor kleinschalige, duurzaam opgewekte (zonne-)energie die afkomstig is van coöperaties van particuliere kleinverbruikers en in hun nabijheid wordt opgewekt. De uitwerking hiervan is ook onderdeel van het SER-Energieakkoord en is in het belastingplan 2014 opgenomen. In de Uitvoeringsagenda Energieakkoord 2015 (vastgesteld op 10 februari 2015) is aangegeven dat ten aanzien van de benutting van de postcoderoosregeling "een aantal aanloopproblemen door aanpassing van de regeling zijn weggenomen en er over de laatste condities voor een acceptabele business case constructief overleg plaats vindt dat moet leiden tot een adequate oplossing". Hiermee is de verwachting dat ook deze belemmering is weggenomen voor het opstarten van projecten.

Speerpunt Intensivering handhaving 5 jaar terugverdientijd Wet milieubeheer

Intensivering handhaving van de Wet milieubeheer op het gebied van energiebesparing is ook op verzoek van de Tweede Kamer (motie van Veldhoven Kamerstuk 33 400-XII, nr. 31) geagendeerd en is een belangrijk onderdeel geworden van de afspraken in het SER-Energieakkoord. In overleg met betrokken partijen is een aanpassing van de wetgeving en acties voor intensivering van de handhaving in voorbereiding. De Omgevingsdiensten hebben in 2014 de mogelijkheid gekregen om projectvoorstellen (voor extra inzet) in te dienen. Deze projecten komen in 2015 in uitvoering. Naar verwachting zal de regeling (wijziging Activiteitenbesluit) rond de zomer van 2015 in werking treden. Hiermee is gevolg gegeven aan het speerpunt voor energiebesparing. Er is echter geen opvolging gegeven aan de wens van de klimaatambassadeurs om naast handhaving op energiebesparing ook in te zetten op handhaving van de verruimde reikwijdte van de Wet milieubeheer ten aanzien van vervoersmanagement van personen en goederen bij bedrijven.

Speerpunt Financiële instrumenten

Zowel binnen als buiten de context van het SER-Energieakkoord heeft dit punt volop de aandacht. In de Klimaatagenda is aan financieringsconstructies een aparte paragraaf gewijd (par. 3.2.2.). Het Rijk geeft reeds invulling (via RWS) aan het professionaliseren van Energy Service Companies en energieprestatiecontracten, door het actief verspreiden van best practices. Daarnaast zijn rond deze onderwerpen extra activiteiten binnen het kennisuitwisseling netwerk van de Lokale Klimaatagenda georganiseerd. Ten aanzien van het Europees systeem voor emissiehandel (ETS) heeft de staatssecretaris zich in Europees verband ingezet om te komen tot versterking van het ETS, met onder meer een aanscherping van het ETS-plafond. Zie

hiervoor ook de afspraken in het kader van het SER-energieakkoord. Hiermee is gevolg gegeven aan het speerpunt financiële instrumenten.

Speerpunt Experimenteerruimte

Volgens de staatssecretaris zijn er reeds voldoende mogelijkheden voor experimenten op terreinen zoals duurzame energieopwekking en EPC-verlaging. Het gaat dan om:

- Green Deals: mogelijkheid om gericht en via maatwerk te kunnen experimenteren.
- Crisis- en Herstel Wet: mogelijk in te zetten als het gaat om ruimte te creëren op het gebied van energiebesparing in de gebouwde omgeving, klimaatneutraal bouwen, lokale duurzame energieproductie en duurzame mobiliteit.

De onzekerheid die bij de waterschappen speelde rond energieproductie is weggenomen. De minister van Infrastructuur en Milieu heeft in april 2013 in een brief aan de Tweede Kamer (Kamerstuk 33400 J, nr. 19) aangegeven dat waterschappen een overschot aan duurzame energie en grondstoffen aan derden mogen leveren in het kader van de uitvoering van hun wettelijke taken, mits daarbij wordt voldaan aan de regels van mededinging. Voor de waterschappen betekent het ruim baan voor investeringen in de ombouw van rioolwaterzuiveringen tot Energie- en Grondstoffenfabrieken.

Volgens de staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu wordt - ervan uitgaande dat er met de Green Deals en de Crisis- en Herstelwet voldoende experimenteerruimte is voor decentrale overheden - hiermee voldoende invulling gegeven aan het speerpunt experimenteerruimte. Het is echter niet duidelijk of de decentrale overheden dat standpunt delen.

Monitoring

Volgens de staatssecretaris zijn de capaciteitsproblemen bij het CBS inmiddels verholpen, waardoor de monitoring van energiegebruikgegevens op lokaal niveau weer veilig gesteld is. Via een gezamenlijke opdracht van het ministerie van IenM, IPO en 28 gemeenten aan CBS is de levering van energiegebruiksgegevens uitgebreid van alleen woningen naar alle gebruikers van gas en elektriciteit. Deze en andere relevante gegevens van de rijksoverheid worden aan decentrale overheden beschikbaar gesteld via de Klimaatmonitor. Hiermee is ook invulling gegeven aan het aandachtspunt ten aanzien van monitoring.

Overige knelpunten

In het onderzoek kwam naar voren dat er mogelijk meer knelpunten zijn die de uitvoering van klimaat- en duurzaamheidsinitiatieven bemoeilijken dan door de klimaatambassadeurs in de Speerpuntenbrief zijn geagendeerd. De tekst van de LKA zelf is de weerslag van ideeën vanuit het veld over de mogelijkheden om de uitvoering te versnellen op de verschillende deelthema's. In de originele teksten per thema is gekozen voor de formulering 'van knelpunt naar speerpunt'. Inzet op ieder van de LKA speerpunten kan gezien worden als een (deel)oplossing voor een knelpunt.

Voor een belangrijk deel van de door de klimaatambassadeurs geagendeerde knelpunten is weliswaar een oplossing in voorbereiding (bijvoorbeeld in het kader van het SER-Energieakkoord), maar is deze nog niet altijd doorgevoerd. Hierdoor is het nog te vroeg om uitspraken te doen over de effecten van het wegnemen van de knelpunten op de opschaling van kansrijke klimaat- en duurzaamheidsinitiatieven.

Voor het knelpunt ten aanzien van zelfopwekking van duurzame (zonne-)energie en saldering bijvoorbeeld is de oplossing al wel door het Rijk doorgevoerd. Het is echter niet duidelijk of deze oplossing al heeft geleid tot opschaling van DE-zelfopwekkingsprojecten die eerder moeilijk te realiseren waren. Voor collectieve DE-opwekking wordt momenteel nog gewerkt aan een definitieve oplossing waarmee tot een sluitende business case gekomen kan worden.

Opvolging aanbevelingen tussenevaluatie

In de tussenevaluatie LKA in 2012 zijn diverse aanbevelingen voor het vervolg van de LKA opgenomen. Deze aanbevelingen zijn grotendeels opgevolgd.

In bijlage 7 is een volledig overzicht opgenomen van de mate van opvolging van de aanbevelingen uit de tussenevaluatie.

6.6 De rol van de klimaatambassadeurs

Eind 2014 zijn interviews met de klimaatambassadeurs afgenomen die betrokken waren bij de LKA in de periode 2011-2014. Uit deze interviews komt naar voren dat de rol van klimaatambassadeur volgens de klimaatambassadeurs meerwaarde heeft gehad:

- De titel klimaatambassadeurs helpt om 'binnen te komen' bij belangrijke instituties, zoals de SER, bij Tweede Kamerleden, ministers en staatssecretarissen. Deze toegang is volgens de klimaatambassadeurs van belang om belangrijke kwesties te agenderen en zo mogelijk concrete afspraken te maken om problemen op te lossen.
- Vanuit de gezamenlijkheid hebben de klimaatambassadeurs ingang bij departementen gevonden voor wet- en regelgeving en andere afspraken.
- Lokaal geeft de titel een nationale uitstraling.

De klimaatambassadeurs hebben ervoor gezorgd dat de knelpunten die in het veld werden ondervonden bij het realiseren van klimaatprojecten zijn geagendeerd op rijksniveau (Speerpuntenbrief aan de staatssecretaris van IenM op 28 februari 2013). Voor deze knelpunten zijn door het Rijk ook daadwerkelijk oplossingen geïnitieerd (grotendeels in voorbereiding en enkele in uitvoering). Dit maakt dat de agenderende rol van de klimaatambassadeurs in ieder geval succesvol is vervuld.

De klimaatambassadeurs noemen echter ook een beperking van hun rolvervulling. De ambassadeurs vervullen de ambassadeursrol c.q. functie naast hun drukke bestuurlijke functie als (dagelijks) bestuurder. Het blijkt voor sommige ambassadeurs lastig om voldoende tijd voor het ambassadeurschap vrij te maken. Daar staat wel tegenover dat zij gebruik konden maken van ambtelijke ondersteuning.

Als leerpunten werden genoemd:

- Organiseer naast ambassadeursoverleggen met staatssecretaris Mansveld en minister Blok ook een ambassadeursoverleg met minister Kamp.
- Richt je op koplopers. Die vallen tussen wal en schip bij VNG.
- Koppel programma's die te maken hebben met het klimaatdossier, zoals ten aanzien van klimaatadaptatie en -mitigatie, het deltaprogramma, Van Afval Naar Grondstof (VANG), de circulaire economie en smart cities.
- Door koppeling van de LKA aan de VNG-ondersteuningsstructuur kan extra slagkracht worden gerealiseerd.

De klimaatambassadeurs hebben binnen hun regio en voor hun thema's individueel aandacht gevraagd, voortbouwend op hun lokale inzet op het terrein van klimaat, hernieuwbare energie en energiebesparing. Aangezien het om een samenspel gaat van gemeentelijk beleid, provinciaal beleid en andere lokale initiatieven is het lastig om aan te geven wat de specifieke meerwaarde vanuit het klimaatambassadeurschap is geweest om deze initiatieven van de grond te krijgen.

6.7 Verbinding van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk

Een van de doelen van de LKA was om een verbinding tot stand te brengen tussen het rijksbeleid en de uitvoeringspraktijk met betrekking tot de Lokale Klimaatagenda bij gemeenten, provincies en waterschappen. Deze verbinding moest tot stand komen via de overleggen tussen de klimaatambassadeurs en de staatssecretaris, het komen tot gezamenlijke Green Deals en via kennis- en inspiratie uitwisseling via themateams, leergroepen en actieteams. Het idee was dat zowel de klimaatambassadeurs als het ministerie fysiek zouden aansluiten bij de themateams.

Ambassadeursoverleggen

De verbinding tussen Rijk en uitvoeringspraktijk via de ambassadeursoverleggen is gerealiseerd. In de periode 2011-2014 hebben de klimaatambassadeurs en de staatssecretaris van IenM drie à vier keer per jaar samen overlegd. Tijdens deze overleggen werden acties en knelpunten besproken.

Green Deals

De LKA heeft een relatie met de Green Deals, waarmee een verbinding gelegd kan worden tussen het rijksbeleid en de uitvoeringspraktijk van het lokale klimaat- en duurzaamheidsbeleid. De LKA en de Green Deal zijn beide onderdelen van de bredere Duurzaamheidsagenda van het kabinet. De LKA wordt gecoördineerd door het ministerie van Infrastructuur en Milieu, de Green Deal door het ministerie van Economische Zaken. Een Green Deal betreft concrete afspraken op projectniveau met verschillende actoren (bedrijven, particuliere organisatie, rijksoverheid en lokale overheden). De LKA wil succesvolle projecten opschalen via een breed netwerk van gemeenten, waterschappen en provincies met een actieve rol van de klimaatambassadeurs en initieert innovaties en vernieuwingen op allerlei terreinen. Dede LKA-aanpak kan zo leiden tot afspraken in een volgende ronde Green Deals. De Klimaatagenda en Green Deals kunnen elkaar zo versterken. Dit leidt tevens tot interactie tussen decentrale overheden en Rijk op de werkvloer.

In de periode 2011-2014 zijn diverse Green Deals gesloten waarbij decentrale overheden zijn betrokken. Diverse Green Deals richten zich op oplossingen voor belangrijke onderwerpen in de LKA. Het is echter niet bij alle Green Deals mogelijk om een directe relatie met de LKA te leggen, of om aan te tonen dat de Green Deal uit de LKA is voortgekomen. Voorbeelden waarbij er wel een relatie met de LKA gelegd kan worden is de Green Deal van de provincie Overijssel met het ministerie van Binnenlandse Zaken die ook onder het programma 'Blok voor Blok' is meegenomen. Bij deze Green Deal spelen de principes van de Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren. Ook de Green Deal onder het Blok voor Blok

programma met daarin een sterke rol voor de gemeente Haarlem kan aan de LKA worden gerelateerd.

Themateams

Op basis van gesprekken in het onderzoek bestaat het beeld dat de verbinding tussen rijk en uitvoeringspraktijk via de themateams heeft plaatsgevonden. Bij de themabijeenkomsten waren de ambtelijke vertegenwoordigers van de themateamgemeenten aanwezig, bij een deel van de themateams schoven ook de klimaatambassadeurs zelf en ambtelijk vertegenwoordigers van de bijhorende departementen aan. Bij alle themateams werd het ministerie van IenM minimaal vertegenwoordigd door een secretaris van RWS.

7 Outcome: aan welke klimaatdoelen heeft de LKA een bijdrage geleverd?

In de hoofdstukken 4 tot en met 6 zijn achtereenvolgens de input, throughput en output aan de orde gekomen. In dit hoofdstuk staat de outcome centraal. Dit betreft een kwalitatieve schets van de impact van de LKA door op hoofdlijnen te kijken naar mogelijke bijdrage van de LKA op de trend/richting van energiebesparing, duurzame energieopwekking CO_2-reductie in Nederland. In dit hoofdstuk beschrijven we eerst enkele algemene trends in Nederland op het gebied van klimaat over de onderzoeksperiode 2011-2014. Vervolgens staan we stil bij de resultaten van de LKA en de mogelijke correlatie tussen beiden.

7.1 Landelijke trends

In deze paragraaf richten we ons voornamelijk op de klimaattrends in de onderzoeksperiode 2011 tot 2014. Hierbij valt te denken aan een breed scala aan onderwerpen, onder andere op de thema's zoals die voor de LKA zijn gedefinieerd. Voor het overzicht van klimaattrends is gebruik gemaakt van de Klimaatmonitor van RWS.

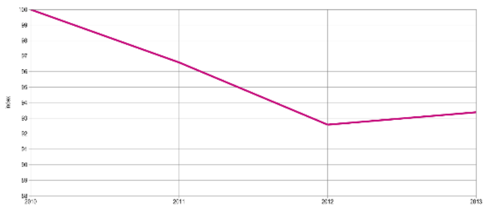
RWS verzamelt in de Klimaatmonitor data op lokaal niveau met betrekking tot energiegebruik en opwekking van hernieuwbare energie. In deze paragraaf zijn de resultaten hiervan weergegeven, onderverdeeld naar de thema's uit de LKA. Het betreft niet een uitputtende opsomming van klimaattrends. Op basis van de ECN-rapportage lijkt het er wel op dat LKA zich richt op de onderwerpen waar relatief veel CO_2-besparingspotentieel te behalen is. Of dit ook de onderwerpen zijn waar veel wordt behaald is mede afhankelijk van andere factoren, zoals politieke koers, maatschappelijke belangtelling en het investeringsklimaat.

Opmerking bij de trends die hieronder per thema worden weergegeven is dat het algemene trends in Nederland betreffen. Ook kan de relatie van de trends met de LKA of meer algemeen het lokale energie- en klimaatbeleid niet één op één gelegd worden. Naast decentrale overheden spelen ook andere stakeholders, de "energieke samenleving" en overheden een rol bij de trends. Het gaat om een samenspel, waarbinnen decentrale overheden ook invloed hebben. Verder is de bijdrage van een aantal trends, hoewel positief, soms klein gezien de omvang van de totale landelijk energie- en klimaatdoelstellingen. Bijvoorbeeld de bijdrage van het aantal autodelers ten opzichte van het totale aantal vervoersbewegingen is beperkt. Ook geven de trends slechts een gemiddelde weer. Niet alle decentrale overheden zijn even actief, effectief of succesvol. En tenslotte: Nederland heeft bijvoorbeeld als doelstelling 14% duurzame energie in 2020.Het aandeel was 4,5% in 2013. Ook is de uitstoot van broeikasgassen in Nederland relatief hoog (Nederland is nummer 23 in de EU). Ondanks positieve trends (overall daling op enkele belangrijke energie- en klimaatindicatoren) moeten er nog flinke stappen worden gezet om de doelstellingen te halen.[21]

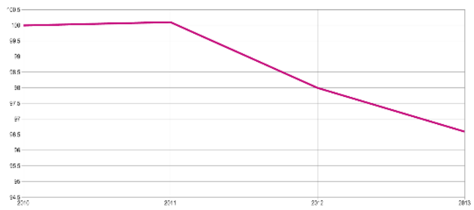
[21]Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS): Monitor Duurzaam Nederland 2014 – Indicatorenrapport, november 2014.

Gebouwde omgeving

Voor wat betreft het thema gebouwde omgeving beschrijven we de onderstaande twee trends.

Figuur 7-1: Gemiddeld gasgebruik alle woningtypes, 2010-2013

Figuur *7-2: Gemiddeld elektriciteitsgebruik alle woningtypes, 2010-2013*

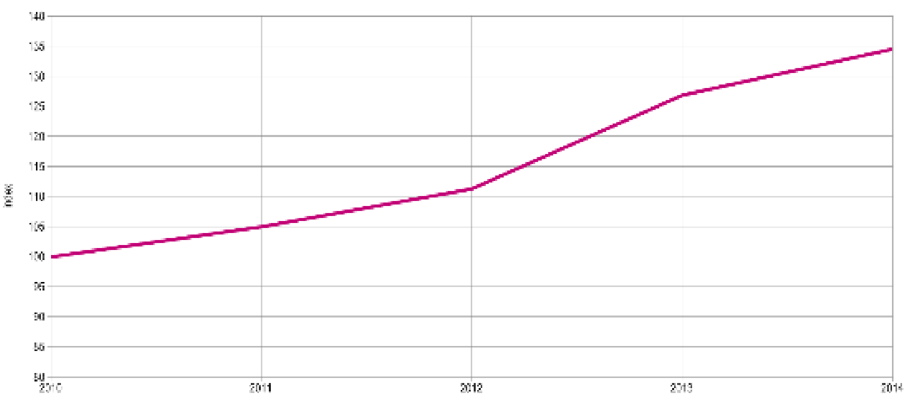
In figuur 7-1 is te zien dat in de periode 2010-2012 het gemiddeld gasgebruik voor alle woningtypes tezamen is afgenomen met zo'n 8%. In het jaar daarna is dit weer licht gestegen.

Over de onderzoekjaren komt dit gemiddeld uit op een reductie van 6,5% op gasgebruik van woningen. Er zijn grote verschillen tussen gemeenten. Zo is het gemiddelde gasgebruik in enkele gemeenten in deze periode met bijna 15 tot 17% gedaald en in een aantal gemeenten zelfs gestegen.

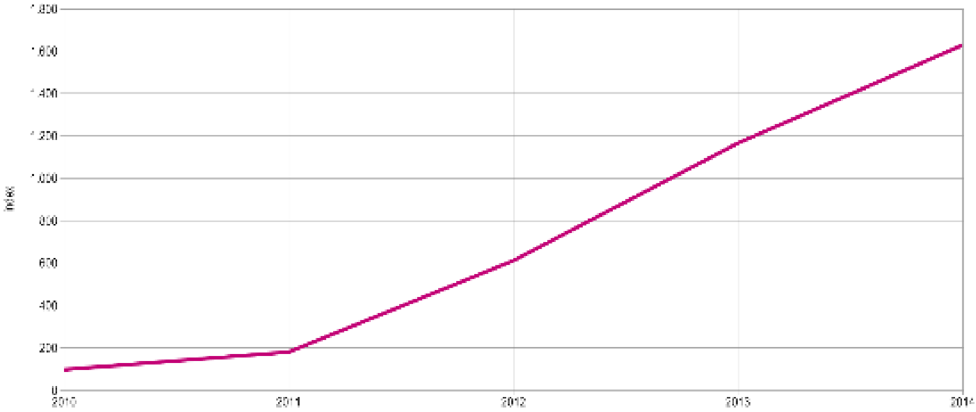
In figuur 7-2 zien we dat het gemiddeld elektriciteitsgebruik van woningen in 2010 gelijk is gebleven. In de periode 2011-2013 is er sprake van een dalende trend (3,5% ten opzichte van het basisjaar 2010). Ook hier zijn er grote verschillen tussen gemeenten. Zo is het gemiddelde elektriciteitsgebruik in enkele gemeenten in deze periode met 12 à 13% gedaald en in een andere gemeenten zelfs gestegen.

Duurzame Energie

Voor wat betreft het thema Duurzame Energie beschrijven we hieronder vijf trends. De onderstaande figuren hebben betrekking op duurzaam geproduceerde energie.

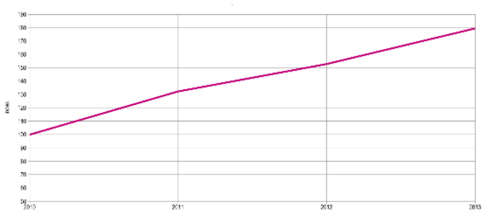
Figuur 7-3: Gemiddeld opgesteld windvermogen, index 2010

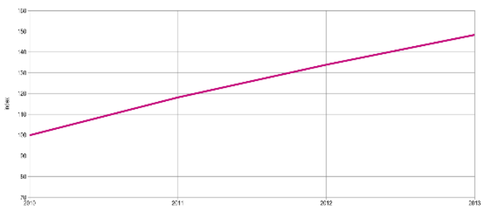
Figuur 7-4. Gemiddeld opgesteld vermogen PV-panelen, index 2010

In figuur 7-3 is een stijgende lijn weergegeven van het opgesteld vermogen windenergie. In de periode 2010-2014 is er sprake van een stijging van 35%. Voor PV (figuur 7-4) zien we een nog veel sterkere stijging. Het opgesteld vermogen van zonnestroom kent over diezelfde periode een stijging van maar liefst 1600%.

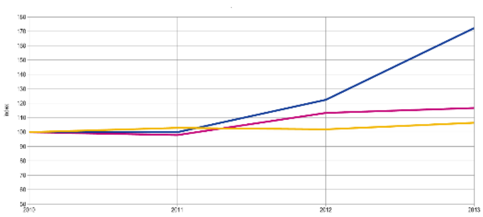
De onderstaande figuren hebben betrekking op de duurzame benutting van warmte.

Figuur 7-5: Afvalverbrandingsinstallatie hernieuwbare warmte, index 2010

Figuur 7-6: Hernieuwbare warmte uit ondiepe bodem, index 2010

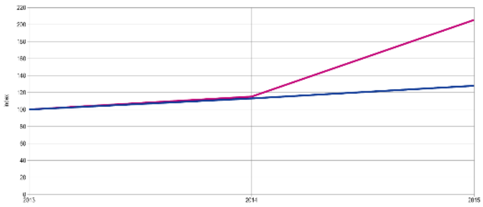

Figuur 7-7: Hernieuwbare warmte uit biogas, index 2010

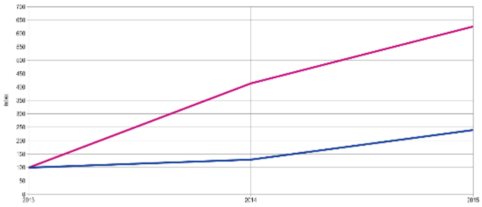
Uit figuur 7-5 is af te lezen dat er sprake is van een stijging van de benutting van hernieuwbare warmte uit AVI's. Deze stijging bedraagt in 2013 maar liefst 80% ten opzicht van het basisjaar 2010. In diezelfde periode was er eveneens sprake van een stijging van de benutting van ondiepe bodemenergie met 48%. In figuur 7-7 is weergegeven dat er tussen 2010 en 2013 sprake was van een stijging van hernieuwbare warmte uit biogas. Uit de grafiek blijkt dat dit sterk verschilt tussen de verschillende bronnen. Zo is de productie van hernieuwbare warmte uit biogas bij rioolwaterzuiveringsinstallaties (oranje lijn) nagenoeg gelijk gebleven, terwijl deze bij covergisting (roze) licht is gestegen en in de categorie "overige" (blauw) met maar liefst 70% is gestegen ten opzichte van 2010.

Duurzame Mobiliteit

Voor wat betreft het thema Duurzame Mobiliteit beschrijven we de hieronder vier trends. De eerstvolgende twee trends hebben betrekking op een verschuiving van reguliere transportbrandstof naar duurzame transportbrandstof en elektrische aandrijving.

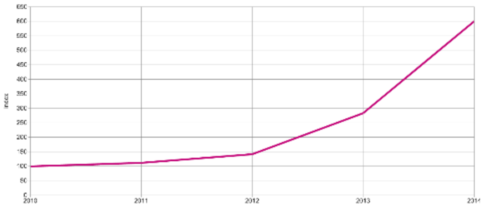
Figuur 7-8. Aantal personen- en bedrijfsauto's op aardgas, index 2013

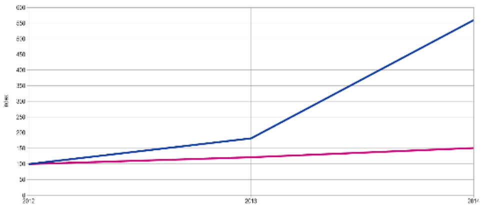
Figuur 7-9: Aantal personen en bedrijfsauto's elektrisch aangedreven, index 2013

Uit figuur 7-8 is af te lezen dat er in de periode 2013-2015 sprake was van een stijging van het aantal personenauto's (roze lijn) dat rijdt op aardgas met 106%. Voor bedrijfsauto's op aardgas (blauw) geldt dat er sprake is van een stijging van 28% ten opzichte van 2013. Voor auto's met een elektrische aandrijving zien we eveneens een stijging. Het aantal elektrisch aangedreven personenauto's (roze lijn) is in de periode 2013-2015 gestegen met maar liefst 527%. Voor bedrijfsauto's (blauw) bedroeg de stijging 240%.

De onderstaande figuren hebben betrekking op het aantal deelauto's en de infrastructuur.

Figuur 7-10: Ontwikkeling van het aantal deelauto's, index 2010

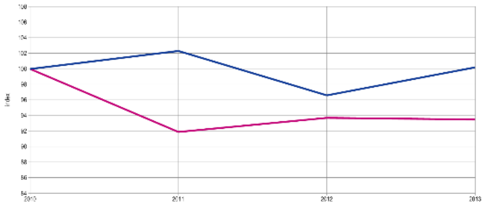
Figuur 7-11: Aantal tankpunten voor transitiebrandstoffen en laadpunten, index 2012

In figuur 7-10 is te zien dat er sprake is van een stijging van het aantal deelauto's in de periode 2010-2014 met ruim 1100%. Met name vanaf 2012 heeft deze trend écht doorgezet. Wanneer we kijken naar de infrastructuur voor duurzame mobiliteit (figuur 7-11) dan zien we een stijging

van het aantal tankpunten voor transitiebrandstoffen (aardgas en biobrandstoffen) met 52% (roze lijn) en een stijging van het aantal elektrische laadpunten met 460% (blauw).

Duurzame Bedrijven

Voor het thema Duurzame Bedrijven beschrijven we hieronder de ontwikkeling van het gas- en elektriciteitsgebruik.

Figuur 7-12: Ontwikkeling gas- en elektriciteitsgebruik, index 2010

Uit figuur 7-12 valt af te lezen dat het elektriciteitsgebruik van bedrijven (blauwe lijn) in 2013 vrijwel gelijk is gebleven ten opzichte van 2010. Tussen 2011 en 2012 is er sprake geweest van een afname, waarna het verbruik weer is gestegen. Voor gas geldt over dezelfde periode een daling van 6,5%. Hier zien we tussen 2011 en 2012 juist dat er sprake is geweest van een lichte stijging.

Naast landelijke trends heeft RWS ook onderzoek gedaan naar enkele correlaties. Hierbij zijn gemeenten die in de LKA-enquête aangeven LKA-producten te gebruiken afgezet tegen een aantal gerelateerde activiteiten van die gemeente uit de VNG-enquête. Hieruit blijkt het volgende:

- Gemeenten die gebruik maken van de Startgids Elektrisch Vervoer voor gemeenten zijn gemiddeld 1,7 keer zo actief (dat wil zeggen voeren energie- en klimaatactiviteiten uit) m.b.t. elektrisch vervoer als gemeenten die ditzelfde product niet gebruiken.
- Gemeenten die gebruik maken van de Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren zijn gemiddeld 1,6 keer zo actief m.b.t. de bestaande woningvoorraad als gemeenten die dit niet gebruiken.
- Gemeenten die gebruik maken van de Handreiking Klimaatbeleid en duurzame mobiliteit voor gemeenten zijn gemiddeld 1,7 keer zo actief m.b.t. duurzame mobiliteit als gemeenten die dit niet gebruiken.
- Gebruikers van de Klimaatmonitor zijn 1,4 keer zo actief m.b.t. klimaatbeleid als de niet-gebruikers van de Klimaatmonitor.
- Hoe meer verschillende LKA-communicatiekanalen een gemeente heeft geraadpleegd, des te groter is de verhouding tussen de activiteit van de gebruikers versus de niet gebruikers. Dit loopt op tot 2,6 keer zo actief voor de gemeenten die alle 5 de communicatiekanalen gebruiken.

Bij de bovengenoemde correlaties dient de kanttekening te worden geplaatst dat zowel aan de kant van gebruikers van het product/instrument, als ook aan de kant van niet-gebruikers er een groep non-respondenten zijn, waardoor de effecten op gebruik alsmede ook op het aantal ontplooide activiteiten kunnen variëren.

7.2 Impact van de LKA

Decentrale overheden hebben i in de periode 2011-2014 resultaten geboekt op het vlak van energie en klimaat. Landelijk gezien zijn er een aantal trends op gebied van energie en klimaat die op onderdelen van de LKA-thema's een positief effect laten zien.

De landelijke trends zijn niet één op één toe te schrijven aan de activiteiten van de LKA. Er zijn ook andere instrumenten en autonome ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan dit resultaat. Een kwantitatieve inschatting van de LKA op de resultaten is daarom niet te maken.

Wel kan kwalitatief worden gesteld dat de ruim 10.000 acties rondom energie en klimaat van lokale overheden een positief effect hebben op het bereiken van de resultaten. Ook het gegeven dat gebruikers van LKA-producten en -instrumenten actiever zijn, zou kunnen betekenen dat gemeenten met het aanbod goede handvatten hebben gekregen om activiteiten op dit gebied (verder) te ontplooien. Dit draagt in zekere mate bij aan de landelijke trend.

De LKA heeft naar alle waarschijnlijkheid mede haar aandeel gehad in de totstandkoming van de acties door het in beweging brengen van de lokale overheden, kennisuitwisseling, het leggen van verbindingen tussen partijen en ervoor te zorgen dat partijen sneller konden werken door gebruik te maken van bestaande en toegepaste initiatieven en oplossingen (niet steeds opnieuw het wiel hoeven uit te vinden waardoor opschaling sneller mogelijk is).

8 Conclusies over LKA 2011-2014

Inleiding

De Lokale Klimaatagenda 2011-2014 beschrijft met welke acties de decentrale overheden en rijksoverheid knelpunten binnen diverse energie- en klimaatthema's en -speerpunten willen wegnemen. Door het wegnemen van deze knelpunten moeten decentrale overheden in beweging worden gebracht en gehouden op het gebied van energie- en klimaatbeleid. Daarnaast moet opschaling van lokale energie- en klimaatinitiatieven worden gestimuleerd en moeten decentrale overheden worden geholpen bij het bereiken van hun eigen klimaatambities en -perspectieven. De Klimaatagenda bouwt voort op het commitment van koplopers onder gemeenten en waterschappen om een kennisplatform voor samenwerking tussen de overheden te behouden en op het commitment van het Rijk om de LKA-structuur van themateams en leergroepen voor kennisuitwisseling te blijven ondersteunen. De LKA is te karakteriseren als een kennisnetwerk en actieagenda om knelpunten voor decentrale energie- en klimaatinitiatieven op te lossen.

De LKA 2011-2014 is voor een deel een voortzetting van het BANS-Klimaatconvenant (2004-2008) en de SLOK-regeling (2008-2011). Groot verschil met de eerdere regelingen is dat er voor lokale en regionale overheden in het kader van de LKA geen subsidies of andere bijdragen in kosten/inhuur beschikbaar zijn voor decentrale overheden. Er is jaarlijks 200.000 euro en budget voor 5-7 fte beschikbaar voor Rijkswaterstaat voor het uitvoeren van de LKA ondersteuningsactiviteiten en gemiddeld 3 fte vanuit beleidskern IenM. De LKA is bescheiden in omvang in vergelijking met instrumenten op energie- en klimaatgebied als SDE+, Energiesprong, Blok voor Blok, SER-Energieakkoord, fiscaliteit rond voertuigen/brandstoffen en VNG ondersteuningsstructuur.

Voor de LKA zijn geen kwantitatieve energie- en CO_2-doelstellingen geformuleerd. De LKA formuleert voor ieder klimaatthema en -speerpunt op hoofdlijnen acties voor zowel de decentrale overheden als voor de rijksoverheid. Er is daarom geen directie relatie te leggen tussen de activiteiten binnen de LKA en de mate van doelbereiking van decentrale en nationale energie- en klimaatdoelstellingen. De LKA draagt hieraan bij door de effecten van de lokale initiatieven die mede dankzij de LKA tot stand komen.

In het kader van deze evaluatie zien wij de doelen van de LKA als:

- Onderling verbinden van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid.
- Verbinden van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk.
- In beweging brengen van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid.
- Opschalen van succesvolle energie- en klimaatinitiatieven.

Conclusies 'Verbinden van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid'

1. Er is een goede LKA-infrastructuur opgebouwd
Wij constateren dat er een goede LKA-infrastructuur is opgebouwd die bestaat uit 5 themateams, 20 leergroepen en diverse communities of practice en digitale instrumenten als Klimaatmonitor, het digitale LKA platform 'Viadesk Lokaal Klimaatbeleid', Nieuwsbrief en Twitter- en LinkedIn accounts. Ook zijn 72 kennisproducten (bijvoorbeeld handreikingen en goede projectvoorbeelden) gepubliceerd en ruim 150 kennisbijeenkomsten georganiseerd. Dit lijkt in verhouding te staan tot het gealloceerde budget voor de LKA maar dit is niet specifiek onderzocht.

2. De LKA heeft het grootste gedeelte van de decentrale overheden bereikt
Wij constateren dat de LKA het grootste gedeelte van de gemeenten, zowel koplopers als peloton, heeft bereikt. Decentrale overheden werden opgeroepen om individueel de LKA te onderschrijven. Uiteindelijk hebben 150 gemeenten (40%, zowel koplopers als peloton), en tevens de meeste (22) waterschappen en 2 provincies de LKA onderschreven. Daarvan waren er 35 gemeenten die deelnamen aan de themateams. Er zijn 293 gemeenten (75%) met gemiddeld 2 personen lid van Viadesk Lokaal Klimaatbeleid, naast de deelnemers uit alle provincies en omgevingsdiensten. Jaarlijks zijn er 2.000-3.000 deelnemers aan LKA-activiteiten. Zo zijn direct en indirect bijna alle gemeenten bereikt.

3. De LKA heeft bijgedragen aan informatie- en kennisuitwisseling tussen decentrale overheden
Wij constateren dat de doelgroep veel gebruik heeft gemaakt van de LKA-kennisproducten – en bijeenkomsten. De LKA-bijeenkomsten werden in het algemeen goed bezocht. Op basis van de LKA-enquête onder de LKA-deelnemers kan gesteld worden dat gemeenten LKA-kennisproducten in het algemeen goed kennen en ook gebruiken (met name het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) en Klimaatmonitor maar ook publicaties als Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningen, Startgids Elektrisch Vervoer, Leidraad Energieneutraal wonen, Handreiking Klimaatbeleid en duurzame mobiliteit, Handreiking Klimaatneutraal worden doe je zo!, Kansenkaart Afvalwaterketen Nieuwe kansen voor klimaatbeleid door samenwerking tussen gemeenten en waterschappen en Handreiking en presentaties borging klimaatbeleid). De LKA heeft zo bijgedragen aan informatie- en kennisuitwisseling (zowel fysiek als online) tussen decentrale overheden. De indruk is wel dat ondanks het vrij grote gebruik van de LKA-kennisproducten de LKA als specifiek 'label' of specifiek programma niet bij alle decentrale overheden zichtbaar is geweest. Dit was overigens ook geen expliciete doelstelling. Niet onderzocht is of dit het bereik en de werking van de LKA-kennisproducten heeft beïnvloed.

4. De samenwerking tussen de decentrale overheidslagen is geïntensiveerd
De samenwerking van gemeenten met waterschappen en provincies is gedurende de looptijd van de LKA geïntensiveerd. Goed voorbeeld is het KAS-programma waarin gemeenten en waterschappen samenwerken rondom klimaatmitigatie en -adaptatie en de rol van water.

Conclusies 'Verbinden van rijksbeleid en uitvoeringspraktijk'

1. Klimaatambassadeurs hebben knelpunten op rijksniveau geagendeerd
De klimaatambassadeurs hebben knelpunten kunnen benoemen en agenderen (onder andere de Speerpuntenbrief van februari 2013) op rijksniveau en soms regionaal niveau. Een aantal knelpunten voor effectief klimaatbeleid is daardoor (deels) weggenomen. De

klimaatambassadeurs hebben de knelpunten ook tijdens verschillende overleggen met de staatssecretaris van IenM en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) besproken. De precieze impact van het wegnemen van de knelpunten in het kader van de LKA op een grootschalige beweging of vernieuwde/hoge(re) ambities bij decentrale overheden is bij gebrek aan gegevens hieromtrent niet te bepalen.

2. De rijksoverheid heeft met haar acties ten dele het lokale klimaatbeleid kunnen ondersteunen
De acties van de rijksoverheid waren gericht op meer ruimte te scheppen voor de initiatieven en activiteiten van gemeenten, provincies en waterschappen door onder andere beleidsknelpunten weg te nemen. Dit is ten dele gelukt. Een voorbeeld is de ondersteuning van gemeenten, bewoners en corporaties met energiebesparing door gedragsverandering, mede ten behoeve van beheersing van de woonlasten. Hiertoe heeft het ministerie van BZK programma's uitgevoerd zoals 'Stroomversnelling' en 'Alle lichten op groen'. Een ander voorbeeld is een doorstart van de succesvolle Taskforce Verlichting in de Duurzame verlichtingstafel in het kader van het SER-Energieakkoord. Dit is het aanspreekpunt voor zowel de branche als de overheden ten aanzien van energiebesparing met betrekking tot openbare verlichting. Daarnaast heeft het ministerie van IenM diverse Green Deals afgesloten met het bedrijfsleven in het kader van het thema Duurzame bedrijven.

3. De wederzijdse versterking van de instrumenten op rijksniveau is ten dele gelukt
Het streven was dat de LKA (IenM-instrument) en de Green Deals (EZ-instrument) elkaar zouden versterken, waardoor sprake kan zijn van sterke interactie tussen decentrale overheden en Rijk op de werkvloer. Enkele deelnemers aan de LKA nemen inderdaad (al dan niet als trekker) deel aan diverse Green Deals en er is kennisuitwisseling met en stimulering van diverse Green Deals in wording geweest. Diverse Green Deals richten zich op oplossingen voor belangrijke onderwerpen in de LKA. De directe interactie tussen LKA en Green Deals is op basis van het huidige onderzoek niet vast te stellen.

De LKA heeft gedurende de looptijd goed ingespeeld op c.q. bijgedragen aan nieuwe convenanten/overeenkomsten en structuren als het SER-Energieakkoord en de VNG Ondersteuningsstructuur. BZK, I&M en VNG benutten gezamenlijk de LKA-thematearns/structuur ook voor de uitvoering van het SER-Energieakkoord (zoals onder andere de VNG-ondersteuningsstructuur en openbare verlichting). Ook heeft RWS in het kader van de LKA capaciteit (2 fte in 2014) beschikbaar gesteld om de VNG-ondersteuningsstructuur mede vorm te geven. Deze samenwerking versterkt de beide programma's en de kennis- en informatie-uitwisseling daartussen. De precieze effecten hiervan zijn echter in het kader van deze evaluatie niet onderzocht.

Ook is kennis en informatie vanuit de Green Deals en platforms/programma's als Energiesprong binnen de LKA-thema teams en via de LKA-communicatiekanalen gedeeld en daarmee verder verspreid.

Conclusies 'In beweging brengen van decentrale overheden op lokaal energie- en klimaatbeleid'

1. Er zijn duizenden lokale activiteiten
Er is op basis van de VNG-enquête sprake van ruim 10.000 acties in 240 responderende gemeenten op het gebied van energie en klimaat. Dit zijn gemiddeld ruim 43 acties per

gemeente: gemiddeld 13,7 acties op Duurzame Gebouwde Omgeving (Woningen en Maatschappelijk Vastgoed), 8 acties op Duurzame Energie, 7,8 acties op Duurzame Mobiliteit en 5,8 acties op Duurzame Bedrijven. Circa 40 gemeenten zetten zich in om klimaatneutraal te worden. De acties betreffen enkele grote implementatieprojecten, diverse pilotprojecten, maar ook duizenden kleine acties (soms onderdeel van grotere projecten) en kennisuitwisselings- en communicatieacties. Dit geeft in ieder geval aan dat er zeker "beweging" is op energie- en klimaatvlak bij gemeenten. Dit ondanks toegenomen druk op budgetten en afwezigheid van subsidieregelingen.

2. Voor enkele tientallen initiatieven is er een directe link met de LKA
Voor enkele tientallen specifieke acties/projecten is de link met LKA direct te maken op basis van de LKA-enquête: responderende gemeenten hebben hier specifiek aangegeven welke projecten zij hebben lopen en welke LKA-kennisproducten- en bijeenkomsten zij daarvoor hebben gebruikt en ook of zij het hebben gebruikt voor kennisdeling en/of initiatieven opstarten (Driekwart van de respondenten geeft aan kennisproducten en kennisbijeenkomsten te gebruiken om kennis intern en extern over te dragen en circa 60% om projecten en initiatieven op te zetten). Tevens gaat het om projecten die zich richten op oplossingen binnen de LKA-thema's. Ook zijn er enkele succesvolle projecten die vanuit de themagroepen zijn opgeschaald en hebben geleid tot LKA-kennisproducten.

3. Voor de meeste initiatieven is de link met de LKA niet direct te maken
Er is niet bepaald in hoeverre de andere initiatieven een directe link hebben met de LKA (bijvoorbeeld ontstaan zijn binnen themagroepen en leergroepen, of door kennisuitwisseling, kennisproducten en netwerkcontacten)[22].

Wel is voor sommige kennisproducten aantoonbaar dat de gebruikers van het product circa 1,5 keer zo actief zijn als de niet-gebruikers van het product. En hoe meer LKA-communicatiekanalen een gemeente gebruikt, hoe groter de verhouding tussen de activiteit van de gebruikers versus de niet gebruikers – tot ruim 2,5 keer zo actief voor de gemeenten die alle 5 de communicatiekanalen gebruiken. Het is echter niet onderzocht wat de betrokken gemeenten/ambtenaren nu precies met de LKA-kennisproducten/netwerk hebben gedaan. Dit is mede afhankelijk van de wensen en behoeften van de desbetreffende gemeente en de beleidsambtenaren. Ook is niet onderzocht in hoeverre deze acties nu allemaal "succesvol" zijn. Voor "beweging" bij lokale overheden lijkt deelname of niet-deelname aan de LKA wel enigszins relevant gezien bijvoorbeeld de correlaties die gevonden zijn in mate van activiteit op enkele subthema's (hoe meer gebruik van LKA-producten, hoe meer activiteiten). Tegelijk kunnen alle gemeenten – ondertekenend lid van de LKA of niet – gebruik maken van instrumenten zoals het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) en kennisproducten. Het gebruik hiervan is bij deze gemeenten echter niet gemonitord in de LKA-enquête en VNG-enquête.

Gezien het totaal aantal activiteiten uit de VNG-enquête is het echter niet aannemelijk dat gemeenten voor de activiteiten zelf het wiel volledig hebben uitgevonden. Projectaanpakken zullen vaak gerepliceerd/gekopieerd zijn. De LKA zal hier gezien haar opzet zeker aan hebben bijgedragen en zo voor "beweging" hebben gezorgd.

---

[22] Ter vergelijking: de link was in het kader van de BANS regeling wel een op een te maken op basis van de projectaanvragen die 90% van de gemeenten indiende.

En dan zijn er ook de invloeden van andere programma's, netwerken en regelingen. Zo kan de SLOK-subsidie van IenM in de eerste jaren van de LKA nog een stimulerende rol voor beweging bij gemeenten hebben gehad. Sommige gemeenten hebben hun SLOK-subsidie pas in 2012 opgemaakt. Ook is er de invloed van programma's als het SER-Energieakkoord, Energiesprong etc. en netwerken als Platform 31 en Klimaatverbond op de beweging bij gemeenten.

En tenslotte zijn effecten niet alleen gerelateerd aan het al dan niet uitgevoerd zijn van de afgesproken LKA-acties of het opgelost zijn van knelpunten, maar aan een veelheid van (ook) politiek-bestuurlijke prioriteiten en economische factoren.

4. De LKA is niet voor alle gemeenten een oplossing voor de budgettaire druk op energie- en klimaatbeleid
Positief voor wat betreft lokaal draagvlak voor energie- en klimaatacties is dat veel gemeenten toch activiteiten hebben opgepakt, ondanks de bezuinigingsdruk. Door het ontbreken van verdergaande ondersteuningsmogelijkheden van rijkswege, financieel en/of door beschikbaar stellen van capaciteit en kunde, kan de LKA (via kennisdeling, agendasetting, stimulering, netwerken) echter niet een oplossing bieden voor de budgettaire druk die sommige gemeenten ervaren op het lokale energie- en klimaatbeleid. Hierdoor staat ook het effectief continueren van het lokale energie- en klimaatbeleid voor een deel van de gemeenten onder druk.

Conclusies 'Opschalen van succesvolle energie- en klimaatinitiatieven'

1. Er zijn diverse succesvolle initiatieven in het kader van de LKA opgeschaald
Op een aantal thema's en speerpunten heeft de LKA aantoonbaar geleid tot verdere opschaling van succesvolle projecten. Er zijn namelijk diverse succesvolle voorbeeldprojecten aan te geven die aantoonbaar, mede dankzij de LKA, hebben geleid tot navolging bij andere gemeenten. Het betreft bijvoorbeeld projecten als Bewust Duurzaam Thuis, Doorbraak van zonne-energie in Wageningen, Normstelling energieverbruik datacenters, Groen OV en Toezicht- en handhavingsaanpak energiebesparing bij bedrijven. Positief zijn ook de programmatisch opgepakte zaken zoals de Energiefabriek en KAS (Klimaatactieve Steden).

2. Voor diverse initiatieven zijn een of meerdere LKA-producten gebruikt
Diverse succesvolle voorbeeldprojecten zijn beschreven in LKA-kennisproducten (bijvoorbeeld in de vorm van handreikingen) en gepresenteerd tijdens LKA-bijeenkomsten. In de LKA-enquête hebben participerende gemeenten voor enkele tientallen projecten aangegeven dat zij hiervoor een of meerdere LKA-producten hebben gebruikt. Gezien het bereik van de LKA-producten en bijeenkomsten zullen deze voorbeelden ook navolging hebben gekregen bij niet-geënquêteerde gemeenten.

3. Voor een groot deel van de initiatieven is niet duidelijk of er sprake is van opschaling
Veel van de duizenden activiteiten en successen op output-niveau zijn in veel gevallen gekoppeld aan de individuele lokale overheden en niet specifiek aan de LKA. Het is niet onderzocht of deze activiteiten in een opschalingsproces zitten en of er verschil is in de mate van opschaling op de diverse thema's en speerpunten. Voor het bepalen van de precieze bijdrage van de LKA aan de initiëring of de opschaling van acties zou iedere actie van begin tot eind gevolgd moeten worden inclusief monitoring van de mate van invloed of inspiratie van verschillende bronnen. Het is ook niet te bepalen in hoeverre de acties het "meenemen van het peloton door de koplopers" betreffen. De metingen op activiteitenniveau (gegevens beschikbaar

bij IenM en RWS) op basis van de VNG-enquête 2014, de LKA-enquête 2014 en de online Klimaatmonitor-database zeggen namelijk niets over de daadwerkelijke omvang en implementatie op projectniveau, de kwaliteit en het opschalingseffect daarvan.

De effectiviteit van de activiteiten in het kader van de LKA is niet vast te stellen
De effectiviteit (in termen van bijdrage aan kostenreductie, energiereductie, CO_2-reductie en lokale/landelijke doelbereiking) van de activiteiten uitgevoerd in het kader van de LKA is niet te bepalen. De relatie van de energie- en klimaattrends met de LKA of meer algemeen het lokale energie- en klimaatbeleid kan niet één op één gelegd worden De LKA draagt indirect bij aan doelbereiking door de effecten van de lokale initiatieven die mede dankzij de LKA tot stand komen. Echter naast decentrale overheden spelen ook andere stakeholders, de "energieke samenleving" en overheden een rol bij de trends. Het gaat om een samenspel, waarbinnen decentrale overheden ook invloed hebben. Verder is de bijdrage van een aantal lokale trends, hoewel positief, soms klein gezien de omvang van de totale landelijk energie- en klimaatdoelstellingen.

Daarnaast zijn er echter ook de invloeden van het macro-economische klimaat, de landelijke en lokale beleidskeuzes, andere programma's en regelingen en economische factoren die mede de lokale prestaties op het gebied van energie en klimaat bepalen. Wel is er op diverse landelijke prestatie-indicatoren zoals lokale opwekking van zon- en windenergie en het gas- en elektriciteitsverbruik van woningen en bedrijven een positieve trend waarneembaar. Echter overall moeten er in Nederland nog flinke stappen worden gezet om de energie- en klimaatdoelstellingen te halen.

9 Aanbevelingen voor de LKA 3.0

Op basis van de conclusies uit het voorgaande hoofdstuk kunnen de volgende aanbevelingen worden gegeven voor het vervolg van de LKA. Daarbij is onderscheid gemaakt naar aanbevelingen gericht op:

- Voortzetting van hetgeen succesvol is gebleken.
- Aanpassing van onderdelen die beter kunnen functioneren.
- Stoppen van onderdelen die niet functioneren.

Waarmee doorgaan?

- Behoud de ondersteuningsstructuur voor kennisdeling tussen decentrale overheden:
  - Houd het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) in stand. Dit platform is een zeer nuttig en breed gebruikt instrument voor kennisdeling en netwerken tussen decentrale overheden op het terrein van energie en klimaat.
  - Houd de Klimaatmonitor in stand: deze zorgt voor zeer bruikbaar inzicht in de resultaten van het klimaatbeleid en wordt veelvuldig gebruikt.
  - Houd de structuur van themagroepen (met de klimaatambassadeurs als boegbeeld), leergroepen en communities of practice in stand. Zorg dat deze zich blijven richten op de kennisbehoefte (die in de tijd kan veranderen) en concrete resultaten.
- Richt LKA 3.0 wederom op de uitwisseling tussen koplopers en peloton. Indien het vervolg van de LKA wordt verbonden met de ondersteuningsstructuur van de VNG in het kader van het Energieakkoord, moet ermee rekening worden gehouden dat de VNG zich primair richt op het peloton van gemeenten en primair op de bestaande koopwoningen.
- Zet de rol van agenderen van knelpunten bij het Rijk en SER via de klimaatambassadeurs voort. Deze rol is succesvol gebleken en kan een belangrijke rol spelen bij het realiseren en opschalen van kansrijke energie- en klimaatinitiatieven.
- Continueer de ambassadeursoverleggen met de staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu en de minister van Binnenlandse Zaken. Organiseer daarnaast ook een ambassadeursoverleg met de minister van Economische Zaken.
- Benut de kennis van klimaatambassadeurs bij het agenderen van knelpunten op lokaal niveau in het kader van het SER-Energieakkoord.
- Zorg dat de waterschappen (en ook de provincies) bij het vervolg van de LKA nog meer betrokken worden. Zij zijn al actief op het terrein van energie en klimaat en kunnen vanuit het vervolg van LKA zo mogelijk nog extra gestimuleerd worden tot acties en samenwerking met andere decentrale overheden, waardoor het potentieel voor energiebesparing en CO_2 reductie verder benut kan worden.
- Zet in de LKA 3.0 weer in op het thema klimaatneutrale steden. Hieraan is bij gemeenten grote behoefte gelet op hun klimaatambities in de verdere toekomst en de uitdaging om deze ambities daadwerkelijk te behalen.
- Breng succesvolle voorbeelden nog meer onder de aandacht. Dit kan decentrale overheden inspireren en motiveren om daar zelf mee aan de slag te gaan.

Wat zou anders moeten?

- Stel heldere (kwantitatieve) resultaatdoelen voor LKA 3.0. Wat moet aan het einde van de nieuwe LKA-periode op programmaniveau zijn bereikt, wat moet op speerpuntniveau zijn bereikt en wat moet daarbij door de onderscheiden partijen (rijk en decentrale overheden) zijn bereikt? Wat moet door de "energieke samenleving" worden ingevuld? Hoe kan dit worden gemonitord?
- Stem deze resultaatdoelen af met het ministerie van Economische Zaken en Binnenlandse Zaken. Economische Zaken en Binnenlandse Zaken zijn belangrijke partijen bij het realiseren van energie- en klimaatambities. Zorg voor afstemming tussen de verschillende programma's en maak samen resultaatsafspraken.
- Stuur daarbij meer op resultaat. Maak daarbij meer gebruik van een evidence based aanpak waarbij wordt ingezet op die maatregelen die het meeste (CO_2) rendement hebben (kosten-baten verhouding).
- Zorg voor een nulmeting van de klimaat- en duurzaamheidsactiviteiten en -resultaten bij decentrale overheden om de voortgang en resultaten van LKA 3.0 te kunnen meten. Neem in deze nulmeting op:
  - Energie en klimaatambities per gemeente.
  - Aantal actieve gemeenten (gemeenten die aantoonbaar energie en klimaatactiviteiten uitvoeren).
  - Aantal type energie- en klimaatactiviteiten per speerpunt per gemeente.
  - Waardering van LKA 3.0.
- Maak helder wat voor type instrument LKA 3.0 is (namelijk een actieagenda en kennisnetwerk), zowel in relatie tot andere klimaatgerelateerde instrumenten van andere ministeries als in het kader van het scheppen van de juiste verwachtingen bij de verschillende betrokken uitvoeringspartijen.
- Koppel LKA 3.0 aan de uitvoering van het SER-Energieakkoord en de Ondersteuningsstructuur van de VNG. Daarmee kan extra slagkracht worden gerealiseerd. Zorg daarnaast ook voor verbinding met provincies en waterschappen, zoals in gang gezet tijdens de LKA 2011-2014.
- Betrek de "energieke samenleving" ook binnen de LKA-thema's. Dit zijn partijen die een belangrijke rol spelen, (bijvoorbeeld voor het thema de gebouwde omgeving), zoals woningbouwcorporaties, bouwers en installateurs, ontwikkelaars en burgers. Heb daarbij oog voor hun belangen, energie, creativiteit en kracht en sluit daar zoveel mogelijk op aan.
- Benut de rol, positie en kennis van andere klimaatorganisaties en samenwerkingsverbanden daartussen, zoals het Klimaatverbond, Platform 31 en de Klimaatcoalitie.
- Benut de rol, positie en kennis van provincies bij het opschalen van lokale energie- en klimaat- initiatieven. Provincies hebben inhoudelijke en financiële slagkracht en een regierol op dit terrein en kunnen gemeenten daarin 'meetrekken'. Bezie of het mogelijk is via provincies bijvoorbeeld tot cofinanciering te komen, met name in de expertondersteuning van opschaling bij het peloton.
- Zorg voor bundeling van en centrale regie op versnipperde klimaatonderwerpen, zoals op het thema duurzame mobiliteit. De LKA kan hierin een regierol vervullen.
- Zorg voor inhoudelijke expertondersteuning ("know how") en ondersteuning bij bestuurlijke agendering van pelotongemeenten om tot opschaling van succesvolle energie en klimaat-projecten te komen.
- Leg in de LKA 3.0 het verband tussen klimaat en economie. Een succesvol lokaal energie- en klimaatbeleid leidt tot sluitende business cases en tot een versterking van de lokale economie en werkgelegenheid.

- Zorg voor meer zichtbaarheid van het 'label' LKA. De kennisproducten die onder het label van LKA zijn ontwikkeld zijn weliswaar vaak bekend bij de doelgroep, maar niet dat deze uit de LKA voortkomen. Zichtbaarheid van het label LKA kan extra bijdragen aan het succes van de LKA 3.0.
- Zorg voor een jaarlijkse klimaatbijeenkomst of conferentie waar het veld bijeenkomt, elkaar inspireert en contact legt. Dit bevordert ook de zichtbaarheid en verbondenheid (commitment) en houdt het onderwerp op de agenda.
- Onderzoek of naast een (kennis/netwerk))instrument als de LKA ook een ander soort instrument nodig is voor de volgende stap in een succesvol lokaal energie- en klimaatbeleid. Ook financiële stimuleringsinstrumenten kunnen additioneel bijdragen aan succesvolle continuering hiervan. Onderzoek welke behoeften er zijn bij decentrale overheden voor additionele ondersteuning voor het lokale energie- en klimaatbeleid.

Waarmee stoppen?

Bij de start van LKA 2011-2014 zijn (te) hooggespannen verwachtingen over de mogelijke resultaten gewekt. De (directe) invloed van een ondersteunend instrument als de LKA (agenda, kennisplatform, netwerk) op succesvol lokaal energie- en klimaatbeleid is per definitie relatief beperkt. Ook politieke en economische factoren en andere stakeholders spelen een belangrijke rol. Wek in de communicatie over de nieuwe LKA reële verwachtingen over het vervolg van LKA en de mogelijke resultaten.

Bijlage 1

Gemeentelijke regelingen lokaal energie- en klimaatbeleid

Hieronder treft u een selectie aan van een aantal gemeentelijke regelingen ter stimulering van lokale klimaatinitiatieven. Een beschrijving van de beleidscontext en een overzicht van de regelingen zijn weergegeven in hoofdstuk 4 van dit rapport.

Gemeenteregelingen met effect op lokaal energie- en klimaatbeleid

BANS (Bestuursakkoord Nieuwe Stijl) -Klimaatconvenant

- Periode 2002 – 2008.
- Het Klimaatverbond is begonnen als een actie van de Europese Milieudefensies om lagere overheden te stimuleren aan Klimaatbeleid te doen. Begin 2000 zette het Klimaatverbond in op het stimuleren van de overheid om lagere overheden als klimaatpartner te erkennen. Dat is uiteindelijk uitgemond in het BANS-klimaatconvenant.
- Circa 250 gemeenten expliciet klimaatbeleid (70% bevolking).
- Subsidieregeling voor gemeenten → BANS 1 en vervolg-BANS.

SLOK, Stimulering Lokale Klimaatinitiatieven

- Periode 2008 – 2011.[23]
- Doelstelling vanuit Rijk is dat lokaal/provinciaal klimaatbeleid bijdraagt aan de rijksdoelen Schoon en Zuinig: -30%CO2, 20% DE, 2% eff/jr in 2020. Om de samenwerking tussen Rijk en gemeenten te bevorderen, stelt het kabinet een financiële bijdrage beschikbaar in de vorm van een subsidie voor gemeenten en provincies die structureel werken aan het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen.
- Circa 330 gemeenten maken gebruik van de regeling en 12 provincies.
- Thema's zijn: gemeentelijke gebouwen, voorzieningen, wagenpark, dienstreizen, woon-werkverkeer en inkoop, woning- en utiliteitsbouw, bedrijven, verkeer en vervoer, duurzame energie en overkoepelend: borging in de organisatie en communicatie.
- Instrumenten voor gemeenten: themateams, klimaatadviseur, klimaatmonitor, online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk), energiebesparingsverkenner, energiesubsidiewijzer, workshop borging klimaatbeleid en locatiebegeleiding.

Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden (IKS)

- Periode 2009 - 2013 (sinds 2011 onderdeel geworden van de LKA).
- Het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden is onderdeel van de Innovatieagenda energie en het uitvoeringsprogramma van Schoon en Zuinig. Doel is om de transitie richting een klimaatneutrale stad te versnellen, door kennis en vaardigheden te ontwikkelen voor het opzetten en uitvoeren van innovatieve projecten gericht op klimaatneutrale stad.

---

[23] Formeel liep de SLOK tot 2012, Echter, in 2011 was alle beschikbare geld al aangevraagd en toegekend. Dus in 2012 konden gemeenten er geen gebruik meer van maken.

- Met het IKS hebben acht steden (koplopers) op beperkte schaal financiële ondersteuning gekregen bij de planvorming en de uitvoering van concrete innovatieve projecten. De kennis die ze daarbij hebben opgedaan is gedeeld met andere gemeenten.
- Rijkswaterstaat ondersteunt gemeenten bij het klimaatneutraal worden door het faciliteren van kennisdeling tussen klimaatneutrale gemeenten en regio's.

Innovatieprogramma Energiesprong

- Periode 2010 – 2015.
- Innovatieprogramma Energiesprong is een innovatieprogramma dat Platform31 uitvoert in opdracht van het ministerie van BZK.
- Het programma heeft als doel om een gezonde, subsidievrije markt te laten ontstaan rond super energiezuinige gebouwrenovaties. Als gevolg hiervan moet er op grote schaal vraag en aanbod ontstaan voor gebouwen zonder energienota: woningen, kantoren, winkels, gebouwen van zorginstellingen.
- In 2013 is de deal 'Stroomversnelling Huurwoningen' getekend. Dit is een overeenkomst tussen zes woningcorporaties en vier bouwers rond 'Nul op de Meter' renovatie van 11.000 huurwoningen, op te schalen naar 111.000 woningen door een bredere groep van woningcorporaties en bouwers. In september 2014 tekenden 175 organisaties de deal 'Stroomversnelling Koopwoningen'. In meer dan 50 gemeenten worden in 2015 tientallen pilotverbouwingen uitgevoerd om te komen tot een breed, betaalbaar en financierbaar aanbod.
- Platform31 verzamelt koplopers uit de markt en helpt hen bij het ontwikkelen van innovatieve producten en diensten en bij het ontsluiten van een brede klantenbasis.

Green Deals

- Periode 2011 - heden
- Green Deals zijn afspraken tussen de rijksoverheid en andere partijen. In een Green Deal probeert men knelpunten weg te nemen bij duurzame plannen. De overheid helpt op verschillende manieren: aanpassen van wet- en regelgeving, bemiddelen tussen partijen, bemiddelen bij vinden van financiering en ontginnen van nieuwe markten.
- De gemiddelde doorlooptijd bedraagt 2 tot 3 jaar. Centrale thema's zijn energie, voedsel, water, grondstoffen, biodiversiteit, mobiliteit, biobased economy, klimaat en bouw. Green Deals inspireren bij voorkeur ook anderen en maken de weg vrij voor volgende duurzame initiatieven. Zo zorgen Green Deals samen voor brede navolging en impact.

SER-Energieakkoord

- Periode 2013 – 2020.
- Het SER-Energieakkoord staat voor duurzame groei, waaraan ruim veertig organisaties, waaronder de overheid, werkgevers, vakbeweging en natuur- en milieuorganisaties zich verbinden. Het SER-Energieakkoord is daarmee een basis voor een breed gedragen, robuust en toekomstbestendig energie- en klimaatbeleid.
- In het akkoord staan afspraken over energiebesparing, schone technologie en klimaatbeleid.
- Doelstellingen van de LKA zijn deels overgenomen in het SER-Energieakkoord.
- Het SER-Energieakkoord bevat een aantal thema's waar lokale overheden een bijdrage aan kunnen leveren. Op veel van deze thema's is ondersteuning beschikbaar: Het betreft Stimuleren Energieke Samenleving, Energiebesparing particuliere sector, huursector, bedrijventerreinen, maatschappelijk vastgoed en openbare verlichting, Decentrale duurzame energieopwekking, Handhaving Wet Milieubeheer en Mobiliteit en Transport.

- Naast de ondersteuning via uitvoeringsorganisaties van het Rijk zoals Rijkswaterstaat en RVO is er ook (financiële) ondersteuning beschikbaar via de VNG.

Klimaatagenda: weerbaar, welvarend en groen

- Periode 2013 – 2030.
- Staatssecretaris Mansveld van Infrastructuur en Milieu heeft in 2013 een klimaatagenda opgesteld en naar de Tweede Kamer gestuurd. In de Klimaatagenda staat hoe het kabinet de klimaatverandering wil aanpakken.
- Doel is om onvermijdelijke klimaatveranderingen nationaal en internationaal op te vangen en verdere veranderingen in het klimaat zoveel mogelijk te voorkomen. Men denk dit te kunnen realiseren door een combinatie van voorkomen (mitigatie), aanpassen (adaptatie) en klimaatintelligent ondernemen.
- De kansen en risico's van klimaatverandering voor Nederland worden op nationaal, Europees en mondiaal vlak aangepakt voor de lange termijn tot 2030. Daarmee bouwt het kabinet voort op het SER-energieakkoord dat zich vooral op de periode tot 2020 richt.

VNG ondersteuningsstructuur

- Periode 2014 – 2016.
- Onder leiding van de SER hebben verschillende partijen in het SER-Energieakkoord afspraken gemaakt over duurzame groei. De VNG heeft een ondersteuningsprogramma ontwikkeld voor gemeenten die lokaal of regionaal duurzame energie-initiatieven willen stimuleren.
- Doel van het akkoord is om gezamenlijk te werken aan besparing van energiegebruik, vergroting van het aandeel duurzame energie en vergroting van de werkgelegenheid.
- Het ondersteuningsprogramma Energie voor gemeenten bestaat uit twee onderdelen: het deelprogramma A gebouwde omgeving (particuliere woningeigenaren) en het deelprogramma bedrijven, huur- en vastgoedsector, mobiliteit en duurzame energieproductie. Voor het eerstgenoemde programma heeft BZK voor 2014-2016 een subsidiebijdrage van €15 miljoen beschikbaar gesteld. Het tweede programma B, betreft de ondersteuning van gemeenten bij de overige ambities uit het SER-Energieakkoord. Het gaat daarbij om het stimuleren en handhaven van energiebesparing bij bedrijven (Wet Milieubeheer), maatregelen ten behoeve van verduurzaming van de sociale huurvoorraad, het maatschappelijk vastgoed (onder andere schoolgebouwen), openbare verlichting, mobiliteit en transport en duurzame energieopwekking.

Bijlage 2

LKA tabel

Tabel: LKA-thema's, speerpunten, rijksdoelen en Perspectieven

Thema	Speerpunt	Rijksdoel	Perspectief
Duurzame Gebouwde Omgeving	Bestaande woningen en gebouwen energiezuiniger maken	• Via energiebesparing in de gebouwde omgeving een bijdrage leveren aan de Europese doelstelling van 20% CO2 reductie in 2020 • Energiebesparing inzetten als middel om mensen meer greep te laten krijgen op de stijging van de woonlasten • Energiebesparing als stimulans voor de bouwsector	• 30% gezinnen uit huidige energie-armoede (> 10% inkomen naar energiekosten) • 100.000 koopwoningen 30% zuiniger (2 labelstappen) • Gemeentelijk vastgoed verlichting en ICT 30% zuiniger
	Naar energieneutrale nieuwbouw	• Idem	• 10% nieuwbouwwoningen energie-efficiënter dan norm • 90% nieuwbouwwoningen wordt gehandhaafd m.b.t. energienorm
Duurzame Mobiliteit	Naar betere ketenmobiliteit	• Voldoen aan EU-normen luchtkwaliteit • Nieuwe beleidsdoelen in Structuurvisie Infrastructuur en Milieu • Tevens in SER-Energieakkoord: - 100.000 deelauto's in 2020 - CO2-opgave mobiliteit deels ook halen door gedragsverandering	• Verminderen aandeel auto in korte ritten • Modal Shift van auto naar OV en fiets • 50% gemeenten heeft deelauto's
	Duurzaam goederenvervoer	• Voldoen aan EU-normen luchtkwaliteit • Tevens: Aktieplan Duurzame Brandstofvisie (beleid nog vast te stellen)	• G4 en G32 slimme stadsdistributie • Verdubbeling aandeel vrachtwagens zeer zuinig/op duurzame brandstoffen • Modal Shift van weg naar water en rail (2009: 39% weg, 2% rail, 18% binnenvaart - op basis van vervoerd gewicht, bron: KIM)
	Groen gas en elektrisch vervoer	• 20.000 elektrische auto's in 2015 (concept-nota) • Voldoen aan EU-normen luchtkwaliteit • Bijmenging biobrandstoffen 10% in 2020 (EU-afspraak)	• Landsdekkend netwerk vulpunten/oplaadpunten • Vertienvoudiging aantal zeer zuinige auto's/vrachtauto's • Eigen wagenpark 100% duurzaam in 2020

Thema	Speerpunt	Rijksdoel	Perspectief
		Tevens: • Vervolg GD openbare laadinfrastructuur (in concept) • Aktieplan Duurzame Brandstofvisie (beleid nog vast te stellen)	
Duurzame Bedrijven	Lokale duurzame economie	• Verduurzamen bedrijven met koplopers als voorbeeld	• Vergroting aantal groene banen • Duurzaamheid/CO2-eisen in (her) Ontwikkelingsplannen bedrijventerreinen
	Energiebesparing bedrijven via handhaving	• Bedrijven voldoen minimaal aan Wm/Activiteitenbesluit	• 95% Gemeenten/RUD's hebben adequate vergunningverlening en handhaving met betrekking tot energiebesparing • 10% Meer bedrijven met rendabele maatregelen (BBT) • In utiliteitsbouw: 4% besparing op totale energieverbruik in 2014 tov 2011
Duurzame Energieproductie	Lokale duurzame energie productie	• 14% DE in 2020 • 2 mld m3 groen gas in 2020	• Verdubbeling aantal lokale DE-initiatieven • 0,5 mld m^3 groen gas • Verdriedubbeling Wind op land in 2020 (van 2000 naar 6000 MW) • Toename planologische ruimte Wind op land • Toename restwarmtegebruik, WKO en bio-energie
	Smart grids	• 14% DE in 2020 • 5-10 proeftuinen	• 5-10 proeftuinen
Klimaatneutrale stad/regio	Transitie naar de 'Klimaatneutrale stad en regio'	• 20% CO2-reductie in 2020 • Doelstelling roadmap 2050: 80-95% CO2-reductie	• 10 gemeenten in 2020 Klimaatneutraal • 40 gemeenten stellen roadmap naar Klimaatneutraal vast

Tabel: LKA-thema's en speerpunten en bijbehorende acties van lokale overheden en Rijk

Thema	Speerpunt	Acties lokale overheid	Acties Rijsoverheid
Duurzame Gebouwde Omgeving	Bestaande woningen en gebouwen energiezuiniger maken	• Beperken van energielasten lagere inkomensgroepen. • Verduurzaming bestaande koopwoningen. • Energiebesparing gemeentelijk vastgoed, verlichting en ICT. • Leveren van biogas en restwarmte aan woonwijken.	BZK: • Ondersteuning waar mogelijk van gemeenten, bewoners en corporaties met energiebesparing door gedragsverandering, mede ten behoeve van beheersing van de woonlasten. • Labeling van rijksgebouwen (als voorbeeldfunctie) Rijksondersteuning door actualisering convenant Meer met Minder en pilots (en vervolgens uitrol) van het Blok voor Blok programma IenM. • Onderzoeken hoe succesvolle acties-Taskforce Verlichting kunnen worden voortgezet. • Digitale les-kist Bestaande Bouw.
	Naar energieneutrale nieuwbouw	• Gemeenten benutten de kansen in vrijwillige afspraken met ontwikkelaars om gebouwen en wijken energiezuiniger te bouwen. • De bouwkwaliteit van de op te leveren nieuwbouw wordt beter nageleefd (o.b.v. Bouwbesluit) en zo nodig gehandhaafd, zodat de wettelijke energie-prestatie-eisen in zowel woning- als utiliteitsbouw daadwerkelijk gerealiseerd worden.	BZK: • Ondersteuning van verbetering naleving en handhaving energieprestatie bouwregelgeving uitwerken in convenanten energiebesparing gebouwde omgeving. • Constructief bekijken van uitgewerkte voorstellen om meer continuïteit te bieden in regelgeving voor experimenteerruimte zeer energiezuinige gebouwen en wijken.
Duurzame Mobiliteit	Naar betere ketenmobiliteit	• Verduurzamen lokaal en regionaal vervoer door aanbod deelauto's te verhogen. • Verbeteren lokale en regionale fiets-infrastructuur. • Reiziger tot ander gedrag verleiden door verbeteren informatievoorziening.	IenM: • Ondersteunen en versterken gemeentelijke en provinciale acties, bijvoorbeeld via Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte en programma Beter Benutten. • Meer bevoegdheden voor gemeenten bij fietsparkeren stationsgebieden instellen. • Knelpunten bij nieuwe mobiliteitsdiensten (deelauto's) aanpakken en oplossen.
	Duurzaam goederenvervoer	• Efficiënte lokale logistiek/stadsdistributie stimuleren. • Regionale goederenhubs (rail/weg/water) ontwikkelen.	IenM: • Onderzoeken mogelijkheden milieuzone-eisen naar bestelauto's.

Thema	Speerpunt	Acties lokale overheid	Acties Rijsoverheid
		• Milieuzones inrichten/uitbreiden. • Duurzaam vrachtwagenpark versnellen.	• Stimuleren aanschaf euro VI vrachtauto's door middel van subsidies. • Kennisontwikkeling en –verspreiding stadsdistributie en privilege-aanpak via programma Duurzame logistiek • Flexibeler keuze transportmiddel stimuleren (synchromodaliteit) conform topsector Logistiek.
	Groen gas en elektrisch vervoer	• Aanleg vulpunten/oplaadpalen. • Stimuleren aanschaf schoon vervoer via privileges als gereserveerde parkeerplaatsen, parkeertarieven. • Duurzaam Inkopen.	IenM, EL&I/EZ: • Groen gas stimuleren via SDE+; markt bepaalt toepassing in transport, deze valt buiten 10% bijmengverplichting. • Continueren Formule E-team (elektrisch). • PPS emissievrij OV (onder andere elektrisch en waterstof) (Green deal). • Fiscale stimulering euro VI vrachtauto's. • Introductie rijden met brandstof elelektrische auto's op waterstof. Bijdrage in realisatie vulpunten waterstof.
Duurzame Bedrijven	Lokale duurzame economie	• Samenwerkingsverband bedrijven en kennisinstellingen (verduurzaming, groene stages en banen, Green Deals). • Regionale koplopers platform bieden ter inspiratie regionaal bedrijfsleven. • Overheden launching customer voor duurzame innovaties. • Duurzaamheid als voorwaarde in innovatie-regelingen provincies.	IenM, EL&I/EZ: • Rijk zet duurzaam inkopenbeleid met kracht voort. • Duurzaamheid als voorwaarde in innovatieregelingen, ook m.b.t. onderzoek en onderwijs. • Green Deals afsluiten met bedrijven en organisaties.
	Energiebesparing bedrijven via handhaving	• Intensiveren handhaving en toezicht Wet Milieubeheer (prioriteit, scholing en fte's).	• Meer bekendheid geven aan database infomil `Energiebesparing en Winst' door onder andere opname in toelichting activiteitenbesluit. • Meer aandacht voor verbetering naleving en handhaving Wm in Plan van Aanpak Energiebesparing GO.

Thema	Speerpunt	Acties lokale overheid	Acties Rijsoverheid
			• Op korte termijn duidelijkheid verschaffen over mogelijkheid tot opnemen energieverbruiksgegevens van bedrijven binnen toetsingskader Activiteitenbesluit.
Duurzame Energieproductie	Lokale duurzame energie productie	• Faciliteren particulieren en organisaties bij opzetten lokale DE-projecten (kennisoverdracht, financiële arrangementen als alternatief voor SDE+). • Ontwikkelen LT-visie op lokale op Energievoorziening (DE, infrastructuur, smart grids). • Waterschappen: via 'Energiefabriek' project produceren waterzuiveringsinstallaties. • Duurzame Energie (onder andere groen gas en warmte). • Kleinschalige vergisting en realisatie groen gas-hubs stimuleren. • Regionale en lokale overheden werken samen met rijk aan realisatie grootschalige windlocaties. • Windprojecten realiseren in de nabijheid van dijken, waterstaatswerken en gronden waterschappen. • Visie op (rest)warmte, WKO en ondergrond ontwikkelen. Lokale Warmteprojecten mogelijk maken. • Bewaken consumentenbelang bij prijsstelling warmtelevering Nieuwbouw (prijsvorming wordt met warmtewet transparanter). • Blijven inzetten voor uitbreiding salderingsmogelijkheden.	IenM, EL&/EZ: • Saldering mogelijk maken voor collectieve DE-systemen bij flatwoningen met een VVE. • Groen gas productie stimuleren via SDE+. Realisatie van groen-gas hubs en inpassing in regionale netten ondersteunen, onder andere door wegnemen financiële en juridische belemmeringen en stellen van duidelijke kwaliteitseisen. • Opheffen beperkende regelgeving voor co-vergisting van externe stromen biomassa. • Rijk werkt samen met lokale en regionale overheden aan realisatie grootschalige windlocaties, opname in Structuurvisie Wind op land. Oplossen ruimtelijke knelpunten wind (radar, locaties waterstaatswerken). Rijk zorgt dat provincies doorzettingsmacht gebruiken als gemeente niet mee wil werken (verplicht volgens Crisis en Herstel wet). • Warmtewet snel invoeren en gemeenten (vooruitlopend op invoering warmtewet) informeren over de inhoud van de warmtewet. • Rijk geeft lokale overheden ruimte om lokale (rest-) warmteprojecten mogelijk te maken: publiek-private samenwerking aansluitplicht. Wederzijds benutten van restwarmte door bedrijven in kader van MJA-3, warmtekaarten. • Energieparagraaf in bestemmingsplan verplichten. • Aansluitplicht warmtenetten wordt verder uitgewerkt in het bouwbesluit; bij onbevredigend resultaat, wordt nader gekeken naar uitwerking elders. • Formuleren van overgangsregeling voor bestaande warmtenetten.

Thema	Speerpunt	Acties lokale overheid	Acties Rijsoverheid
	Smart grids	• Medewerking aan proeftuinen om 'real life' te leren over maatschappelijke haalbaarheid, kosten en baten, marktkansen.	EL&I/EZ: • Innovatieprogramma IPIN (tender 16 M€) uitvoeren, proeftuinen opstarten. • Kennis ontwikkelen en verspreiden rond smart grids.
Klimaatneutrale stad/regio	Transitie naar de 'Klimaatneutrale stad en regio'	• Realiseren 'klimaatneutrale stad' door proces- en systeeminnovatie. • Ontwikkelen lokale roadmap aansluitend op roadmap Rijk. • Sluiten lokale duurzame allianties met bedrijfsleven, corporaties, maatschappelijke organisaties en burgerparticipatie. • Integrale planvorming en gebiedsontwikkeling met klimaat als uitgangspunt vooraf i.p.v. toets achteraf (mitigatie en adaptatie). • Borging uitvoering klimaatbeleid in professionele organisatie (aansturing, budget, verantwoording). • Kennis en leerervaringen uitwisselen.	• Uitdragen belang klimaatbeleid. • Via uniforme monitoring- en evaluatiesystematiek voorgang Klimaatagenda-innovaties faciliteren. • Innovatie bevorderen door kennisontwikkeling en -uitwisseling, ook internationaal (leerervaringen IKS, Covenant of Mayors). • Aanbieden expertise en matching bij binnenhalen EU-gelden. • Rijk ondersteunt Holland Financial Center bij verkenning. • naar Groene Investerings Maatschappij, incl. opties voor synergie lokale fondsen. • Rijk verkent stroomlijning beheer lokale fondsen en professionalisering beoordeling projecten.

Bijlage 3

LKA-leergroepen

1. Woonlasten/Toekomstbestendig wonen

Het onderwerp woonlasten en energiearmoede is een actueel onderwerp. De leergroep richt zich op de integrale aanpak van deze problematiek binnen de gemeente. Diverse afdelingen zullen worden betrokken. Ook is er uitwisseling van kennis en ervaringen met het Woonlastenexperiment van Platform 31. Op het Netwerk lokaal Klimaatbeleid is een aantal gemeenten actief op dit onderwerp.
Trekker: Gemeente Apeldoorn

2. Energieneutraal bouwen (afgerond)

Deze leergroep richtte zich op de vragen waar gemeenten mee geconfronteerd worden als inwoners in hun gemeente energieneutraal willen verbouwen of als de gemeente dit wil stimuleren. De leergroep is gekoppeld aan 'Alle lichten op Groen' van Energiesprong. De leergroep brengt in beeld welke maatregelen gemeenten zonder noemenswaardige kosten kunnen nemen, welke maatregelen actieve gemeenten kunnen nemen en welke maatregelen voor de voorlopende gemeenten geschikt zijn. Vragen op het gebied van regelgeving, financiering en informatie en begeleiding worden beantwoord. Deze leergoep is inmiddels afgerond. Resultaat: Leidraad Gemeente vol energie.
Trekker: Breda.

3. Kwaliteitsborging (voorheen handhaving bouwregelgeving)

Deze leergroep kijkt naar trajecten die nu al lopen, zoals 'Bouwtransparant'. Duidelijk blijkt dat bij bouwopzichters van corporaties en keuringen van VEH wel nadrukkelijk gecontroleerd wordt, maar niet op energetische aspecten. In de leergroep zitten naast gemeenten ook Vereniging Eigen Huis, Aedes, CO2-servicepunt en vereniging Bouw en Woningtoezicht. Deze leergroep deelt informatie met andere gemeenten via het Netwerk Lokaal Klimaatbeleid. Op basis van Bouwtransparant wordt een checklist gemaakt bruikbaar voor consumenten. Als kapstok voor handhaving bij lokale overheden voor wat betreft instrumenten en voorbeelden wordt de Kopstaartaanpak gebruikt. In het voorjaar 2013 zal de leergroep onderstaande producten opleveren:
Een MEMO richting ministerie, waarin we verzoeken om duidelijkheid inzake visie, termijnen en mogelijk dan wel onmogelijkheden met betrekking tot de op dit moment ingestoken trajecten.
Presentatie ten behoeve van een informatietraject gericht op ondersteuning van gemeenten en met name het gemeentebestuur. Vooral om de gemeenten op tijd te laten voorsorteren op wat komen gaat.
Hierna zal de leergroep zich gaan richten op de woonconsument en opdrachtgever en hoe die in staat te stellen om de gewenste kwaliteit gerealiseerd te krijgen.
Inmiddels is de leergroep in contact met Bouwend Nederland en Neprom in gesprek om lobby richting BZK te voeren, zodat labelsystematiek wordt ingevuld op een manier die dienstbaar is aan kwaliteitsborging.
Trekker: gemeente Helmond.

4. Financiering voor lokale duurzame projecten (afgerond)

In 2012 zijn twee bijeenkomsten georganiseerd voor financiële experts, lokale bestuurders en ambtelijke ondersteuners. Doel van deze bijeenkomsten was om tot concrete afspraken te komen om financiering van duurzame projecten een impuls te geven.
Daarnaast heeft AgentschapNL een inventarisatie gehouden naar revolving funds van provincies en gemeenten m.b.t. klimaat en energie. De resultaten van deze inventarisatie zijn begin 2013 in een bijeenkomst teruggekoppeld. De resultaten worden door het ministerie van EZ betrokken bij het vormgeven van een expertisecentrum. Het ministerie van BZK heeft de resultaten van deze inventarisatie betrokken bij de opzet van de Energiebespaarlening.
Dit leertraject is met ingang van 2014 beëindigd.

6. Smart grids

Doel van deze leergroep is het zoeken van de rol en mogelijkheden van gemeenten bij het tot stand komen van smart grids. Er wordt concreet gewerkt aan een stappenplan smart grids voor nieuwbouwprojecten. Het programma Intelligente Netten is betrokken bij deze leergroep. Daarnaast zijn experts van Alliander en KEMA aangesloten. De opbrengsten uit de leergroep zijn verwerkt tot een handreiking Borgingsmogelijkheden tijdens ontwikkelingsproces smart grids, een iteratief en interactief proces.
In 2014 vervolgt deze leergroep met een aantal workshops in de aanloop naar een Green Deal: op 5 juni is de eerste workshop gepland in Utrecht 'Actief naar Slimme Wijken'
Samenwerking met RVO (IPIN):, Green IT Amsterdam en het programma IREEN.

7. Lokale duurzame energie initiatieven en de rol van de gemeente

Doel van deze leergroep is een training te ontwikkelen voor gemeenten om hun rol te bepalen m.b.t. lokale duurzame energie initiatieven en deze initiatieven te kunnen ondersteunen. In deze leergroep zijn de eerste ervaringen uit enkele koplopende initiatieven in Nederland verwerkt in een tool die bruikbaar is voor andere gemeenten: Handreiking De rol van lokale overheden bij lokale duurzame energie-initiatieven. Deze leergroep werkt in nauwe samenwerking met het RVO-programma Duurzame Energie Nederland, Duurzaam Door en HIER opgewekt.
Betrokken gemeenten: Amsterdam Zuid, Groningen en Lochem.

8. COP leergroep Warmte Gemeenten

Doelstelling van deze leergroep is het vergroten van kennis over (collectieve) warmte projecten bij gemeenten zodat deze effectiever kunnen inzetten op het realiseren of vergroenen van nieuwe en bestaande warmtenetten. Waarbij de eerste vraag is wat betekent de warmtewet voor gemeenten?
Verder worden nieuwe ontwikkelingen op de voet gevolgd en worden succesvolle en ook minder succesvolle gepresenteerd zodat deelnemers hiervan kunnen leren wat er mogelijk is.
Bij deze leergroep wordt nauw samengewerkt met het RVO-programmama New/Themateam Warmte.

9. Wegwijzer: Draagvlak voor Duurzame Energie

In deze leergroep zijn gemeenten en provincies op zoek naar instrumenten/methoden die geschikt zijn voor slimme communicatie rond DE-projecten (rond wind en bio-energie). Er zijn bestaande instrumenten gedeeld en knelpunten geïnventariseerd. Gerealiseerd product: een web-tool met overzicht van instrumenten en communicatie-aanpakken: Stappenplan draagvlak

voor duurzame energie. Er heeft afstemming plaatsgevonden met de leergroep Duurzame Energie Initiatieven en de VNG. In 2014 vindt op verzoek van regio's/gemeenten een uitrol in de vorm van workshops over dit Stappenplan plaats, waarbij gekeken wordt welke nuttige aanvullingen en of wijzigingen vanuit de praktijk kunnen gemaakt aan dit instrument.
Inhoudelijk trekker: het RVO-programma Duurzame Energie Nederland: Deelnemers: gemeenten Almere, Tilburg, Hardenberg, Ede en provincies Flevoland en Gelderland.

10. Groen gas (afgerond)

Het thema bij deze leergroep was: regionale productie + afzet van groen gas.
Uit de gesprekken met gemeenten en verschillende stakeholders (onder andere KNV, KpVV, VNG (klankbordgroep gemeenten) bleek de grote potentie voor alternatieve brandstoffen (groen gas) bij aanbesteden leerlingenvervoer. Deze informatie is relevant voor alle gemeenten met deze ambitie. Daarom is de opgedane kennis beschreven in het document 'Duurzame aanbesteding van leerlingenvervoer'. Hierin staat per stap van de aanbesteding beschreven wat je kunt doen als aanbestedende partij om de kans te vergroten voor aanbieders die rijden op groengas nadrukkelijk hebben opgenomen. Dit document heeft de nodige aandacht gehad via presentaties, nieuwsbrieven (onder andere Taxi-Pro) en via social media. Daarnaast is het document op verschillende websites gezet, zoals CROW, Pianoo, LKA, et cetera.
Vanuit LKA zijn per 4/2014 geen uren meer om duurzame mobiliteit inhoudelijk te ondersteunen.

11. Expertgroep stedelijk gebied (vanuit waterschappen) (afgerond)

Op initiatief van deze expertgroep is de bijeenkomst 'Winst door Samenwerking, een nieuwe rol voor waterschap en gemeente' georganiseerd in 2012. In deze bijeenkomst zijn presentaties gegeven van vier samenwerkingsprojecten tussen waterschappen en gemeenten. De informatie over deze projecten is sinds voorjaar 2013 beschikbaar op onder andere www.samenwerkenaanwater.nl.

12. P+R/transferia en duurzame mobiliteit (afgerond)

Deze leergroep is (mede) op initiatief van gemeente Eindhoven gestart en in nauwe samenwerking met KpVV uitgewerkt. Deelnemers vertegenwoordigen het hele veld: Rijk, provincie, stadsregio, gemeenten, verkeerskundigen, adviesbureaus.
Samen met KpVV wordt een publicatie ontwikkeld met daarin de belangrijkste actuele kennis om te komen tot een goed beleidsproces (onder andere inbedden doelen duurzame mobiliteit) en succesvolle exploitatie van P+R's. Deze publicatie is te vinden op www.lokaalklimaatbeleid.nl en bij www.crow.nl

13. Duurzame Binnenvaart (afgerond)

Er zijn kennis/netwerkbijeenkomsten georganiseerd in 2012/2013. Kennisuitwisseling over verduurzaming binnenvaart tussen gemeenten is mogelijk via het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk). Het EICB is de kennisinstelling op dit gebied Khalid Tachi www.eicb.nl
RWS werkt zelf aan de verduurzaming van haar eigen vloot (rijksrederij). Vanuit LKA zijn per 4/2014 geen uren voor ondersteuning meer geweest. .

14. Duurzame logistiek/stadsdistributie (afgerond)

Ontlasten binnensteden van goederendistributie door grote vrachtwagens is het doel.
De kennis en opschaalbare voorbeelden zijn aanwezig. Zo is er informatie gedeeld over lopende aanschafsubsidies voor Euro VI en Euro 6 voertuigen (zeer zuinige diesel, CNG, LNG, elektrisch), met als doel dat het lokale bedrijfsleven actief geïnformeerd wordt en op die manier het vrachtwagenpark versneld wordt vergroend. Vanuit RWS/RVO loopt het programma Truck van de Toekomst.
Vanuit LKA zijn per 4/2014 geen uren meer om duurzame mobiliteit inhoudelijk te ondersteunen.

15. Lokale MVO-bedrijvennetwerken (incl. Lokale Green Deals)

Bij het spoor 'lokale duurzame economie' focust de leergroep 'lokaal platform' op het netwerk en de leergroep 'lokaal vermarkten MVO' op de boodschap: in het themateam is voorgesteld de beide leergroepen samen te voegen. Bij de Kenniscarrousel is ervaring opgedaan met 'koploperprojecten duurzaam ondernemen' in Friesland. Momenteel wordt een financieringsvoorstel voor een lokaal MVO-bedrijvennetwerk uitgewerkt.
Resultaat: enerzijds een lokaal netwerk/lokaal platform/'green business club' en anderzijds MVO- businesscases en MVO-stappenplan. De leergroep heeft een groslijst van positieve en negatieve ervaringen en do's and dont's opgeleverd.

16. Co-regulering en normering (afgerond)

De gemeenten in de leergroep hebben onderling afgesproken dezelfde norm te hanteren voor het energiegebruik van datacenters. De gemeenten (en straks de omgevingsdiensten waar zij deel van uitmaken) onderschrijven de Amsterdamse aanpak. In 2013 focust de leergroep op het energieverbruik van serverruimtes bij organisaties.
Resultaat: inzicht in het energieverbruik van en besparingsopties in het datacenter (beperkt opschaalbaar voor heel Nederland, omdat datacenters in een beperkt aantal regio's gevestigd zijn).
Deelnemers: Amsterdam (trekker van de leergroep), Haarlem, Haarlemmermeer, Provincie Noord-Holland, DCMR, Ede, Groningen (provincie en gemeente), Eindhoven, Bussum, Hilversum, Zaanstad, Almere, Enschede, Omgevingsdienst West-Holland, Milieudienst regio Eindhoven.

17. Toezicht- en handhavingsaanpak energiebesparing (afgerond)

Deze leergroep stelt zich ten doel om alle gemeenten/RUD's in Nederland energiebesparing systematisch in hun toezichts- en handhavingsaanpak te laten betrekken in het kader van Wm en Wabo. De leergroep wisselt ervaringen uit en zoekt (waar mogelijk) oplossingen voor belemmeringen.
Resultaat: kennisontwikkeling (verdieping en verbreding) op het gebied van energiebesparing in het kader van toezicht en handhaving, alsook het wegnemen van bestaande belemmeringen (bijvoorbeeld weinig draagvlak, beperkte kennis, ontbreken van procedures). Deze zijn neergelegd in een rapport, dat mede heeft bijgedragen aan de totstandkoming van dan wel de acties naar aanleiding van het SER-Energieakkoord.

18. Stadslandbouw

Stadslandbouw is een zeer actueel thema; in steeds meer gemeenten gaan burgers en bedrijven aan de slag. Daarnaast speelt de lokale vermarkting van de producten uit de omgeving van de stad. Doel is kennis vergaren en verspreiden die gemeenten helpt succesvol aan de slag te gaan met stadslandbouw en streekproducten. Gemeenten werken hierbij samen in het stedennetwerk Stadslandbouw van de Wageningen Universiteit. (zie ook www.stedennetwerkstadslandbouw.nl). Er is ook een LinkedIngroep Stedennetwerk stadslandbouw voor kennisuitwisseling tussen gemeenten.
Trekker: gemeente Rotterdam.

19. Duurzame Verlichtingstafels voor bestuurders

In 2014 worden enkele bestuurlijke bijeenkomsten georganiseerd. Tijdens deze Duurzame Verlichtingstafels worden presentaties gegeven over diverse aspecten van energiebesparing in de openbare verlichting (OVL), kunnen wethouders met elkaar discussiëren en kunnen gemeenten en provincies afspraken maken over energiebesparing in de OVL. De bijeenkomsten worden aangekondigd via www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/ovl.

20. Workshops voor OVL-beheerders en -beleidsmedewerkers

Samen met IGOV (InterGemeentelijk-overleg Openbare Verlichting) en NSVV (Nederlandse Stichting voor Verlichtingskunde) worden landelijke en regionale workshops/kenniscafés georganiseerd op het gebied van energiebesparing in de OVL. Zie www.agendaopenbareverlichting.nl

Bijlage 4

Succesvolle voorbeeldprojecten

In deze bijlage worden succesvolle voorbeeldprojecten voor de vijf LKA-thema's beschreven. Per thema zijn twee voorbeeldprojecten weergegeven.

Thema Duurzame Gebouwde Omgeving

Titel project
Watt voor Watt voorbeeld projecten in Haarlem Oost.

Speerpunt
Bestaande woningen en gebouwen energiezuiniger maken.

Trekker en betrokken partijen
Gemeente Haarlem, corporaties, Liander en bovengenoemde buurtorganisaties.

Doel project
Het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad met als effecten: energiebesparing, extra comfort, hoger besteedbaar inkomen en meer werkgelegenheid. Het betreft 100 woningen in de Amsterdamse buurt en 1.000 huisbezoeken in de Slachthuisbuurt.

Beschrijving project
De Groene Ambassade en de Groene Moeders richten zich op het activeren van mensen met een kleine portemonnee die hun woning willen verduurzamen. Deze projecten vallen onder de vlag van het Haarlem brede initiatief Watt voor Watt (zie http://www.degroenemug.nl/wattvoorwatt/pages/projecten.php).

De Groene Ambassade (GA) in de Amsterdamse buurt richt zich op het deel particuliere woningbezitters met een kleine portemonnee. Zij hebben een Energieloket in de buurt opgericht en een tochtstrippenbrigade en energiemarkten georganiseerd. Momenteel loopt er een wijkaanpak enkelvoudige maatregelen. 2200 bewoners worden geïnformeerd over de voordelen van isolatiemaatregelen. De GA inventariseert de behoefte aan energiemaatregelen in de wijk en coördineert vraag en aanbod. Ook werken zij aan de opbouw van een woningvolgsysteem.

De Groene Moeders geven voorlichting over energiebesparing aan gezinnen in de Slachthuisbuurt. Een aantal gezinnen in deze buurt leeft rond het bestaansminimum in veelal slecht geïsoleerde huizen en hebben daardoor hoge energiekosten. Sinds de start in 2013 hebben de Groene Moeders circa 800 huurders voorzien van energieadviezen

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
Het resultaat van de Groene Ambassade is dat in circa 80 woningen inmiddels maatregelen zijn uitgevoerd of in de planning staan. Het werk van de Groene Moeders heeft ertoe geleid

dat een deel van de 800 geadviseerde huurders energiebesparingsmaatregelen heeft uitgevoerd aan hun woning onder andere via de tochtstrippenbrigade.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Ondersteuning en meedenken door LKA adviseurs en inzet van het LKA netwerk om ervaringen te delen. Tevens is naar aanleiding van dit project een onderzoek gestart naar de meerwaarde van verduurzamingsprojecten op wijkniveau. In totaal zijn er binnen Watt voor Watt in Haarlem 22 initiatieven. De LKA adviseur is direct betrokken bij 3 initiatieven en begeleidt de gemeente Haarlem bij 19 initiatieven.

Mate van opschaling
De aanpak is in veel wijken in Nederlandse steden toe te passen. Het zijn echter langlopende projecten en het vereist veel inzet van actieve buurtbewoners en de gemeente die het project coördineert.

Titel project
Bewust Duurzaam Thuis. Maataanpak Grootschalige Energiebesparing Dedemsvaart-Balkbrug.

Speerpunt
Bestaande woningen en gebouwen energiezuiniger maken.

Trekker en betrokken partijen
Trekker gemeente Hardenberg. Diverse partijen, waaronder Kamer van Koophandel betrokken.

Doel project
Energiebesparing bij de particuliere woningvoorraad.

Beschrijving project
Ontwikkelen van een reproduceerbare aanpak per doelgroep. Met het bedrijfsleven ontwikkelen van een passend aanbod en inzichtelijk maken van de specifieke eisen die dit aan de bedrijfsvoering stelt (procesinnovatie). Praktijkproject waarin minimaal 5.000 huishoudens worden bereikt met aanbod op maat. Zodat circa 2.000 huishoudens energiebesparingsmaatregelen treffen (gemiddeld label B). Zie http://www.hardenberg.nl/volledig-overzicht/actueel/bericht/aanpak-energiebesparing-geselecteerd-als-landelijk-pilotproject/

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
Er zijn reproduceerbare aanpakken vormgegeven in de benadering van verschillende doelgroepen. Ruim 6.000 woningeigenaren hebben een aanbod op maat gehad (eerst in Dedemsvaart en Balkbrug, later is het project verder uitgerold over de gemeente Hardenberg). In totaal hebben 1.050 woningeigenaren in Hardenberg gedurende de projectperiode energiebesparende maatregelen getroffen. Verwacht wordt dat bij tal van woningeigenaren de verdere oriëntatie en besluitvorming nog loopt of in gang is gezet. Verder heeft de aanpak ertoe geleid dat inmiddels 11 bedrijven een concreet actieaanbod actief in de markt zetten en nog eens 30 bedrijven energiebesparing meenemen in hun assortiment en /of zich aansluiten bij andere initiatieven.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Dit project was de basis van het LKA kennisproduct Digitale Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren.

Mate van opschaling
Opschaling vindt plaats in de hele provincie Overijssel en in diverse gemeenten in Groningen (8 gementen, onderteund door provincie Groningen) en Friesland. De consortiumpartners delen de opgedane kennis en ervaring actief in andere delen van het land.

Duurzame Mobiliteit

Titel project
Het aanbod van deelauto's stimuleren.

Speerpunt
Naar betere ketenmobiliteit.

Trekker en betrokken partijen
120 gemeenten.

Doel project
Een groeiend aanbod van deelauto's in zoveel mogelijk gemeenten kan bijdragen aan duurzame mobiliteit, het faciliteert burgers in het maken van duurzame reiskeuzes.

Beschrijving project
Organiseren van kennisbijeenkomsten over deelauto's. Zie http://kpvvdashboard-4.blogspot.nl/

Resultaat project
Een Green Deal autodelen, waaraan ook gemeenten deelnemen, is in voorbereiding.

Gebruik LKA instrumenten
Vanuit het themateam is deze groei ondersteund door samen met het kennisplatform van Verkeer en Vervoer kennisbijeenkomsten te organiseren. In deze bijeenkomsten is geschetst welke rol gemeenten zelf kunnen spelen bij het stimuleren van autodelen, bijvoorbeeld door communicatie en parkeerbeleid. Daarnaast is de jaarlijkse monitor autodelen van KpVV actief gebruikt als benchmark (opgenomen in de Klimaatmonitor), om gemeenten waar autodelen relatief gezien achterbleef te prikkelen en ondersteuning aan te bieden. Ook heeft agendering en maatwerkadvies aan gemeenten rondom dit thema plaatsgevonden. Naast het organiseren van kennisbijeenkomsten zijn ook maatwerkadvies gesprekken gevoerd met gemeenten en heeft agendering van autodelen bij gemeenten plaatsgevonden door middel van het actief delen van monitoringcijfers (benchmark).

Mate van opschaling
De hoeveelheid en spreiding van deelauto's in Nederland is in de periode 2011-2014 fors gegroeid. In 380 gemeenten zijn nu deelauto's te vinden, in 2011 waren dat er 120. In 2011 waren er 2100 deelauto's en nu ruim 11.000. In het SER-Energieakkoord is nu een doelstelling opgenomen van 100.000 deelauto's in 2020. Gemeenten kunnen aan deze doelstelling een actieve bijdrage leveren.

Titel project
Groen OV in regio Arnhem-Nijmegen.

Speerpunt
Groen gas en elektrisch vervoer.

Trekker en betrokken partijen:
Gemeente Nijmegen afvalverwerker AVR en Connexxion.

Doel project
In dit actieplan zijn activiteiten van decentrale overheden op het gebied van duurzaam inkopen/aanbesteden benoemd als belangrijke factor voor verduurzaming/innovatie van voertuigen en brandstoffen.

Beschrijving project
De 10-jarige OV-concessie met een omzet van bijna 1 miljard euro is gegund aan Connexxion. De vervoerder beschikt over een busvloot van 218 bussen die rijden op groen gas, 45 trolleybussen, 1 bus op waterstof en de treindienst Arnhem-Doetinchem. De OV-concessie bleek het juiste instrument om een sluitende keten te maken voor de regionale productie en toepassing van groen gas. Afvalverwerker ARN in Nijmegen verwerkt regionaal GFT-afval tot groen gas, waar de bussen in de regio op rijden. Voor het eerst in Nederland is een hele keten “from well to wheel” in de regio georganiseerd. Zie http://www.destadsregio.nl/nieuwsberichten/regionaal-groen-gas-voor-regionaal-busvervoer

Resultaat project
Resultaten in de regio zelf: tot 90% verlaging van de uitstoot van fijnstof en CO_2, stimulans voor de groen gasmarkt in de regio en minder afhankelijkheid van de fossiele brandstofmarkt. Sinds december 2012 heeft de Stadsregio Arnhem Nijmegen de groenste OV-concessie van Nederland. Alle bussen in de 20 gemeenten van de regio rijden sindsdien op regionaal geproduceerd groen gas en op elektriciteit (de trolleybussen in en om Arnhem).

Gebruik LKA
Door de IKS-subsidie kon in de beginfase van het project een goede business case worden opgesteld, waarmee de bestuurders konden worden overtuigd.

Mate van opschaling
Concessieverleners van andere provincies maakten gebruik van de aanpak (zowel inhoud als proces) die in deze regio is toegepast, waardoor ook concessies in andere provincies succesvolle stappen op weg naar vergroening hebben gezet. Via LKA-bijeenkomsten werden deze ervaringen actief een podium geboden. Als uitwerking van de mobiliteitsafspraken in het SER-Energieakkoord wordt nu gewerkt aan het Aktieplan Duurzame Brandstofvisie.

Duurzame Bedrijven

Titel project
Toezicht- en handhavingsaanpak energiebesparing bij bedrijven.

Speerpunt
Energiebesparing bedrijven via handhaving.

Trekker en betrokken partijen
FUMO, Milieudienst IJmond, Technische Dienst Beemster & Zeevang, Omgevingsdienst Noord-Brabant Noord, Milieudienst Beek, Nuth en Stein, Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid, Servicebureau Gemeenten, DCMR Milieudienst Rijnmond, Provincie Overijssel, KLPD, Omgevingsdienst Regio Nijmegen, Omgevingsdienst De Vallei, en 10 gemeenten.

Doel project
Bereiken dat alle gemeenten en alle Regionale Uitvoeringsdiensten (RUD's)/Omgevingsdiensten (OD's) in Nederland energiebesparing systematisch in hun toezichts- en handhavingsaanpak in het kader van Wet milieubeheer (Wm) en Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) betrekken.

Beschrijving project
Focus op ontwikkeling van een systematische toezicht- en handhavingsaanpak. Dat gebeurt door aandacht te besteden aan drie onderwerpen te weten: draagvlak, kennis en procesmatige aanpak. Zie
http://www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/lokaal_klimaatbeleid/publicaties/downloads/leergroep-db-rapport/

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
De leergroep wisselde ervaringen uit en zocht oplossingen voor belemmeringen. Hiervoor ontwikkelde de leergroep een systematische toezichts- en handhavingsaanpak. De leergroep heeft geleid tot kennisontwikkeling (verdieping en verbreding) op het gebied van energiebesparing in het kader van toezicht en handhaving. Er is een beschikbaar netwerk gevormd van professionals die samenwerken en elkaar ondersteunen. Bestaande belemmeringen zijn weggenomen waardoor energiebesparing in het proces van toezicht en handhaving is geborgd.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Binnen de LKA is een leergroep opgezet, Er zijn meerdere bijeenkomsten georganiseerd, kennis gedeeld en een eindrapport opgesteld.

Mate van opschaling
Kennis is verspreid over gemeenten en omgevingsdiensten in heel Nederland, met suggestie voor regionale clustering. Eind 2013 is 80% van de deelnemende partijen gestart met het hanteren van deze aanpak.

Titel project
Normstelling energieverbruik datacenters.

Speerpunt
Energiebesparing bedrijven via handhaving.

Betrokken partijen
Provincie Noord-Holland, Provincie Groningen, Gemeente Haarlemmermeer, DCMR Milieudienst Rijnmond, Milieudienst SRE, Gemeente Bussum, Gemeente Hilversum, Gemeente Ede, Gemeente Zaanstad, Gemeente Almere, DMB Amsterdam, Gemeente Den Haag, Gemeente Utrecht, Gemeente Haarlem, Omgevingsdienst West-Holland, Provincie Overijssel, Gemeente Renkum, Gemeente Enschede en Gemeente Groningen.

Doel project
Komen tot landelijk te hanteren normen voor het energiegebruik van datacenters. Met deze leergroep wordt getracht meer gemeenten, omgevingsdiensten en provincies achter het Amsterdamse initiatief te scharen en daarmee een grotere massa van gemeenten als vragende partij voor energiebesparing in datacenters te genereren.

Beschrijving project
Focus op het – voorafgaand aan regelgeving en in overleg met bedrijven – stellen dan wel aanscherpen van normen voor het energieverbruik van datacenters. Daarmee wordt duidelijk waar de bedrijven zich aan moeten houden. Deze normen zijn gemakkelijk op te schalen en zijn de voorloper van uiteindelijke regelgeving door verankering in de Wet Milieubeheer.

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
Kennis is gedeeld en de betrokken gemeenten hanteren een uniforme aanpak en norm voor energieverbruik van datacenters waarmee voor bedrijven een 'level playing field' is gecreëerd.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Binnen de LKA is een leergroep opgezet zijn meerdere bijeenkomsten georganiseerd en kennis gedeeld.

Mate van opschaling
Kennis is verspreid over gemeenten met grote datacenters in hun gebied.

Duurzame Energieproductie

Titel project
Gemeentelijke zonne-aanvragen SDE+.

Speerpunt
Lokale duurzame energieproductie.

Trekker en betrokken partijen
Ministerie van Economische Zaken, gemeenten en RWS.

Resultaat project
In totaal hebben 50 gemeenten een positieve beschikking binnen de SDE+ subsidieregeling van het ministerie van Economische Zaken gekregen voor zonnepanelen. Dit aantal zal gedurende 2015 nog verder stijgen.

Gebruik van LKA instrumenten
De LKA heeft kennisbijeenkomsten georganiseerd om de vergunningsregeling, de aanleg van zonneparken en inrichting van fte's bij gemeenten optimaal voor te bereiden voor de SDE+ subsidieregeling. Er is specifiek aandacht besteed aan het gebruik maken van braakliggend terrein, zodat de beschikbare ruimte goed kan worden gebruikt.

Mate van opschaling
Door de kennisbijeenkomsten zijn er 50 gemeenten bereikt en het initiatief groeit nog verder.

Titel project
Zonne-energie in Wageningen.

Speerpunt
Lokale duurzame energieproductie.

Trekker en betrokken partijen/Doel project/Beschrijving project
Het project is uitgevoerd door Stichting Zonne-energie Wageningen (opgericht in 2011). Een vijftiental organisaties is verenigd in de Raad van Advies van Stichting Zonne-energie Wageningen. Het bestuur van de Stichting bestaat uit vertegenwoordigers van de gemeente, het Wagenings Ondernemers Contact (WOC) en het Maritiem Research Instituut Nederland (MARIN).

Doel project
Doel van dit IKS (Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden) project was om verschillende organisatorische, juridische en fiscale modellen te verkennen en daarmee bestaande barrières te slechten en investeringen in zonne-energie zo aantrekkelijk mogelijk te maken.

Beschrijving project
In Stichting Zonne-energie Wageningen werken bedrijven, instellingen, burgers en overheid samen aan de grootschalige realisatie van zonne-energie in Wageningen. De ambitie van Stichting Zonne-energie Wageningen wordt breed gedragen in de Wageningse samenleving.

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
De realisatie van ruim 2,6 MWp nieuw vermogen aan zonnepanelen in Wageningen. De oprichting van een netwerk van vele partijen uit de Wageningse samenleving, verenigd in Stichting Zonne-energie Wageningen. De kennisdeling op het vlak van zonne-energie binnen Wageningen, en daarbuiten.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Binnen het IKS is samengewerkt met een aantal andere gemeenten, zoals Amsterdam en Tilburg. Daarnaast met alle gemeenten die deelnemen aan het themateam Duurzame Energie.

Opschaling
Dit is een goed voorbeeld van een initiatief dat landelijk opgeschaald is door de SDE+ regeling.

Klimaatneutrale stad/regio

Titel project
De Energiefabriek.

Speerpunt
Transitie naar de klimaatneutrale stad en regio.

Trekker en betrokken partijen
Alle waterschappen.

Doel project
Een business case ontwikkelen voor waterschappen om energie-neutraal te water zuiveren en energie te leveren; de zogenaamde "Energiefabriek".

Beschrijving project
Bij vijftien waterzuiveringen van waterschappen is onderzocht of er binnen afzienbare termijn, met bestaande technieken en tegen acceptabele kosten, de zuiveringen energieneutraal te maken waren. Het merendeel van de vijftien zuiveringen leverde een positieve business case én energiewinst op.

Resultaat project en bijdrage energie/klimaatdoelen
Met de realisatie van de energiefabrieken besparen de waterschappen gemiddeld 11% op het zuiveringstotaal. De waterschappen wekken 30 tot 50% van het eigen verbruik op. Ook de restwarmte wordt vaak nuttig gebruikt, bijvoorbeeld voor verwarming van het gistingsproces. Door terugwinning van energie uit slib wordt methaangas geproduceerd.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Door middel van een kansenkaart zijn via de LKA verschillende initiatieven onder de aandacht gebracht. Dit heeft geleid tot verschillende projecten van gemeenten en waterschappen.

Mate van opschaling
De waterschappen zijn gestart met de voorbereiding van realisaties van energiefabrieken in onder andere Tilburg, Den Bosch, Breda, Amersfoort, Hengelo, Olburgen en Nieuwegein. In Apeldoorn is een energie-neutrale situatie ontstaan door het vergisten van afvalstromen van derden en warmtelevering aan een naastgelegen woonwijk. Ook in Kampen en Nijmegen zijn er afvalwaterzuiveringen die bijna energieneutraal draaien. In 2014 waren de eerste energiefabrieken operationeel waarbij nieuwe technologieën voor het kraken van slib zijn toegepast. Deze technologie zorgt voor een grotere biogasproductie uit het secundair slib.

Titel project
Zandwinplas icoon voor water als energiebron

Speerpunt
Transitie naar de klimaatneutrale stad en regio.

Trekker en betrokken partijen
Gemeente Almelo, gemeente Enschede, waterschap Vechtstromen, XL Businesspark, ziekenhuis Almelo

Doel project
Het gebruik van koelingspotentieel van een zandwinplas lokaal inzetten en zo energie besparen.

Beschrijving project
De Leemslagenplas, aan de westkant van Almelo is van oorsprong een zandwinning van enkele tientallen meters diepte. Door de vrijwel constante watertemperatuur van 5° C biedt ze gelegenheid voor koudewinning. Dit biedt goede kansen voor een lokaal koude-netwerk voor het nabijgelegen ziekenhuis en andere gebouwen in de omgeving. Ook het XL Businesspark krijgt een aansluiting.

Resultaat project en bijdrage aan energie en klimaat doelen
Het gebruik van de koudewinning maakt airconditioners in gebouwen overbodig. Koudewinning is goedkoper, leidt tot energiebesparing en CO_2-reductie (tot 80%).. Ook zijn er kansen voor doorontwikkeling van de exploitatietechniek en wellicht voor warmtewinning. Dit versterkt de aantrekkingskracht van Almelo voor innovatieve en grootschalige bedrijvigheid. De gemeente Almelo vervult in het project een actieve functie als 'ontwikkelaar' van duurzame energie. Ze verzorgt voor potentiële afnemers de voorlichting over de voordelen, inclusief een rekenmodel waarmee geïnteresseerden tot een gefundeerde investeringsbeslissing kunnen komen. Voor de uitvoering verleent ze een concessie aan een marktpartij.

Gebruik LKA instrumenten en netwerk
Dit project is uitgevoerd door de expertgroep van LKA: Klimaat Actieve Stad (KAS). Hier is een klimaatambassadeur van LKA bij betrokken.

Mate van opschaling
Dit project is (nog) niet verder opgeschaald

Bijlage 5

Lijst LKA-kennisproducten

Lijst met publicaties in het kader van de LKA

Lokale Klimaatagenda en klimaatbeleid algemeen

2013: Leaflet Klimaatmonitor
2013: Leaflet Netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) - Gebruikt u het al?
2013: Tussentijdse Evaluatie Lokale Klimaatagenda 2011-2012
2013: Inspiratietegels Community of Practice Psychologie van het Klimaat en leergroep Klimaatbeleid 2.0
2012: Factsheet Lokale Klimaatagenda
2011: Lokale Klimaatagenda
2010: Prestatiekaart Stimulering Lokale Klimaatinitiatieven (SLOK 2008-2012)
2010: Boek CO2-today Inspirerende energie- en klimaatinitiatieven

Professionalisering

2013: Presentaties Klimaatbeleid en andere gemeentelijke beleidsvelden
2010: Handreiking Borging Lokaal Klimaatbeleid
2009: Brochure Borgen voor morgen

Duurzame Bedrijven
2014: Praktijkvoorbeelden en informatie m.b.t. SER-Energieakkoord
2014: Duurzaam Ondernemen in Vogelvlucht
2014: Eindrapport leergroep Toezicht en Handhaving Energiebesparing
2014: 11-punten-actieplan
2011: Factsheet Duurzaam koelen van datacenters en brochure Duurzaam koelen van datacenters
2011: Beter en groener energie besparen op ICT-systemen
2011: Verduurzaming MKB: drijfveren en de rol van gemeenten

Duurzame Energieproductie

2014: Borgingsmogelijkheden tijdens ontwikkelingsproces smart grids, een iteratief en interactief proces
2014: Stappenplan draagvlak voor duurzame energie
2013: Handreiking De rol van lokale overheden bij lokale duurzame energie-initiatieven
2013: Handleiding voor gemeenten bij aanbesteding van windmolens
2012: Negen lessen van de Community of Practise Lokale Duurzame Energiebedrijven (e-boek)
2012: Zonnestroom en de Nederlandse wetgeving
2011: Wet- en regelgeving Lokale Duurzame Energie Bedrijven
2010: Factsheet Beleidskansen voor duurzame energie
2010: Brochure Kracht uit eigen energie

Duurzame Gebouwde Omgeving

2013: Gemeente vol Energie, leidraad energieneutraal verbouwen
2012: Scriptie Wisse Veenstra: De draagbaarheid van energielasten in beeld
2012: Handreiking prestatieafspraken energie, bestaande corporatiebouw
2011: Gereedschapskist energieaanpak particuliere woningeigenaren

Duurzame Mobiliteit

2014: Duurzaam aanbesteden leerlingenvervoer
2014: Handreiking klimaatbeleid en duurzame mobiliteit voor gemeenten
2013: Artikel Autodelen in de versnelling: rol en voordelen voor gemeenten
2013: Op weg naar beter benutten van P+R
2012: Startgids Elektrisch vervoer voor gemeenten

Klimaatneutrale Steden

2014: Evaluatie Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden
2013: Kennisdelen over klimaatneutraal
2010: Handreiking Klimaatneutraal worden doe je zo
2009: Agenda voor een klimaatneutrale gemeentelijke organisatie
2008: Factsheet Klimaatneutrale organisatie
2008: Factsheet Klimaatneutrale gemeente, regio en provincie
2008: Rapport Stappenplan klimaatneutrale gemeentelijke/provinciale organisatie
2007: Rapport CO2-neutrale steden; Apeldoorn, Heerhugowaard, Tilburg
Bijlage van Klimaatakkoord: acties voor een klimaatneutrale gemeentelijke organisatie

Waterschappen

2014: Brochure Klimaatactieve Stad (KAS)
2013: Kansenkaart: Nieuwe kansen voor klimaatbeleid gemeenten en waterschappen
2012: Routekaart Afvalwaterketen

Duurzame gebouwen

2013: Verduurzamen van gemeentelijk vastgoed, eindrapport Esco's
2013: Instrumentenvergelijking Verduurzaming Gemeentelijk Vastgoed
2013: Informatieblad - enorme energiebesparing mogelijk in gemeentelijk vastgoed
2013: Duurzame Gebouwen Nieuwskrant
2012: Infoblad Ervaringen met energieprestatiecontracten voor kantoren (NESK)
2012: Infoblad Ervaringen met energieprestatiecontracten voor scholen (NESK)
2012: Infoblad Energieneutrale scholen en kantoren
2012: Infoblad Energieneutraal bouwen: definitie en ambitie
2012: Infoblad financiering energieneutraal bouwen
2012: Frisse scholen - Succes- en faalfactoren bij de realisatie van energie- en binnenklimaatambities bij scholen
2012: Frisse scholen - Marktinitiatieven
2012: Verduurzamen van meerjarenonderhoud basisscholen
2011: Leidraad Green Lease, eindrapport
2011: Marktstudie CO2-besparingspotentieel Esco Utiliteitsbouw
2011: Eindrapport Kiezen voor nieuwbouw of het verbeteren van het huidige kantoor

2011: Duurzame gebouwen - voorbeelden energiezuinige utiliteitsbouw Lente-akkoord 2010: Leidraad Prestatiecontracten, Beheer en Onderhoud Gebouwen
2010: Werkboek 'De knop om!' - Vergroot het energiebewustzijn in uw organisatie (MJA)
2010: Brochure Financieringsconstructies frisse scholen in de praktijk

Financiering

2014: Regeling 'Hulp bij aanvraag EU-fonds voor klimaatprojecten'
2012: Toolbox Financieringsconstructies
2011: Slim financieren duurzame energie 1: zo doe je dat
2011: Slim financieren duurzame energie 2: woordenboek financieringsmogelijkheden
2011: Slim financieren duurzame energie 3: handleiding fondsen
2010: Inventarisatie financieringsconstructies. Anders denken en doen.

Internationaal

2010: Engelstalige brochure: Dutch Climate Policy

Openbare Verlichting

Publicaties openbare verlichting zie www.rwsleefomgeving.nl/onderwerpen/ovl/publicaties/

Lijst met kennisbijeenkomsten in het kader van de LKA (alleen 2014 ter illustratie; in totaal ruim 150 kennisbijeenkomsten)

- Klimaattheater Oudaen 10-01
- Duurzame Verlichtingstafel: Bestuurlijke bijeenkomst Openbare verlichting Techniek en meten, 23-01
- Bijeenkomst Lessons learned revolving funds, 14-02
- Bijeenkomst BespaarLokaal, 07-03
- Bijeenkomst Duurzame Mobiliteit provincies 04-04
- Duurzame Verlichtingstafel: Lichthinder en lichtvervuiling; Bestuurlijke bijeenkomst Openbare verlichting, 11-04
- Bijeenkomst Duurzame binnenvaart, 29-05
- Bijeenkomst tijdelijk gebruik braakliggende terreinen, 30-05
- Bijeenkomst Crisis en Herstel Wet en SER-Energieakkoord, 06-06
- Resultaten leergroep P+R 2.0: Op weg naar beter benutten van P+R, 11-06
- Regionale bijeenkomst duurzame mobiliteit, 17-06
- Bijeenkomst energiemanagement rijksoverheidsgebouwen, 19-06
- Bijeenkomst provinciale subsidieregelingen alternatieve brandstoffen in het wegverkeer, 02-07
- Bijeenkomst Mogelijkheden braakliggende terreinen 09-09
- Duurzame Verlichtingstafel over alternatieven voor OVL, zoals markering, wegdekreflectie Heerenveen, 19-09
- Bijeenkomst Klimaatneutrale bedrijfsvoering gemeenten, 23-09
- Bijeenkomst Effecten op bodem en rendementen bij de grootschalige toepassing van gesloten systemen, 29-10
- Bijeenkomst Smart Energy Planner, 12-11

Bijlage 6

Opvolging van de aanbevelingen uit de tussenevaluatie

In de tussenevaluatie LKA in 2012 zijn diverse aanbevelingen voor het vervolg opgenomen. In de tabel hieronder is beschreven in hoeverre deze aanbevelingen zijn opgevolgd.

Aanbevelingen	Opvolging
Verbreden en opschaling van kansrijke klimaatinitiatieven.	De LKA aanpak is gericht op het verspreiden van kennis en het motiveren van andere partijen om dezelfde goede voorbeelden over te nemen. Er zijn echter ook politiek-bestuurlijke afwegingen om ook daadwerkelijk de stappen te zetten.
Geen nieuwe instrumenten ontwikkelen, maar bestaande instrumenten breder verspreiden.	De LKA heeft zich na 2012 vooral gericht op het breder verspreiden van bestaande instrumenten naar pelotongemeenten.
Breng focus aan in onderwerpen.	De thema's en speerpunten zijn hetzelfde gebleven. Wel is het thema Klimaatneutrale Steden en Regio's per april 2014 gestopt. Ook het thema Duurzame Mobiliteit is gestopt als themateam omdat deze thema's binnen andere gremia al belegd zijn. Als subthema is Water toegevoegd maar wel met een specifieke focus: waterketen en energiefabriek. Hierin versterken gemeenten en waterschappen elkaar.
Met de nieuwe leergroepen actief nieuwe gemeenten ('het peloton') en regio's opzoeken.	Niet bekend
Geef voldoende inhoud aan de LKA. Agendeer naast het netwerk en de organisatie ook inhoudelijke thema's en knelpunten.	Dit is wat betreft het thema Duurzame Energie gebeurd: de knelpunten zijn inhoudelijk doorgenomen en oplossingsrichtingen aangedragen. Ook op ambassadeursniveau is regelmatig aandacht geweest voor de inhoud door ambassadeurs over een specifieke case te laten vertellen op rijksniveau.
De vraag gestuurde aanpak waar mogelijk verder toepassen; dit is immers een succesvolle aanpak gebleken. Klimaatinitiatieven zijn divers en complex, daarom zijn oplossingen op maat van belang. Die kunnen gerealiseerd worden met de leergroepen en expertteams.	Dit is opgepakt waar relevant. Een voorbeeld is zonnefolie op stortplaatsen. Dit vraagstuk speelt in Gelderland. Dankzij contacten vanuit LKA is overleg gevoerd met verantwoordelijk beleidsambtenaar en team Crisis en Herstelwet. Dit heeft geresulteerd in experimenteerruimte om zonnefolie te mogen toepassen op de specifieke stortplaats. Hier is het online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk) ook belangrijk is: als blijkt dat een thema actueel is en er veel behoefte is aan ondersteuning/coördinatie op dat thema, is dat opgepakt, bv rond zonneweides. Ook de ambassadeurs maken gebruik van de gelegenheid om actualiteiten te agenderen.
Belemmeringen wegnemen is ook de komende tijd van essentieel belang voor het opschalen van kansrijke initiatieven. Zo nodig rijksbreed zoeken naar oplossingen ook buiten het departement van IenM. De ambassadeurs hebben hun belangrijkste knelpunten voordragen. Voor 2013 zijn hiervoor de volgende onderwerpen genoemd:	Dit is voor energiebesparing in de bestaande bouw gebeurd in het kader van 'Blok voor Blok' (via ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties). Daarnaast zijn in het kader van het SER-Energieakkoord hierover afspraken gemaakt. Ook voor opwekking van duurzame energie is dit gebeurd; weliswaar binnen het SER-Energieakkoord, maar met input van en door klimaatambassadeurs. Rond de Wet milieubeheer is ook veel in gang gezet. Het door de ambassadeurs geagendeerde punt rond lokale aanscherping van EPC is (uiteindelijk) ook gerealiseerd.

Aanbevelingen	**Opvolging**
financiering, zelflevering, verduurzaming gebouwde omgeving en de wet Milieubeheer.	
De financiering verder uitwerken en ondersteunen met expertise.	Dat is deels uitgewerkt in het kader van het SER-Energieakkoord. Ook is onderzoek gefaciliteerd naar nieuwe financieringsmodellen (Radboud Universiteit Nijmegen). Dit onderzoek heeft ook de discussie gefaciliteerd en aandacht gevestigd op dit onderwerp.
Regionale aanpak en werkwijze: • De regio lijkt het meest geschikte niveau om de samenwerking binnen de LKA te optimaliseren. Samenwerking is hier kansrijk vanwege ketenaanpak, schaalvoordeel, specifieke omgevingskennis en beperkte reistijd. • Regionale samenwerking stimuleren vergroot de mogelijkheden en geeft kleinere gemeenten de kans zich ook aan te sluiten. De ervaringen met de green deal Klimaatverbond en uit Tilburg en Eindhoven zijn hierbij inspiratiebronnen. • Combineer diverse vormen van kennisuitwisseling en samenwerking. In vaste en in incidentele groepen, binnen de eigen organisatie en door aan te sluiten bij initiatieven van anderen uit 'de energieke samenleving': face to face en digitaal. Verder ook de mogelijkheid verkennen om meer in taskforces te werken.	De opdracht aan RWS was om de inzet landelijk te richten en niet regionaal. Gezien het beperkte budget was het niet mogelijk om aanvullend brede regionale bijeenkomsten te organiseren. Op een aantal (sub)thema's is dit wel gebeurd: rond Klimaatactieve Stad (KAS) is een regionale ronde gemaakt en er is een green deal rond energieke regio's naar aanleiding van dit advies opgezet. De overige aandachtspunten zijn niet echt nieuw beleid maar zijn voortgezet in het huidige kader.
Communicatie verdient explicieter aandacht. Meer en bewuster aandacht genereren voor de goede voorbeelden uit de LKA en de spelers in het netwerk. Gedacht kan worden aan het regelmatig in beeld brengen van best	Zowel IenM als RWS hebben hieraan gewerkt in de periode 2013 en 2014. Voorbeelden hiervan zijn de filmpjes met interviews op internet met de klimaatambassadeurs, de LKA–nieuwsbrief, online netwerk Lokaal Klimaatbeleid (Viadesk), LinkedIn groep Klimaatagenda en de Twitteraccounts Klimaatbeleid en Klimaatagenda.

Aanbevelingen	Opvolging
practices als voorbeeld. Hierbij kunnen de klimaatambassadeurs een rol spelen.	
Door de klimaatambassadeurs en de staatssecretaris meer zichtbaar te maken, bijvoorbeeld tijdens werkbezoeken en optredens, en door inhoudelijke koppelingen te leggen met relevante netwerken.	Individuele klimaatambassadeurs zijn hier in geslaagd tijdens bijvoorbeeld bijeenkomsten en congressen die betrekking hadden op hun thema. Het bleek lastiger om de Klimaatambassadeurs voor het brede publiek en als team duidelijk zichtbaar te maken.
De LKA is een goed instrument om draagvlak te creëren, omdat gewerkt wordt vanuit 'de energieke samenleving'.	Niet bekend
Maak in communicatie gebruik van ervaring en kennis op het gebied van gedragsverandering.	Dit is met name gebeurd binnen de leergroep binnen het thema Duurzame Gebouwde Omgeving. Bij IenM is hier ook kennis op versterkt en ingezet. Omdat geen nieuwe instrumenten zijn ontwikkeld is er niet een zichtbaar resultaat.
De themateams zijn primair gericht op gemeenten. In de komende jaren kunnen provincies, waterschappen en het Rijk actiever betrokken worden.	RWS heeft geïnventariseerd waar de provincies mee bezig zijn en wat hun ondersteuningsbehoefte is. Enkele provincies waren vertegenwoordigd in een themateam en ook waren provincies aanwezig op diverse kennisbijeenkomsten, onder andere op het gebied van duurzame mobiliteit en duurzame energie. Waterschappen opereerden in eerste instantie vrij autonoom binnen de LKA. Water is als subthema toegevoegd aan onder andere binnen het programma Klimaatactieve Stad (KAS) en het project Energiefabriek. Hier zijn de waterschappen actief bij betrokken. Ook zijn Green Deals afgesloten en een fosfaatakkoord afgesloten. Er is richting provincies wel getracht te komen tot financiële ondersteuning. Het onderzoek naar financieringsmodellen bijvoorbeeld was mede samen met de provincies uitgevoerd.
De Taskforce Verlichting heeft goed gewerkt. Deze Taskforce is inmiddels opgeheven en gaat in afgeslankte vorm verder als onder andere Duurzame Verlichtingstafels. De Taskforce-aanpak, waarbij diverse stakeholders gezamenlijk een probleem aanpakken, biedt ook op andere onderwerpen kansen.	De Taskforce aanpak is volgens RWS ook binnen de Duurzame Verlichtingstafels gevolgd.

Aanbevelingen	**Opvolging**
Green Deals ook op lokaal niveau sluiten. De gemeenten Tilburg en Eindhoven sluiten zelf Green Deals af met de samenleving. Deze voorbeelden gebruiken om andere gemeenten te inspireren.	Er zijn nog niet zoveel voorbeelden van Lokale Green Deals. In diverse gemeenten wordt wel op andere manieren de samenwerking met het bedrijfsleven of woningbouwcorporaties vastgelegd in lokale convenanten (onder andere Nijmegen, Den Bosch, Tilburg) over klimaatneutraliteit of deelthema's zoals energiebesparing.